

69.982

OSSENDOWSKI
A NAP
RABSZOLGÁI

OSSENDOWSKI

A NAP RABSZOLGÁI

KUTATÓUTAM A LEGSÖTÉTEBB AFRIKÁBAN

FORDÍTOTTA RÉVAY JÓZSEF

MÁSODIK KÖTET

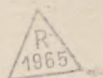
FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

69982

JK

9109

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
 I. Nyomt. Növendékaapló
 101 6v. 269 sz.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A technika küzdőtere.

Mögöttünk volt Guinea, a szusszuk és fullah-k földje, a «föld fiainak» országa. Nyugatra hagytuk az ősi kultúrának ezeket a hordozóit. Megfigyeltük, hogy hogyan lehetett észrevenni ezen a kultuszon belül annak az ázsiai kultúrának a nyomait, amelyet egykor a bevándorlók magukkal hoztak. Nem kerülte el figyelmünket Bal Astarte és Mah egykori tiszteletének visszhangja, sem az egyiptomi civilizációnak a nyomai, amelyek mind a mai napig tovább élnek itt a festményekben és szobrokban és a kígyó- és madárszimbólumokban.

A francia gyarmati politikában bizonyos új áramlatot támasztott az a körülmény, hogy behatóbban kezdtek foglalkozni ezeknek a törzseknek a lelki életével s még inkább életfeltételeikkel és azzal a kényszerűséggel, hogy emberi tetterővel szembeszálljanak ezzel a gyilkos klímával. Mint már említettem, energikus küzdelemre határozták el magukat, hogy kiszabadítsák a négereket a könnyörtelen természet bilincseiből. A háziállatok és a szántógépek segítségéhez fordultak, oktatták az embereket a most parlagon heverő természeti kincsek kiaknázására és a lakosságot bátorító példával a mai civilizáció magaslatára vezették. A kormányzás nem gyakorolt különösebb nyomást Guinea bennszülöttjeire és az egész terv elsősorban lelki befolyásoláson nyugszik. A legközelebbi jövő fogja megmutatni, vajjon lehet-e valamit elérni ezen az úton a gyarmat fejlesztése és Franciaország java, később pedig az egész emberiség java érdekében.

Szudánban a politikát más főmotívum vezeti. Terasson de Fougères kormányzó is azon a nézeten van, hogy a benn-

szülötteknek először is megfelelő iskolázáson kell átmenniök és meg kell tanulniok az új földművelési és állattenyésztési módszereket, hogy besorozhatók legyenek az emberiség nagy családjába. De mindig szeme előtt lebeg egyúttal az a megvető megjegyzés is, amelyet egy brit miniszter tett, mikor a franciák Szudánt megszállták: «Csak hadd kaparjon a gall kakas Szudán homokjában.» — Így csúfolódott.

A franciák tudják, hogy Szudán szívében, közvetlenül a Szahara klimatikus befolyása alatt nem gondolhatnak arra, hogy meghonosítsák a földművelést, vagy kereskedelmi utakat nyissanak, a nélkül, hogy makacs, szakadatlan küzdelmet ne kellene folytatniok. Ennélfogva hiábavaló és eredménytelen volna minden olyan fáradozás, amely csak a bennszülöttek nevelésére irányulna. A Szudánban uralkodó körülmények között az ilyen fáradozások kilátástalannak volnának és eredményük szükségképpen csak még nagyobb testi megerőltetés volna.

Nyugatafrika főkormányzója, Carde, kétségtelenül sokáig gondolkodott, mielőtt tettere váltotta volna azt a hősiesség elhatározást, ami azután mint «Carde-programm» ismeretes. Ez hatalmas, szinte gigantikus terv arra, hogy Közép-Szudán napégette vidékét olyan földterületté változtassák, ahol a legmodernebb földművelési módszereket lehetne alkalmazni és Franciaország számára gyapotot lehetne termelni, hogy ekképpen függetlenítsék az anyaország kereskedelmét az angol és amerikai piacoktól.

Mindenki tisztában van azzal, hogy a trópusi éghajlat alatt minden tenyészetnek főfeltétele a víz; mindenkinek szeme előtt ott lebeg Brit-India példája, ahol 1832-ben és 1848-ban óriási területeket hosszú szárazság tett tönkre és az éhező bennszülött lakosságnak 37 % a elpusztult. Azonban a tetterős angol kormányzat vizet vezetett oda, úgy, hogy a Kistna és a Dowlaisvarum folyók mellett vízmedencéket építtetett és 1854-ben befejezte egy csatorna építését, amelyet a Gangesből vezettek és amely egyszer s mindenkorra elűzte a rossz termés és az éhínség kísértetét.

Francia Nyugat-Afrikában végtelenül nagy, víztelen területek lakatlanok. A történetkutatók azt mondják, hogy

a Mauretániából betörő hordák kényszerítették menekülésre a lakosságot és hogy ezek voltak azok, akik a szélrózsa minden irányába szétszórták az erős és hatalmas Gan vagy Ghan birodalom egykori polgárait. Azonban elegendő meg nézni Kita vidékét, Nioro kerületét, vagy a Segu és Sama közé eső földdarabot, hogy meggyőződjék az ember róla, hogy más, hatalmasabb ellenség kényszerítette Gan egykori lakóit arra, hogy dél felé, a Nigeren túlra visszavonuljanak. Ez az ellenség a Szahara, amely halálos csápjait folyton messzebbre és messzebbre nyújtja ki, mint valami Isten csapása, mint gonosz szellemek átka, a dsinneké, mint ahogy a bennszülöttek nevezik őket, akár izlámhívők, akár fétisimádók.

Az időszakonként visszatérő szárazság következménye, hogy még az aránylag termékeny szudáni tartományokat is rettenetes szerencsétlenségek sujtják néha, mint pl. 1903-ban és 1914-ben, mikor az éhhalál kísértete Bamakotól egészen Timbuktuig elsettenkedett. Azokat a vidékeket, amelyek a Senegal és Niger folyóktól északra fekszenek és legjobban ki vannak téve a Szahara gyilkos hatásának, már régen elhagyta az egész lakosság s most parlagon hevernek. A «Carde-programm» azonban ezeket a vidékeket is bevonja tervébe és az öntözőcsatornák hatalmas hálózatának kiépítését tervezi. Ez a terv máris a megvalósulás útján van.

Szenegálban (Senegambia) különös figyelemmel próbálkoztak kutak fúrásával és megkísérelték a lehető legegyszerűbb mechanikai módszerekkel vizet vezetni a bennszülöttek földjeire. Azonban rendkívül nehéz probléma a gépek kiválasztása, mert az újabkori szivattyúművek nem tartósak, nem alkalmazhatók a helyi feltételekhez és ami a földolog, fűteni kell őket, már pedig ezeken az erdőben és szénben szegény vidékeken nincs fűtőanyag. Ezenfelül számolnia kell a kormánynak a bennszülöttek felfogóképességével. A néger semmi esetre sem értelmetlen, alkalmazkodni tud néha igen nehéz és egészen új eszmékhez, de soha nem csillant fel benne még a találékonyságnak egyetlen szikrája sem. A bennszülöttek egész háztartása, egész élete bizonyítja ezt. Még mindig olyan háztartási és földművelési eszközöket hasz-

nálnak — mint pl. a köles-zúzáshoz mozsarat, durva és nagyon egyszerű baltákat, kis csákányt — ami a leghitványabb pótléka a legegyszerűbb ekefajtának — és egy roppant nehéz kést, amelyet kardnak is, szekercének is használnak. Az arabok betörése előtt a négerek még a vasat sem ismerték és csak a mór «Hadad» vagyis kovács tanította meg őket arra a mesterségre, hogy fémet használjanak kő helyett. A szövést karthagói kereskedőktől tanulták, a timármesterséget pedig nomádoktól, a tuaregektől és a berberektől.

Utazásaimon gyakran megfigyeltem a találékonyságnak ezt a hiányát a bennszülötteknél. Ha valamit ki kellett javítani, a néger csak állt és tanácstalanul, gyámoltalanul bámult rá. Természetesen a francia kormányzatnak lehetőleg óvatosnak kell lennie a gépek kiválasztásában és csak olyan egyszerű gépeket szabad alkalmaznia, amelyeket a fekete állattenyésztők könnyen tudnak kezelni és kiszolgálni.

Szenegál, sőt Délmauretánia északi részének öntözése a lakosságot megint vissza fogja édesgetni egykori legelőire és földjeire. Ugyanakkor majd a fehér gyarmatosok is eredményesen termelni tudják ezekben a kerületekben az egyiptomi gyapotféléket.

Jelenleg a nagyobb szabású és fontosabb munkák Szudánban folynak. Ennek a gyarmatnak egész gazdasági politikája a Bamako és Timbuktu közt elterülő hatalmas terület öntözésén alapul. Ez a terület párhuzamosan fejlődik az öntözőcsatornák kiépítésével a Niger bal és jobb partján. A kormányzó és kísérelője megmutatták nekünk ennek a hatalmas műnek első fokát. Bamakotól keletre a Nigert a Sotubai hatalmas sziklakataraktái szűkítik össze. Ezen a helyen akarják felállítani a nagy duzzasztóműveket, amelyek a Niger vizét majd két csatornába vezetik: az egyik a Nyamina tulsó oldalán húzódik, a másik pedig a jobbparton Segu irányába megy és ott fogja ellátni a Niger és a Bani folyók közti síkságot vízzel. A két csatorna közül az első egy-két év alatt készen lesz és a bennszülöttek és a gyarmatosok számára nemcsak azt teszi lehetővé, hogy kölest, mandiokát és gyapotot termesszenek ott, ahol most csak napégette föld van, hanem lehetővé teszi a gőzhajóknak is,

hogy a mindig veszélyes kataraktát elkerüljék és hatalmas gabona- és gyapotszállítmányokat vegyenek fedélzetükre, Európába való szállítás céljából.

Megtekintettem a készülő Nyamina csatorna medrét és ámbár elismeréssel adóztam a technika és az emberi szellem előttem feltáruló hatalmas munkájának, mégsem nyomhattam el egy mély sóhaj, mikor a kiszáradt földben — amely nagyvíz idején a Niger medréhez tartozik — megláttam a vízilovak mély lábnyomait.

Két év leforgása alatt itt gőzhajók fogják szelni a hullámokat. Természetesen a duzzasztómedencék eltüntetik a sotubai vízesést és ezen a helyen soha többé senkisémet fog vízilovat látni. A vízilovak már most sem nagyon szeretik a zajos Bamakot, bár imitt-amott még előjönnek és feldúlják a nagy modern rádióleadóállomás zöldségekertjeit. De most közeledik uralmuk vége, tulajdon tanyájukon, a Nigeren. Még tíz esztendő és többé egyetlen afrikai vadász sem fog velük találkozni előbb, mint legfeljebb Ansogoban vagy Ganban.

Bamako közelében N'Gagnale faluban vízüzemű elektromos művet fognak építeni, és a Faya folyót, amely egyre jobban kiszárad, vízmedencévé változtatják. Segutól keletre, Sansandig telepnél még egy csatorna fog folyni, amely majd megtermékenyíti a most még halott mesinai síkságot.

És végül van még egy negyedik terület, az ú. n. belső Niger-delta, Timbuktotól nyugatra. Itt a tavak valóságos útvesztője van, amelyek a legnagyobbtól kezdve, a Faguibine tótól egészen a legkisebbekig, a Debo, Karara, Takedia és Tend tavakig, összefüggnek egymással és az esős évszak idején hatalmas lagúnát alkotnak, amely körülbelül 170 mérföld széles. A technikai szakértők feladata az, hogy ezt a víztömeget természetes medencékbe összegyűjtsék és a száraz évszak idején a lakosság és az ültetvényesek számára hasznosítsák.

Ez az a hatalmas küzdelem, amelyet a gyarmati kormányzás azzal a szándékkal kezdett meg, hogy visszahódítsa a természettől a Bamako és Timbuktu közé eső hatalmas földterületet. Ez a terület akkor majd kétszerannyi

lakosságnak ad helyet, mint amennyi most az egész Szudánban él. Ez a terv reményt nyújt arra, hogy az egész francia textilipart függetleníteni lehet a külföldi gyapotpiacoktól.

Az egyik francia magánvállalatnak — ez a «Compagnie de Culture Cotonnière du Niger», amelyet Hirsch párisi bankár igazgat — Dire-ben és Sama-ban 15,000 hold földje van, amelyet a társaság öntöztet és ahol most az ültetvényesek gyapotot, kölest, kukoricát és földi mogyorót termelnek. Az öntözést erős szivattyúművek segítségével végzik, amelyek számos csatornát látnak el vízzel. Hogy ez milyen hatalmas vállalkozás, megítélhetjük abból a tényből, hogy csak a Sama-ban épített csatornavonal 6·5 mérföld hosszú. A Niger áradása ellen az egész területet magas rőzsésánc védi, amely több mint 12 mérföld hosszúságban húzódik. Mindenféle típusú erős traktorok és szántógépek vannak üzemben az ültetvényeken; az aratás jó és minden évben jobban sikerül.

Az amerikai dr. Forbes egész sor kísérletet végez, hogy megtalálja azt a gyapotfajtát, amely az ottani feltételek között legalkalmasabb a tenyésztésre. Minthogy a hazai gyapot, amelyet régmúlt időkben az egyiptomiak, talán a szuszuk, vagy a puhlok honosítottak meg itt, túlságosan rövid rostú, a szakértők olyan fajtákat keresnek, amiket Britnigeriából, Egyiptomból és Amerikából telepítenek ide. Kísérleti állomások foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel és egyúttal oktatják a bennszülötteket a köles, földi mogyoró, és kukoricatermelés, valamint az állattenyésztés európai módszereire. Én két ilyen kísérleti állomást látogattam meg; az egyik Niene Bale, ahol szivattyúmű segítségével öntözött ültetvényen Bouvier igazgató az amerikai Allen-fajta gyapotot termeszt, amely Nigeriában jó termést hozott, de termelnek itt kukoricát, kölest, földimogyorót, mandiokát, burgonyát, babot, főzelékféléket és takarmányt, különösen birkák és kecskék számára. A másik intézet, amelyet meglátogattam, Barueli volt, ahol a száraztermeléssel kísérleteznek, amely nem az öntözésen alapul, hanem csupán a növényfajok megválogatásán. Froment igazgató megmu-

tatta nekünk a hazai gyapotot, amelynek rostja két centiméter hosszú volt és mutatott egy amerikai Allen-fajtát, amelynek rostjai $2\frac{1}{2}$ —3 centiméter hosszúak voltak.

Minthogy a lakosság vagyona főképpen a háziállat és minthogy a hazai juhoknak merinói juhokkal való keresztezése jó eredménnyel járt, a kormányzat a legnagyobb gondot fordítja az állattenyésztésre. Ez pedig nem könnyű feladat, mert a Szaharából jövő arabok és tuaregek mindenféle állatbetegségeket behurcolnak, pl. takonykórt és lépfenét. Dr. Curaccou, a Pasteur-intézet egyik tanítványa vezet itt egy állatorvosi intézetet, amely a szükséges gyógyszerek készítésével foglalkozik és gondoskodik védőövezetek létesítéséről. Az intézettel kapcsolatban van külön orvosi iskola, s ez a bennszülött ifjúságot előkészíti erre a hivatásra, amely oly égetően szükséges az ország jóléte szempontjából.

Ez az a küzdelem, amelyet a fehér embernek itten folytatnia kell, s amelynek célja: legyőzni az ellenséges természetet és a földet alkalmassá tenni a bennszülött lakosság és a fehér ültetvényesek munkája számára. Ha egyszer ez a terv megvalósul, a kormányzat a bennszülötteket egy vagy más módon meg fogja győzni, hogy bátran elfoglalhatják megint a Szaharától visszahódított területet, bármily régidő óta elhagyatott is. Eleinte ez bizonyára nem lesz könnyű, de ha az első év végén jó és biztos aratás mutatkozik, akkor a bennszülöttek seregestül fognak visszaözönlenni ezekre a vidékekre, amelyek boldogulást ígérnek nekik.

Ezt a hatalmas tervet, amelynek megvalósítása sok évet fog igénybe venni, Kulubába érkezésünk után mindjárt elmagyarázták nekem. Terasson de Fougères kormányzó felvezetett palotájának legmagasabb terraszára, megmutatta a Niger kigyózó ezüstszalagját, beszélt Szudánról, a főkormányzóról és a maga kormányzásáról.

Fínom esti köd hullott a Nigerre, mint valami fátyol és Bamako eltűnt a halványszürke párafüggöny mögött. Mégis láttam még egy pillanatig a várost, amelyben annyi csodálatos ellentét torlódik össze. Közvetlenül a Kulubahegy lábánál emelkednek a hivatalok, kórházak, iskolák

és a posta pompás épületei ; valamivel távolabb a kereskedőcégek házai s néhány furesa stílusú, szellős, tágas épület. A városon túl merednek ég felé a rádióleadóállomás magas, karcsú árbocai, ott vannak az aeroplán-hangárok és száz meg száz, döngölt földből épített kis, szürke bennszülött-ház, körülöttük apró dinnyefák és mimózák. A bennszülöttek házainak ezt a tömegét szabályszerű utcánégyszögek szelik keresztül-kasul, amelyek derékszögben állnak egymásra. Ezek az utcánégyszögek járvány esetén lehetővé teszik az egyes házcsoportok elkülönítését.

Hirtelen leszállt az éjszaka, de az egész városban felgyulladtak a villamoslámpák sorai és mutatták az utcák irányát. A főutcát, amely majdnem a Niger partjától egészen a Kulubu-hegy lábáig visz, kétoldalt öreg fák szegélyezték. Sűrű ágaikon apró lámpák csillogtak keresztül, amelyek a távíró-oszlopokra voltak erősítve. Az utca felkúszott a hegy meredek oldalán, két mérföldnyi távolságban, hirtelen fordulókkal kanyargott és ismét feltűnt a Niger völgye fölött fenségesen kimagasló csúcson.

A nehéz, monumentális stílusban épített nagy palota mintegy szimboluma annak a küzdelemnek, amelyet a kormányzat a természettel folytat Szudán különféle fajú törzseinek jóléte és békéje érdekében. E mellett az ember nem tud megszabadulni bizonyos aggodalomtól, hogy az izlám akadályokat gördíthet ennek a küzdelemnek az útjába. Mert az izlám folytonosan be-betör a próféta komor tanításaival és ezeket nemcsak az arab és tuareg nomádokkal terjeszteti a gyarmatokon, hanem szinte a bosszúálló és könyörtelen sivatag homokjával és fojtó levegőjével is. Mohamed tanítása együtt jár a keresztény Európa elleni gyűlölettel és ellenségeskedés és véres, egetvívó álmok magját hintette el, mint valami mérges vetést, millió és millió színes ember szívébe, akik béke idején gyermekesek és tanulékonyak, azonban a küzdelem idején bátor és harcra-vágyó katonákká izmosodnak.

A franciák és az angolok ismételten kénytelenek voltak Afrikában szembeszállni a próféta zöld zászlajával, ismételten látták a fanatikus bennszülöttek tömegei fölött

lobogni a baljóslatú félholdat és ámbár a harci vágynak és a vallásos rajongásnak ezeket a kitöréseit elnyomták, mégis annyi év multán ma is résen kell lenniök a fehér hódítónak azzal a hódolattal szemben, amelyet az izlám itt élvez.

Burnuszokban, közönséges pásztoroknak és karavánvezetőknek öltözve jöttek az izlám előőrsei a sivatag szívéből és zürzavart és izgalmat támasztottak a bennszülöttek között. Bizalmatlanságot és gyűlöletet keltettek bennük a názáreti próféta, Aissa, tanítványai iránt, aki sohasem vette kezébe az uralkodói jogart és kardot, mert «az ő országa nem e világból való».

A Názáreti elhozta az ő szerető és vígasztaló tanítását mindazoknak, akik lemondtak már minden boldogulás reményéről itt a földön, ahol éhségtől, bélpoklosságtól és betegségtől pusztultak, ahol a farizeusok igájában nyögtek és az adószedők nyomása alatt jajgattak, ahol vállaik a római zsoldosok ostorcsapásaitól véreztek. A Názáreti Istenkirályról beszélt nekik, aki könyörületes, igazságos és jóságos; mennyei birodalmat ígért nekik, ha majd földi gyötrelmeik véget érnek. Az embernek és a földi életnek nem tudott semmit sem adni, azonban a halál után a léleknek sugárzó mennyei utat nyitott. Így a Názáreti tanítása megrendítette azoknak a befolyását, akik arról ábrándoztak, hogy lerázzák a hatalmas Róma igáját.

Hatszáz évvel a Názáreti után megjelent Mohamed, Abd Allah és Amina fia; megszületett Mekkában a dicsőséges Hassim Koreis törzsből. Megtalálta a természeti törvényt, hogy minden élő az élethez van kötözve és ennél fogva a harc elkerülhetetlen. Mohamed visszautasította Krisztus pálmaágát, az emberség és a béke jelképét és ehelyett kardot fogott a kezébe.

«Legyetek a föld uralkodói tengertől tengerig és ellenségeitek szolgáljanak nektek; és ha éltetek fogytaig hívőn hangoztatjátok: «La Illah Illah Allah u Mahomet Rasul Allah Allah Akbar», akkor megnyílik előttetek a mennyek kapuja, ahol új örömök várnak rátok, ó hívők!» — hangzik a mekkai próféta tanítása.

Tanítványainak már az életben boldogságot ígért,

s a halál után még nagyobb boldogságot. Ezzel magához vonzotta azokat a népeket és törzseket, amelyek a forró, napégette országokban kénytelenek munkában gyötrődő nyomorúságos életet folytatni, s az izlám ezzel a maga győzelmébe vetett hittel megteremtette az Ozmanidák, Edrisidák, Almoravidák és Almohadák hatalmas monarchiáit.

A mozlímok gyűlölik Krisztus tanítványait, akik hatalmukkal késleltetik a bosszú óráját és a végső győzelem eljövetelét abban a harcban, amelyet a mozlímok a földi boldogságért folytatnak.

A Kuluba csúcsáról, a pompás palotából, amelyen a francia trikólör lengett, pontosan megfigyelhették e palota lakói azoknak az ábrándoknak a hatását, amelyeket a keleti próféta büszke harcosai álmodtak, mikor a Niger túlsó partján a sivatag homokjának porában mendegéltek. Így súlyosabb és komorabb gondolatok ejtették őket hatalmukba és aggodalom fogta el őket nemzetük nagy művének jövőendő sorsa iránt.

Talán éppen ezek a gondolatok nyomták rá az akaratérő és a magas feszültség bélyegét Terasson de Fougères fiatalos, csinos arcára, miközben szemeiben felgyulladt az elhatározottság és a munkakészség tüze, hogy vállalja ezt az igazságos küzdelmet a jó ügy érdekében. A kormányzó legbizalmasabb munkatársainak szemében is aggodalmat és hajthatatlanságot láttam és megértettem, hogy olyanféle érzés uralkodott el rajtuk, mint a tábornokokon, olyan csata előtt, amely az egész háború sorsáról van hivatva dönten. És ez valóban nehéz háború lesz, mert az ellenség soraiban ott áll a Szahara, a próféta és a fanatikus bennszülöttek gyermeke, sötét, kiirthatatlan bizalmatlansága, amellyel minden kudarcot a gonosz szellemeknek tulajdonítanak, amelyek fehér uraiknak a környezetében tartózkodnak.

Ha a nyugatafrikai gyarmatokon csak fétisimádók élénének, akkor a kormányzat bizonyosan készséges és megbízható segítőtársakra találna azokban a törzsekben, amelyek az ókori és középkori hatalmas államok megteremtőitől és megszervezőitől származnak. Most azonban itt áll újtjukban ellenségesen az izlám és követeli a gyűlölködő

szembeállást a fehérekkel, még pedig nemcsak a bennszülött muzulmánoktól, hanem a fétisimádóktól is. Az afrikai győzelem ábrándja a próféta tanítványait Mekkába és Medinába vonzza, ahol a marabutok és a politikai és vallási szövetségek vezetői lángragyujtják bennük a hamarosan elkövetkező győzelem reményét, a fehérek elűzésének reményét és a Mahdi-nak, Allah kardjának eljövételébe vetett reményt. A nyüzsgő zarándokcsapatokból kikeresik a mozlemita agitátorok a szenvedélyes, nagyravágyó embereket és gondolkodásukat és cselekvésüket az izlám által kívánt irányba terelik.

Szudánban lóháton kirándulást tettem Kitából abba a dsungelbe, amely a Ba-Ul folyó mellett húzódik. E közben hosszabb ideig tartózkodtam a bambarai fétisimádók közt, akik a Kaarta birodalom régi uralkodóinak utódai. Ennek a törzsnek apró néger falvai egészen elvesznek a dsungel buja sűrűjében, mint apró szigetek az Óceán végtelen pusztaságán. Megtudtam, hogy ezeknek a falvaknak a lakói soha még a szomszédaik kunyhóit sem látták és nem ismertek semmit, csak a saját kunyhóikat és a környező dsungelt, ahonnan táplálékukat szerzik.

Időnkint megjelenik egy varázsló a telepen és híreket hoz a nagyvilágból, olyan híreket, amelyek örvendetesek vagy szomorúak, vagy teli vannak titokzatos misztériumokkal. Ezekkel az elbeszélésekkel kénye-kedve szerint alakítja a primitív és szüntelenül remegő bambarák gondolatait.

Az egyik faluban találkoztam egy varázslóval, aki éppen a dsungelből jött. Tolmács segítségével hosszas beszélgetést folytattam vele. A szikár, titokzatos, lángoló, fanatikus szemű és merevarcú férfi lassan és rendkívül körülményesen eregette a szavakat sárga fogai közül és mindenekeelőtt arról akart meggyőzni, hogy neki nincs testi léte, hanem ő csak alteregója, árnyéka egy nagy varázslónak, aki a dsungel útvesztőjében lévő tanyáját sohasem hagyja el.

Sokáig időzött ennél a tárgynál és pontosan figyelte, vajjon hiszek-e neki, vagy pedig mosolygás fut-e át az arcomon. De én bizalmat keltem benne, minthogy egészen

beszélgetésünk végéig megőriztem komolyságomat és figyelmet, hiszen kivételes gyakorlatot szereztem az ilyen titokzatos, rejtélyes elbeszélésekben, mikor régmúlt napokban ott ültem a sámánok tüze mellett, vagy a lámák és buddhista csodatevők kunyhóiban és jurtáiban, rejtve a hegyszakadékok mélységeiben. A bambarai varázsló nem mesélhetett nekem semmi olyant, ami meglepett volna. Így hát figyelmesen és nyugodtan hallgattam.

Egyetlenegyszer és egyetlen egy szóval sem emlékezett meg a Segu és Kaarta törzsek dicsőséges birodalmának egykori létezéséről, amikor még a bambarai uralkodók méltósággal viselték a királyi jogart és csak akkor tették le, ha kardot kellett fogni a kezükbe, hogy rettenetes nevük hírért az egész Niger mentén elterjesszék.

De a varázsló egyre sűrűbben és sűrűbben ismételtette a «dya» szót és újjával árnyékára mutatott, amely a falu piacának sárga homokjára vetődött.

— A nagy varázsló — mondta új barátom — odaát maradt a dsungelben, nyugalmas kunyhójában. Én az «dya»-ja vagyok és szabadon járok-kelek az egész földön, egyik végétől a másikig.

Ez a lefordíthatatlan «dya» szó úgy csengett a fülembbe, mint titokzatos susogás, vagy távoli zúgás, amely északon régi várak boltozatos tetői alatt támad, ahol egykori gazdáik láthatatlan árnyai kószálnak, mint valami visszhang, mint rég elfeledett események visszatérése. És egyúttal felrémlett bennem valami a régmúlt időkből s elkezdett gyötörni és nyugtalanítani.

Egyik szót a másik után, egyik gondolatot a másik után szívtam magamba és mohón egyre közelebb hajoltam a varázsló szájához. Egyszerre csak nagyon elkomolyodott, beszédessé vált és egyre jobban kibontakozott a titokzatoságnak abból a ködéből, amellyel körülvette magát.

A legalaposabb könyvek száz meg száz kötete, az összes egyetemek legnagyobb tudósainak légiói nem adhatták volna nekem a századrészét sem annak, amit Namara Diadiri varázslótól hallottam és amit rekedtes hangjában és égő, fekete szemekben megéreztem!

Diadiri óvatosan körülnézett és megszólalt :

— Te látsz fát, füvet, követ, látod a sziklák furcsa alakjait, a hegyi patak rohanó árját, látsz fehér felhőt, ragyogó csillagot, látod a fakó holdat és a nap lihegő tüzét . . . Tudod, hogy ezek mind élőlények . . . éppen olyanok, mint mi emberek? Tudod, hogy ezeknek is saját lelkük és saját akaratuk van?

Meglehet, hogy néha annyi idő is elmúlik, hogy a megszületett gyermek az unokája unokáinak emlékezetéből is eltűnik, azonban úgy látszik, hogy ebben a kőben, vagy ebben az öreg majomkenyérfában sem akarat, sem mozgás nincsen. De gondolj arra, hogy eljön majd egyszer az idő, amikor ezek is hirtelen életre ébrednek és akkor jaj az embernek, ha haragjuk föllángol ellene. Gondolj mindig és mindenütt arra, hogy mindennek, amit szemeiddel látsz, megvan a maga gondja, a maga szenvedése és öröme, s ezeket éppen úgy érzi, amint te érzed a magadéit. A kicsiny kő gyengébben érzi, a hatalmas hegy hatalmasabban, a lángoló nap izzóbban és tüzesebben és a tenger mélyebben . . .

Az emberben megtalálod az ellentállás hatalmát és a kő nyugalmát, a fa örök megújulását, a csillagok pályájának sérthetetlen törvényszerűségét, s vérében és gondolkodásában megtalálod a nap forró lángolását.

A hegycsúcs, a bokorban heverő kő, a hatalmas fa, a finom fűszálak, a csillag, amely lehull, vagy éjjel gyönyörűen ragyog, a felkelő és lenyugvó nap, a víziló a folyam mélyében, a félénk antilóp, a vérszomjas leopárd . . . mindaz, amit a szemed lát, él, értelemmel bír, örül, sóvárog és szenved. Ezek mind testvéreid, mert mindnyájukat a föld szülte ; valamennyiükben ott lakoznak a rég elhalt ősök szellemei, akik ránk várnak, élőkre, hogy hozzájuk csatlakozzunk . . .

— Mi vezet téged erre a nézetre? — kérdeztem, mikor ezeket a kinyilatkoztatásokat hallottam.

— Hogy mi? — felelte suttogva. — Nézd csak, hogy hever ott a földön a te «dya»-d! Hát a hegyeknek, fáknak és állatoknak nincs-e meg a maguk «dya»-juk? Hát vajjon a

fényes nappal nem a napnak és a holdas éjjel nem a holdnak a «dya»-ja?

— A «dya»-ja? — suttogtam.

— Igen, a «dya»-ja. Dya az, ami — mint a csillagokból a fény, vagy a virágokból az illat — az emberek, állatok, kövek, fák testéből kisugárzik... Ebben a pillanatban, amikor hozzád beszélek, a varázsló ott alszik szalmafedeles kunyhójában, de én, az ő «dya»-ja, szabad vagyok, miközben ő alszik, itt vagyok, messze tőle...

— Szóval, te a varázsló lelke vagy? — kérdeztem.

— Nem! A lélek be van zárva az élő testbe és csak akkor tör ki börtönéből, ha a test megszűnt élni...

«De hiszen neked szellemed van, tehát kell, hogy lelked is legyen» — töprengtem, mintha nem is várnék feleletet.

Azonban Diadiri szemei felcsillantak és mozdulatlan arcán büszkeség ömlött el.

— Annyiféle «dya» van, ahányféle tárgyat látunk a földön, annyiféle, ahány csillag van az égen, annyiféle, ahány homokszem van a sivatagban, vagy vízcsepp a tengerekben és folyamokban... Mint ahogy te egész csomó más ember között megismernél engem, éppúgy megismerné az én dyám is a tiedet; mert oly kevésbé hasonlók egymáshoz, mint ahogy a testünk és a gondolkodásunk is egészen más. Itt a földön nem érthetnénk meg egymást... Mert mind a ketten másféle nyelven beszélünk, nem ugyanazokhoz az Istenekhez imádkozunk és a lelkünkben másféle gondolatok születnek. Azonban, ha az emberek és tárgyak teste kibocsátják magukból dyájukat, akkor meg fogják érteni egymást, mert lelkük a Nyama lelke, aki az egész világ nagy dyája. Minden dyának a szelleme ez, aki magányos vándorlásairól új és tiszta tudást hoz az embereknek. Az öregekben a legnagyobb mértékben megvan ez a tudás és ezért bölcsék... A Nyamába mennek a lelkek, hogyha a halál után felszabadulnak; a Nyamából ismét más testekbe jutnak...

— Jó a Nyama, vagy rossz? — kérdeztem.

A varázsló arcomra emelte tekintetét és így felelt:

— A Nyama igazságos és sérthetetlen, mint a csillagok pályája . . .

Szívesen kérdeztem volna még többet is, de ekkor megérkeztek barátaim a vadászatról és a varázsló eltűnt a hajtók és teherhordók tömegében. Nem tudtam többé ráakadni. Eltűnt, bement a Nyamába, mint valami dya. És mégis a testi lények árnyéklelkéről mondott különös szavai valamiképpen rokonságban voltak a hinduk mai nézeteivel és az európai tanítással a testi és lelki élet lényegéről — csak határozottabbak voltak, szinte kézzelfoghatók és gyermeki egyszerűségükben valami titokzatos szorongás rejtőzött.

Mikor pár óra múlva fiatal szolgálomat felébresztettem álmából és ő elkezdte tapogatni a fejét, mellét és oldalát, pontosan megértettem azt az értelmi folyamatot, amely lelkében végbement. Ő ugyan aludt, azonban szabad dyája elkóborolt, talán messzire kóborolt. Én felébresztettem és ezzel előidéztem azt, hogy talpraugrott. A teste kellőképpen működött, de vajjon csakugyan visszatért-e belé a dyája? A fiú nem tudta, tehát végigtapogatta egész testét, mintha csak meg akart volna győződni róla, nem hiányzik-e valamije, amiből arra következtethetne, hogy a dya nincs benne. Mert ha egy alvót olyankor ébreszt fel az ember, mikor a dyája még nem tért vissza belé, akkor ezzel betegséget, sőt halálos veszélyt is hozhat rá.

A Nioro határvidékre, a Kaarta-birodalom egykori alkotórészébe tett kirándulásom alkalmat adott néhány értékes megfigyelésre. Ezt az utat két részletben tettem meg: először tíz órát utaztam vonaton Bamakotól Kitáig, addig a városig, ahol valamikor Bambara uralkodói tanyáztak és ahol a fehér faj betörése idején a háború leghatalmasabb tüzei lángoltak; az út második része háromnapos utazás volt Kitából a dsungelbe, amely a Ba-Ul folyó mentén húzódik. Az útnak ezt a második részét lóháton tettem meg.

Kitában két napig kellett vesztegelnem és erről a várossal nem egy emlékem maradt. A helyi előljáró fiának, a fiatal Georges Bouys-nak értékes támogatása révén itt elsőízben sikerült meséket és közmondásokat hallanom közvetlenül a bennszülöttektől. Georges Bouys t. i. folyékonyan beszéli

a bambara-nyelvet. Itt behatóbban foglalkoztam a fehérbarátok és a misszionárius nők rendjének életével és munkájával.

Mikor a festői telepen ögyelegtem, amelynek mozgalmas, tarka piacán csak úgy nyüzsögtek a négerék és a saheli mórok, mikor megtekintettem szép széles utcáit és sok csodálatos fügefáját — ezek a fügefák csavarodott törzsűek voltak, teli görcsös dudorokkal és lyukakkal és mindegyikhez rengeteg monda fűződött — közben eljutottam a misszionárius nők intézetéhez, amely a Notre Dame d’Afrique-nővérek rendjének tulajdona. Itt szorgalmas apácákat találtam, akik visszavonultak a világtól, kibékültek sorsukkal és megkeresztelt és kereszteletlen néger lánykák technikai kiképzésével foglalkoztak. Oktatták őket a szövés és hímzés mesterségére, a kis fekete gyerekek pedig mélységesen ragaszkodtak jótevőikhez. Az apácák között megismertem egyet, aki 26 év óta nem hagyta el Szudánt: — viharvert arc, előkelő, vidám, sőt huncut öregasszonyos szemek, nyugodtan és elnézőn mosolygó ajkak. Ez az apáca kiszakadt az életből és a létezése már inkább csak nyugodt, békés mendégelés volt a félhomályban, abban az alkonyati órában, mikor a lenyugvó nap utolsó sugarai és a fekete éjjeli árnyak első hullámai összecsapnak.

Ez a nyugodt, előkelő és barátságos apáca néha megnyergeli lovát és hosszú magányos utakat tesz a dsungelben és a benne rejtőző néger telepeken. Erősíti az újonnan megtért keresztényeket a hitben, segíti őket betegségben és nyomorúságban, maga köré gyűjti a falu lakosait és tiszta, virágos bambara nyelven beszél nekik a fehér nép nagy munkájáról, ábrándjairól, amelyek még az ő számára is határozatlanok, az örök békéről, a föld minden népének boldogságáról és Krisztusnak, a szeretet nagy prófétájának magasztos, isteni szavairól.

Ez a nővér tudja, hogy egyszer talán eljön majd a nap vagy az óra, amikor az új keresztények egyszerre csak megint a fétisekhez kezdenek imádkozni és tiszteletükre szentelt tyúkokat vagdálnak fel. De ez sem riasztja vissza, mert hisz abban, hogy Krisztusnak a szeretetről mondott szavai

nem halnak el üres szó gyanánt, hanem mélyen behatolnak ezeknek az embereknek a szívébe és lelkébe; tudja, hogy az isteni vetés talán eltűnik az ősi babona és az ősrégi kultuszok rétege alatt, de reméli, hogy idők folytán a mostani nemzedék unokáinak lelkében megint kibukkan és akkor majd semmiféle gaz nem fogja többé elégteleníteni azokat a szerény mezőket, amelyeket most oly szorgalmasan művel.

A fehérbarátok kolostorában beszéltem a perjellel és három testvérrel. Mind előkelő régi francia családból származnak és kemény munkát végeznek itt, az idegen, ellenséges országban. Nem térítik meg a négereket, hanem a természettel folytatott küzdelemben támogatják, példáikkal oktatják és így vezetik őket a még oly messzi cél felé.

Mi hajtotta ide ezeket az embereket? Az életnek miféle viharai, milyen szomorú körülmények és keserű tapasztalatok kényszerítették őket, hogy szenvedésüket a fehér csuha alá rejtsek, szenvedélyesen dobogó szívüket a nehéz fekete kereszttel nyugtatgassák és testüket a trópusi nap tüzeiben és a dsungel alattomos csöndjében sanyargassák?

A szűk kis kolostorcellák sokat mesélhetnének arról, amit láttak és hallottak, mikor leszáll az éjszaka és a némaság valami nagy sóvárgás örvénylő mély szemeivel néz be minden szögletbe. Az a határozott érzésem volt, hogy néha mély sóhajok szállnak fel a sötét tető alatt, mint óriási szikrák, hogy keserű könnyek hullanak a feledhetetlen, s egyre újra visszakísértő emlékek felett és hogy a könnyeket beissza a döngölt padló; a fehérbarátok cellafalai közt, forró, kétségbeesett suttogás izzott, mint mérges nyilak ütötte sebek.

Tudom, hogy szorgalmasak, hogy buzgón szolgálják hivatásukat, mindent megtesznek, amit követelnek tőlük, de azt is tudom, hogy csak a meggyötört lélek, vagy a megsebzett szív igazi megtorpanása hajszolhatta ide ezeket a fehér barátokat a forróságba, a pusztaságba, a szudáni keserves életbe, ahol minden idegen és ellenséges és ahol a munkájuk úgy hányódik-vetődik, mint elveszett hajó az óceánon és sohasem látja a távolban integetni a világítótorony fel-felvillanó fényességét.

Lóháton tett kirándulásom alatt bejártam a Kitától északra elterülő egész vidéket. Az út a dsungelen keresztül egészen a Ba-Ul partjáig vitt és aztán Sandanbugo falu közelébe kanyarodott. Innen egyetlen ösvény vezet a Ba-Ul-hoz. A folyó túlsó partján terpeszkedik a vad dsungel, ahol ezelőtt valószínűleg még nem fordult meg európai. A dsungel messze elnyúlt, egészen a Nioro nevű előretolt telepig. Azonban egész utam a dsungelen keresztül vitt, ahol mindenütt antilópsordákat, varkocsos disznókat és foglyokat láttunk.

Vezetőnk, Faramusa Keita, a társaságunkkal pihenőt tartott egy kis faluban, amely magas, festői sziklákhoz támaszkodott, amelyeket mély szakadék vágott át. A sziklák sötétek voltak és forró nedvesség áradt ki belőlük. A szakadék fölött ledöntött fatörzs feküdt : ez volt a híd. A sűrűségben és a sziklák oldalában csak úgy hemzsegték a majmok, amelyek néha-néha a bennszülöttek földjein is portyáznak ; a kövek hasadékaiban száz meg száz vadgalamb tanyázott és messze, feljebb szűk, hozzáférhetetlen odúkban sasok fészkeltek.

Ebben a faluban új vezető csatlakozott hozzánk : Buru-So. Alacsony, tömzsi ember, az arca olyan, mintha mongol volna, nem pedig néger, azonban testi ereje és szívóssága egészen rendkívüli. Buru-So-nak nem volt egyéb fegyvere, csak egy vadászkés, csodaszép tokban, amely színes karikákkal volt díszítve. A vezető ruhája egészen csodálatos volt. Gyaníthatólag sárga volt valamikor, azonban idők folytán annyi tarka : vörös, fekete, kék és zöld folt került rá és annyira belepte a nyitott tűzhely füstjének korma és a por, hogy a színe felismerhetetlenné lett. A fején fülvédős sapkát viselt, olyant, mint a szokásos kínai süveg és mint a ruhája, ez a sapka is teli volt tarka foltokkal.

Csak később, a dsungelben jöttem rá, hogy miért öltözködött így Buru-So. Vadászuha volt ez, amely nagyszerűen simult a dsungel szürkéssárga háttéréhez és egészen eltűnt benne. Mert a dsungel is, a maga feketére égett fatörzseivel, amelyek imitt-amott kimeredtek a földből, a maga alacsony, zöld cserjéivel, égő színű virágaival, gyapotvirágaival és az

omló kőzet vörös törmelékével, úgy hatott, mint sok-sok tarka folt.

Vadászaink vezetésével áthaladtunk négerfalvakon, gyapot-, köles- és földimogyoró-földeken, s a Ba-Ul-ba tor-kolló folyamok kiszáradt medrein. A lakosság mindenütt békés, vendégszerető és tanulékony volt.

Mikor éjjeli szállásunkon vacsoránál ültünk, amit Bouys úr cselédségének egyik tagja, kitűnő fekete szakácsunk készített, körénk sereglettek a falubeliek, rágicsálták a tőlünk kapott cukordarabokat és elmesélték meséiket. Néhányat feljegyeztem, de az egyik különösen megragadta figyelmemet drámai lüktetésével és a belőle sugárzó lélekismerettel.

— Mondja egyszer az öreg Farana-Duso a leányának — kezdte az öreg főnök az elbeszélését — most már nagykorú vagy ; gazdag férjet kell keresned, hogy támasza lehess családunknak, mert a nyomorúság szorongat bennünket. Erősnek kell lennie, hogy meg tudjon védelmezni a vadállatoktól, a gonosztól és az éhségtől a mi kunyhónkban.

— Ilyen ember a fiatal Furabulo! — suttogta a leány és eltakarta arcát kezeivel. — Félkézzel legyőzi a párducot a hegyekben ; a harcban túltesz az egész ország minden ifján.

— Furabulo nem az igazi — felelte az apja. — A kunyhója öreg és kicsi.

— Magában él, nincs is nagyobbra szüksége — mondta rá Farana-Duso leánya. — Mégis mindig van a kunyhójában köles, olaj, só és földimogyoró.

— Nem, — kiáltott az öreg — Sanu-Uari, a kereskedő lesz a férjed. Ő gazdag és hatalmas.

— Apám, — felelte a leány — Sanu-Uari öreg, én pedig fiatal vagyok és mindenki azt mondja, hogy szép vagyok...

— A fiatalság és szépség elmúlik — morogta az apja. — A pénz és gazdagság megmarad. Sanu-Uari lesz a férjed!

— Apám, — könyörgött Tasma, Farana-Duso leánya — a vihar is elmúlik, de gyökerestül kitépott fák maradnak utána és lerángatja a kunyhók szalmafedeleit. Elmúlik az éjszaka is, de megmarad a harmat és megitatja a kölest és a

mandiokát . . . Elmúlik a nappal is, de az ő melege az élet, amely éjjel sem tűnik el . . .

— Ostobaság! — kiáltott fel Farana-Duso! — Ostobaság! Férjhez mégy Sanuhoz és elfelejtesz minden mást.

— A nap sohasem egyesül az éjszakával, Mfa (apám), — kiáltott a leány — és én sohasem leszek Sanu-Uari-é. Inkább meghalok.

— Engedelmeskedned kell apád akaratának! — rivallt rá az apja fenyegető hangon.

Mikor Tasuma látta, hogy mindennek vége, kirohant a kunyhóból és mikor leért a folyópartra, a hullámokba vetette magát. Az ottan egybegyülekezett asszonyok rémült kiáltásaira összeszaladt az egész falu. Farana-Duso és Sanu-Uari is a folyópartra szaladt. Most ott álltak mind és látták, amint a lányt elragadta az áradat s egyre gyengült, de senkinek sem volt elegendő bátorsága, hogy a folyóba ugorjon és megmentse a fuldokló leányt. Sanu-Uari két ökröt és két birkát ígért jutalmul annak a bátor embernek, aki megmenti Tasumát. De senki sem mozdult a helyéből, mert mindenki tudta, hogy a vízben egy öreg, emberevő, ragadozó krokodil leselkedik.

Egyszerre csak futva jött a fiatal Furabulo és mikor látta a fuldokló leányt, a folyóba vetette magát. Ebben a pillanatban a krokodil kidugta a vízből hegyes fogakkal fegyverzett száját. Furabulo mégis odaúszott a leányhoz, s vele együtt megindult a vízben a tulsó part felé. Mikor Sanu látta, hogy vetélytársa mindjárt eléri a tulsó partot és a krokodil nem fogja meg, maga is a folyóba ugrott, hogy üldözőbe vegye a két fiatal és a leányt elvegye vetélytársától, de ebben a pillanatban elérte a krokodil és lerántotta a folyó fenekére.

Ez idő óta a krokodil ennek a népnek a fétise lett és évente kétszer a fiatalok fiatal kakast áldoznak neki azzal a kéréssel, hogy olyan férjet, illetőleg feleséget adjon nekik, akit szeretnek.

Néha késő éjszakáig elhallgattuk a négerek elbeszéléseit; különösen Delimani mondott sok történetet és mon-

dát, ez a kedves kis griot, aki a fiatal Bouyshoz hűségesen ragaszkodott és mindenhova elkísérte. Ezek a történetek rendszerint olyan állatokról szóltak, amelyek beszélni tudtak és egyébként is mindenféle emberi vonással bírtak és kitűnően értették, hogy mi az igazságosság és mi a szegények és szerencsétlenek iránti szeretet.

Miközben a Ba-Ul irányába mentünk, a sűrű dsungelben néhány igen festői sziklatömböt fedeztünk fel. A szél és az eső már régen elvégezte rajtuk pusztító munkáját és most töredezték és porrá omlottak. A lapos hegytetőn csodálatos fejű, oszlopalakú kövek meredeztek vagy emberekre és csodaállatokra emlékeztető kőalakok. De ezeket is pusztulás fenyegette már, ezeket is kikezdte a szél és az eső.

Ez a sziklaközet tágas amfiteátrumot alkotott, amelynek talaját finom törmelék és mállott kő takarta. A napégette talajból néhány tüskés, szőrös, szürke, húsosszárú cserje nőtt ki. Mikor az egyik ilyen cserje szárát késemmel átvágtam, ragadós nedv folyt ki belőle.

— Vigyázat! — szólt oda Buru-So. — Ez mérgezett víz, a gonosz Kudu-nak, e hegyek urának a fegyvere.

Éppen a Duga-Tigili szikla kellős közepében voltunk, ahol a monda szerint sok századévvvel ezelőtt a dsungel minden szelleme összegyülekezett, hogy maguk közül a leghatalmasabbat a dsungel királyává válasszák. Itt ennek az amfiteátrumnak kemény földjén a szellemek irtózatos küzdelme dühöngött, de egyik sem tudta a győzelmet megszerezni. Ekkor az egyik szellem, Duga-Tigili, dühében dobantott egyet a lábával és abban a pillanatban húsos cserjék nőttek ki, amelyeknek minden porcikája csupa méreg volt. Ekkor a megrémült szellemek nyomban elismerték, hogy Duga legyőzte őket és Kudu-vá, vagyis uralkodójukká választották.

Ettől a pillanattól fogva tehát Kudu-Duga-Tigili uralmának területén voltunk. Nem tudom, vajjon azok a cserjék csakugyan mérgesek voltak-e, de meg kell vallanom, hogy semmiféle állatnak a nyomára nem leltünk. Nem surrantak itt gyíkok és egyetlen madár, egyetlen rovar sem röpködött a sziklák körül.

A Duga-Tigilitől a Ba-Ul partjára jutottunk. A folyó egészen különös volt. A folyó medrét meredek partok szorították össze és roppant törmeléktömeeggel töltötték meg. Csak egyes helyeken találtunk vizet, mert a száraz évszak idején az egész folyó kiszárad, úgy hogy csak néhány mély tócsa marad, amelyekben megáll a víz. Ezekben a mocsarakban imitt-amott vízilovak és krokodilok tanyáznak, amelyeknek a nagy víz idején nem sikerült a Senegalba eljutniok. A környező dsungelben tanyázó antilópok és ragadozók is ide járnak inni. A folyó partjain midennütt állatnyomokat lehetett látni, amelyek a folyó medrének olyan helyeihez vezettek, ahol a lerakódott kisebb-nagyobb kőtömegek között a víz védve van a naptól és a füge és mangrove fák lelógó ágainak árnyékában megbújik.

Mindennap kimentünk hajtóinkkal a dsungelbe. Itt a «Dsungel könyve» nyitva volt szemünk előtt. Ennek a könyvnek lapjai csodálatos írásjelekkel voltak teleírva, maguktól lapozódtak tovább és tovább és bámuló és elragadtatott tekintetünk előtt mindig új és sohasem sejtett csodákat tártak fel.

Egyik állatbúvóhelyen, amely apró kavicsokkal volt behintve, Buru-So rövid, vöröses szőrt talált, távolabb pedig a földből kiálló egyik gyökérdarabon mély bevágást. Sokatmondón mosolygott és elmesélte, hogy tegnap egy kis antilóp csorda itt töltötte az éjszakát és mivel valami kevés füvet találtak a kövek között, elhatározták, hogy a következő napokon is mindig ide jönnek. Másnap déltájban itt legeleztek, mikor egyszerre csak menekülésre fogták a dolgot és vad réműlettel rohantak árkon-bokron keresztül. És csuszamló patáiknak nyomát, ezeket a hosszú bevágásokat hagyták itt a földben. Mitől ijedtek meg így? Valami ragadozó állat kúszott a közelükbe és miközben karmaival megkapaszkodott a fagyökerekben, fölösleges módon zajt ütött és megriasztotta zsákmányát. Cibetmacska volt, az antilópok veszedelmes ellensége. A köves talajon természetesen nem lehetett látni mancsai lenyomatát, azonban távolabb a dsungelben, a puha agyagban tisztán kivehettük a nyomait. Sokáig üldözte a keces antilópokat és egészen a fo-

lyóig szorította őket ; de elmenekültek az üldözése elől és vad vágatásban kisiklottak támadójuk karmai közül, miközben szőrük fennakadt a hegyes tüskékben.

A cibetmacska mind a négy mancsának lenyomatát láttuk, ami akkor keletkezett, mikor megállt, szimatolt és leskelődött. Belátta, hogy az antilópok, miután felriasztotta őket, nem egyhamar kerülnek megint az útjába és elindult, hogy más állatokra vadásszon. Csakugyan néhány vadgyöngytyúkra akadt, amelyek egy bokor árnyékában pihentek és az egyiket megfogta. Kis rakás toll, néhány megfeketedett vércsepp volt a beszédes bizonyítéka a madár tragédiájának és a ragadozó diadalának.

Nem messze a folyótól észrevettünk két párhuzamosan futó nyomot, amelyek mélyen bevágódtak a földbe. Jódarabon át így futottak egymás mellett, míg aztán a keményebb talajon eltűntek. Ezek a nyomok azoknak a vízilovaknak a hatalmas lábaitól eredtek, amelyek táplálék után bementek a dsungelbe. Zavartalanul messzire benyomultak a dsungelbe és a folyópartot több kilométernyire elhagyták. Megnéztem azt a helyet, ahol legeltek. Ezek a roppant állatok a dsungelt hatalmas területen feldúlták, a füvet és a fiatal cserjét felfalták és ívelt agyaraikkal kirángatták a földből a fák gyökereit is. Más nyomokat is hagytak maguk után : kemény bőrüket a gyapotfák érdes kérgéhez dörögölték, mikor a darazsak és rovarok csípték őket. Itt vadászhattunk volna ezekre a vízi szörnyetegekre. Csak el kellett volna rejtőznünk a parton, vagy lesbe kellett volna állnunk a dsungelben, de lemondtunk róla, mert a víziló a bambara-négerék totem-állatja és úgy látszott, hogy közelebbi rokonságban van a ravasz Faramusa-Keita-val. Ez a bitang néger elcsalt bennünket a vízilovak nyomáról.

Mikor ezért erélyesen felelősségre vontam, filozófus nyugalommal felelt a bambara-nyelv egyik közmondásával :

— Be i da Yoro utumu don uo! (Minden ember maga tudja legjobban, mit akar ; szóról-szóra ennyit jelentene : Mindenki legjobban ismeri a maga ágya poloskáit.)

A dsungel homokos helyein megszámlálhatatlan nyomot hagytak a foglyok, bussardok, szirtifoglyok és más vad

szárnyasok : apró mélyedéseket a földben, elvesztett tollakat és vadrozs szétszórt héjait.

Nagy antilópbivalyok (*Bubalus maior*) lopakodtak, mint hatalmas szörnyetegek a dsungelen keresztül ; furcsán legörbült szarvaikkal és nehéz, rücskös testükkel cammogtak a füvek és cserjék hullámozó tengerében. Mély, kerek nyomok maradtak utánuk, olyanok, mint az öszvérpaták lenyomatai. A kisebb antilópok, a csíkos Sing-Sing és Son-fajták, mintha valami látogatókönyvbe írták volna fel a nevüket ; olyan könnyen felismerte a nyomaikat a mi fekete nyomozónk. Elmesélte, hogy hogyan mentek, mit csináltak, hova mentek és mit akarnak csinálni.

Egy évvel előbb zsiráfok jöttek ide az északibb vidékekről, mikor a föld még szinte gőzölgött az eső után és kígyóvonalú nyomokat hagytak maguk után, amelyek most lassankint eltűntek. Egy másik helyen vadbivalyok jártak és patáikkal jelezték a nyomukat, a testük magasságát pedig azzal, hogy meddig rágták le az ágak fiatal hajtásait. A vadmacskák is benyomták éles, görbe karmaikat a földbe és ekképpen a dsungel könyvébe be van írva látogatásuk napja és órája, továbbá nagyságuk és rejtett búvóhelyeikre való visszatérésük napja.

Egy napon Faramusa-Keita leopárd nyomaira bukkant : egészen friss nyomok voltak, amelyek néhány málladozó, omló szikladarab felé irányultak. Elfintorította az arcát, mert nem szerette a sziklákat és a mozdulatlan dolgokat ; hiszen mindenki tudja, hogy ezek szent állatok és gonosz szellemek rejtett helyei, sőt talán maga a Kudu is ott tanyázik.

De vezetnie kellett bennünket. A sziklák között megtaláltuk a leopárd búvóhelyét, antilóphús-maradványokat, hatalmas karmainak lenyomatait a földben, a homokban és a fákban és azt az utat, amelyet az állat a tüskés mimózacserjésben, a liánoktól át- meg átszótt átvághatatlan sűrűségben kitaposott. Ezeknek a szikláknak az urát, a foltos leopárdot nem találtuk otthon ; bizonyosan távolról megszimatolt bennünket, s más úton vonult vissza a dsungelbe.

Hamarosan meggyőződünk róla, hogy ez a foltos

macska egykori emberi lakóhelyen tanyázik, mert a búvóhelye közelében tágas barlangot találtunk s benne egykori tűznek a nyomait. A barlang falait számtalan rajz borította, amelyek bivalyfejeket, nyilakat, köröket és négyszögeket ábrázoltak. Minthogy ezt a barlangot a franciák még nem ismerték, én «Lengyel-Grottá»-nak neveztem el. Úgy lehet ráatalálni, ha az ember Sandianbugu falutól egyenes irányban megy a Ba-Ul tulsó partjára, körülbelül egy kilométernyire azoktól a sziklaktól, amelyek a folyó medrében két vízmedencét alkotnak.

Én alaposan foglalkoztam Houda tanár könyvével, amelyet azokról az őskori rajzokról és feliratokról írt, amelyeket Szudánban, Bezenga, Songo vidékén és másutt felfedeztek. Láttam ezeknek a rajzoknak a fényképeit is. Így hát megállapíthatom, hogy a lengyel grotta feliratai és rajzai nem líbiai-berber hieroglífek, nem is a tamasek abc jelei, nem is későbbi arab írás, mint amilyent a kuntarhi temető kövén kibetűztek. Ezek a rajzok, amelyeket vas-oxidral rajzoltak a sziklaközetbe, s amelyeket én kutatóútamon felfedeztem, egészen másfélék. Míg némely körök és átmetszett négyzetek a líbiai-berber írásjelekre emlékeztetnek és a keresztiek a tamasek-írást juttatják eszünkbe, amelyet a szaharai tuaregek használnak, az a körülmény, hogy ez a két abc egy helyen és olyan alakban fordul elő, amely a rajzok és feliratok egykorúságát bizonyítja, nyilván megcáfolja azt a nézetet, hogy a tuaregek és a berberiek ezeket a feliratokat különböző időkben fedezték fel.

— A régi emberek hagyták hátra ezeket a jeleket, azok az emberek, akik barlangokban laktak — magyarázták a négerék suttogva.

Északi-Szudán hegyeiben sok olyan barlangot és rejtett helyet fedeztek fel, amelyeket valamikor barlangi emberek laktak. Tehát valószínűleg a «Lengyel-Grotta» is primitív emberek egykori lakóhelye. Talán éppen azoké, akik először hittek totem-állatokban, szellemekben, ezeknek halhatatlanságában s egyéb olyan jelenségekben, amelyek mind a mai napig talányok maradtak.

Egy körülmény különösen lenyűgözte figyelmemet. A mi barlangunk feliratai között sűrűn és különféle helyzetben fordultak elő bivalyfej- és nyílrajzok. Némelyiken nyilván látszott, hogy nehezebbé eshetett odarajzolni annak az embernek, aki a földön állva rajzolt. Az ilyen rajz kétségtelesen bizonyos fogalmat jelölt, vagy meghatározott betűnek felelt meg. Mikor pár hónap múlva a párizsi könyvtárakban és múzeumokban hasonló jeleket kerestem az idevágó irodalomban, megtaláltam őket régi nyugatázsiai írások fényképein; így a Louvre-ban lévő «Steli Mesi»-ben. Ez Szíriából származik, tehát olyan országból, ahol Atargatis (Derkato) istennőnek ugyancsak hal-alsóteste van. Megtaláltam ezt az írást az aránylag rövid idővel ezelőtt felfedezett Tel-Amarna-i köveken, amelyeken hettita feliratok vannak Ma istennő tiszteletére és innen származott át ez a szent szótag a bambarák és malinkik totemeihez és az itteni dsungel és hegyek többi egykori uraihoz. Én nem vagyok archeológus, de mindenféle mulatságos történetet tudok, ami ezekkel a tudósokkal megesett. Így pl. emlékszem rá, hogy egy meglehetősen naív archeológus, aki különféle barlangi rajzokat tanulmányozott, egyszer egy gőzhajó rajzát találta közöttük és ebből pontosan azt a következtetést vonta le, hogy bizonyos ismeretlen, történelemelőtti nép igen fejlett civilizációjának a nyomait fedezte fel. A tudós szörnyű tréfának esett áldozatul és ezen a réven szegénynek halhatatlanná vált a neve.

Emlékszem erre a történetre, de mivel magam nem vagyok archeológus, több jogon kérek elnézést, ha esetleg téves következtetésekre jutok. Mindazonáltal azt hiszem, a legokosabb lesz, ha az archeológusok a maguk felelősségére kutatják ki a Lengyel-Grottát. Ki tudja, talán rábukhatnak benne annak a népnek a nyomaira, amely Afrikába hozta a kígyó, a hal és a madár szimbolumait. A barlang olyan irányban fekszik, amely az ország belsejébe igyekvő hódítók számára a legtermészetesebb, ha északnyugatról jönnek és a Szaharát el akarják kerülni.

Miközben barlagunk környékén ögyelegetem, vezetőnk segítségével tovább lapoztam a dsungel könyvében. A szik-

lák lábánál egy napon fehér és barnasávós, kb. 24 cm hosszú tüskét találtunk, amely valami tarajos sülről esett le. Ez a tüske bizonyos mély lenyomatok irányában hevert, amelyeket kis mélyedések környeztek, aminőket erős mancsok karmai szoktak benyomni a talajba. A nyomok mély építményhez vezettek: ez nagy, tölcseralakú üreg volt, földalatti folyosókkal. Az építménynek három kijárata volt s az egyes kijáratok közti legnagyobb távolság több volt 100 méternél.

Egy más helyen a néger frissen hányt gödröt mutatott, amely majdnem két méter mély volt és széles földalatti folyosóban végződött.

— Tarajos süll? — kérdeztem a négert és odamutattam az építményre.

— Nem, — felelte — ez egy jendu tanyája.

Igy nevezik a bennszülöttek a földi malacot (*Oryctopus capensis*). Félénk állat és olyan erős, hogy el tudja pusztítani a legerősebb természetépítményeket is és, mint a vadászok mesélik, a nézők szemeláttára egy pillanat alatt be tudja magát ásni a földbe. Vadászataink közben nem egyszer bukkantunk ezekre a mély, alattomos lyukakra, amelyek úgy el vannak rejtve a sűrű fű alatt, hogy lovaink gyakran abban a veszélyben forogtak, hogy lábukat törik.

Nyomozónk még más gödröt is talált a fűben. Ez a pangolin (*Manis longicauda*) gödre, amely éppen olyan elkeseredett ellenségük a hangyáknak és természeteknek, mint a tarajos süll és a földi malac. A pangolin varázsállat számba megy, mert az a víz, amelybe ennek az állatnak a pikkelypáncéljából való pikkelyeket beledobják, megvédi az embert minden veszélytől. Ez természetesen csak afféle analógias varázs. Minthogy az állat pikkelypáncéljával védekezik a ragadozók, kígyók, rovarok ellen, sőt a bennszülöttek nyilai ellen is, annak a folyadéknak, amelybe a pikkelyeit beleáztatják, okvetlenül ugyanolyan tulajdonságokkal kell felruházni az embert, aki ezt a varázsitalt megissza. Európai vadászok beszéltek nekem, hogy ez a babona lehetlenné teszi, hogy sértetlen pangolinbőrhez jussanak, mert a néger villámgyorsan lekaparja a varázserejű pikkelyeket, hogy talizmánnak használja őket.

Éjjeli vadászataink alatt, mikor acetilénlámpával felszerelve mentünk a zsákmányra és én arról ábrándoztam, hogy leopárddal vagy oroszlánal fogok találkozni, örökre feledhetetlen pillanatokot éltem át...

... Körülöttem a sötét dsungel tengere. A tulajdon lépéseimet sem hallom, mert vastag, fonott talpú cipőimre puha mamuszokat húztam. Nyugodtan lopakodom tova, igyekszem semmit meg nem érinteni, mert a faágak és a lecsüngő liánok megzörrenhetnének. Lámpám sugarai száz méterre világítanak és fehér fényében fák, kövek és sűrű nádak bukkannak fel előttem, mint kísértetek, amelyeket fehér fátyol takar.

Ha lehajolok a földre, mindenütt elszórt smaragdok kezdenek csillogni. Apró zöld szikrák gyuladnak és hunynak ki, ott parázslanak a fűben és a kövek között. Lehajolok és látom, hogy zsákmányukra leső óriási pókok lángoló, titokzatos, mozdulatlan szemei. A fű fölött gyakran fakó vörös szikrák villannak. Menekülő antilópok csillámló szemei. Nem lövök rájuk és így megfigyelhetem, amint menekülés közben megállnak és rámerednek az ismeretlen fényjelenségre, amely fehér csóváival ide-oda pásztáz a dsungelben. Egyszerre csak mint izzó tűz, néhány kicsi vörös pont csillan fel az erdőben. Ez nyúl, amely egyik szemével felém sandít, vagy madár, amely valahol oldalvást ül a lombzatban, felébred és felnyitja álmos szemhéjait.

Ott, ahol az állatcsapás kanyarodik, foszforeszkáló zöld fényben felcsillannak valami állat pupillái. Nem eresztem ki az állatot a vakító fénymezőből és a szemére célzok, a nélkül, hogy tudnám, milyen állat. Csak két, fenyegető, dühös és bámuló szemgolyót látok.

Azt hiszem, most löhetek. Csattanó visszhang. Oda-szaladok és látom, hogy egy hosszú sávofarkú ragadozó genetta vonszolja magát a dsungelbe, erejének végső megfeszítésével. Néha az ember a genetta helyett vagy a vadtyúkók réme, a cibetmacska helyett lövés után esetleg leopárdot talál maga előtt, amely halálos vergődésben vonaglik a csapáson.

Miközben Szudán dsungeljében kóboroltam, több ér-

dekes példányát láttam egy kis állatnak, amely olyan volt, mint a mókus, de roppant nagy szemei voltak, s úgy világitottak vadászlámpáink fényében, mint a lámpiónok. A franciák pantona-nak nevezik ezt az állatot, de nyilván a lemurok családjába tartozik. A dsungelben mindennapos jelenség, azonban csak éjjel lehet látni. Néha hallottam a pantona visítását is, ha valami vérszomjas genetta ravaszul elfogta.

Az igazi dsungelt Ba-Ul erdejében találtuk meg és itt kezdtük megérteni és kibetűzni azokat a nagy és kis hieroglifeket, amelyeket a természet a földre, a sziklákra, a faágakra, a széttaposott fűre és a letöredezett ágakra írt.

Befejeztük a megerőltető vadászatot és napnyugta után visszatértünk a táborba. Vacsora után még éjjelig hallgattuk a bennszülöttek vadásztörténeteit és még ezeknél is érdekesebb meséit.

Miután végighallgattuk Faramusa-Keita arcátlan hengeéseit, az egyik négerünk úgy fejezte ki véleményét ennek a vadásznak s hihetetlen hazudozásaira vonatkozólag, hogy idézte ezt a néger közmondást :

«Lehet, hogy jó lovas vagy, de meg ne próbálj a lovad orrán lovagolni.»

Aztán megvetőn legyintett a kezével, felállt és a tűz mellett lefeküdt aludni.

Delimani-t, a jókedvű, huncut kis griot-ot, mulatságos történeteieért mindenki nagyon szerette. Felöltözött urának egyik régi pizsamájába, még hangosabban kacagott, mint a hallgatói és gyerekesen magas hangján a következő történetet mesélte el :

— Bátor gyerek volt kis Didian és nem akart otthon ülni a szülei kunyhójában. Nagyon szeretett volna oroszlan-vadászatra menni, csak hogy az apja nem akarta megengedni. De a fiú könyörögve kérte és nem tágított. Ekkor az apja azt mondta neki, hogy megadja az engedélyt, ha olyan vadászt talál, aki be tudja bizonyítani, hogy ő a világ leggyorsabb embere. Didian elmondta a szomszédoknak apja elhatározását, a szomszédok elmondták ismerőseiknek, az

ismerősök az ő szomszédaiknak, a közeli és távoli falvak lakóinak, ezek pedig megint elmondták mindenkinek, tengertől-tengerig. Nemsokára három vadász jött abba a faluba, ahol Didian családja lakott. Mind a három azt állította magáról, hogy ő a világ leggyorsabb embere.

— Nsonsan bole'fali fe, nka den-te! (A nyúlnek ugyan épp olyan hosszú füle van, mint a szárnak, s mégsem a szár fia.) — felelte Didian apja egy közmondással és megvetően vállat vont, mikor a jövevények hencegését hallotta.

— Majd bebizonyítjuk, hogy mit tudunk! — kiáltották a vadászok. Ebbe mindenki belenyugodott.

Az első fogott egy edényt és lement vele a folyóra vízért. Mikor a teli kalabaszt felhúzta, kiesett a kezéből a botja, amelyet a folyó árja elragadott. De a vadász bevitte a vizet a faluba, aztán visszajött és a botot ugyanazon a helyen húzta ki a vízből, ahol az előbb állt, mert olyan gyorsan szaladt, hogy az áradat a botot alig egy tenyérnyivel vitte tovább.

Mikor ezt a második vadász látta, Didian apjával kiment a dsungelbe és felhajtott egy antilópot.

— Most ide vigyázz! — kiáltott és nyilat rálötötte az állatra.

Zúgva repült a nyíl, de a vadász utólérte, elfogta a menekülő antilópot, aztán visszaszaladt és röptében elkapta a sebesen suhanó nyilat.

Most a harmadik jelöltre került a sor. Ez várt addig, míg elkezdődött az esős évszak, s aztán olyan gyorsan futott egyik faluból a másikba, hogy az egész utat annyi idő alatt tette meg, amennyi két egymásután következő esőcsepp lehullása közt eltelik.

— Hahaha — nevettek a bennszülöttek, akik Delimanit hallgatták. -- És aztán? Hát a három közül melyikkel ment Didian vadászni?

— Didian, hahaha, egyáltalán nem ment vadászni! — felelte a fiú és fuldoklott a nevetéstől. — A szülei nem tudták eldönteni, hogy a három közül melyik a leggyorsabb.

-- Mesélj még valami történetet, kis Delimani! -- kértek a hallgatói.

— Hogy mesélhetnék? — incselkedett a fiú. — Már késő van, szeretnék aludni.

— No, mondj egy történetet! — szólt rá Bouys úr és karamellát dugott a fiú mosolygó ajkai közé.

Delimani csámcsogva rágta a cukrot és nevetve rákezdte:

— Elmesélek nektek egy régi történetet, hogy hogyan szerzett túéért trónt egy ember, aki a Kaarta birodalom korában élt.

— Ó! — kiáltottak fel a hallgatók.

— Ó vagy nem ó, ez csakugyan megtörtént ezzel az emberrel! — felelte Delimani. — Ide figyeljeteK szépen!

— Volt egyszer egy szegény család. A legfiatalabb fiú a kuskusát eszegette és kijelentette, hogy a tűjét becseréli csirkecombra, mert már torkig volt a folytonos hústalan-leves evéssel. Mindenki a vállára ütött és kinevette. Mindenki azt mondta rá, hogy «ravasz néger». De a fiú egy özvegyre akadt, akinek éppen tűre volt szüksége. Odament hozzá és ezt mondta neki:

— Odaadom neked ezt a tűt, adj érte cserébe zsíros csirkecombot.

— Rendben van — felelte az asszony és odaadta neki, amit kívánt.

Mikor a fiú megmutatta családjának a zsíros csirkecombot, valamennyien megint csak kigúnyolták.

— Egyszer az életedben mégis csak akadtál valakire, aki nálad is butább — mondták neki.

— Ó, nem — felelte Sendiuba — (így hívták az okos fiút). — Hát nem ismeritek ennek a közmondásnak az értelmét: «Ntori na kono-fen ye digon ta ye?» (A béka minden belső részével együtt a szarvasvarjúé. [A szarvasvarjú t. i. békákkal táplálkozik.]

— De ismerjük — mondták a bámuló rokonok.

— Akkor azt is tudnotok kell, hogy én szarvasvarjú vagyok, a béka pedig minden belső részével együtt az élet. És ez az enyém. Én mindent végre tudok hajtani, amit akarok!

— Elbizakodott bolond vagy — mondta a bátyja.

— Amit egy döglött oroszlánról mond valaki, nem igen merné az élőnek a fülébe mondani — felelte Sendiuba a közmondással, majd hozzátette: — Vigyázzatok csak, ezért a csirkecombért lovat fogok kapni!

A családja megint kicsúfolta, csak az apja mondta: — Hadd tegye csak, amit akar.

Sendiuba elment s a falun kívül leült az út szélére. Az úton éppen a király katonái masíroztak. Mikor látta, hogy az egyik a kimerüléstől és éhségtől már csak alig vánszorog, az ifjú azt ajánlotta neki, hogy adja oda a lovát, cserébe a csirkecombért. A katona örömmel elfogadta az ajánlatot, mikor azonban megette a húst, sarkantyúba kapta lovát és elvágatott. Sendiuba csak mosolygott és elment a királyhoz.

— Király, — mondta a fiú — megbántottál engem. Az egyik katonád megette a csirkecombot, ami az enyém volt és nem adta ide a hátsólovat, amit cserébe ígért érte. Igazságot kérek!

Ekkor a király megparancsolta a katonának, hogy adja oda a lovát a falusi legénynek.

Kis idő múlva Sendiuba becserélte a lovát hét macskára. Ez könnyen sikerült neki, de az egész családja kétségbeesett miatta és úgy csúfolta, ahogy csak tudta. De a legény fogta a macskáit és elment velük a nagyvilágba. Mikor olyan országba jutott, ahol a patkányok felfalták a király gabonakészleteit és már az egész lakosságot fenyegették, kihirdette, hogy szívesen odaadja a macskáit annak, aki ki akarja irtani a kártékony állatokat, ha minden macskájáért egy-egy fiatal, erős rabszolgát kap.

Erre Sendiuba családja hamarosan meggazdagodott, mert a hét erős rabszolgával új földeket szántottak fel, s óriási köles, földimogyoró- és mandiókaaratást söpörtek be. Csakhogy ez nem sokáig tartott. Egy napon a fiú elkezdett töprengeni.

— Mitől ment el a jókedved? — kérdezte az anyja.

— Minden tetőről száll fel füst — felelte Sendiuba, mint rendesen, egy régi közmondással, amivel azt akarta mondani, hogy mindenkinek megvan a maga gondja.

— Hát beszélj hozzánk! Hiszen mi segíteni akarunk rajtad! — kiabálták a családtagok.

A fiú aggódó szemekkel nézett végig rajtuk, aztán vállat vont és ezt mondta :

— Emlékeztetek benneteket a régi közmondásra : Nincs értelme a bélpoklosnak gyűrűt eladni, hiszen nincsenek ujjai és ennél fogva aligha veszi meg a gyűrűt. Ti nem bíztok bennem és ezért nem tudtok megérteni. Minek szívjam hiába a levegőt?

— Hát mihez akarsz fogni? — kérdezte az apja.

— Az a tervem, hogy a mi hét erős, fiatal rabszolgánkat becserélem egy hullára — dünnyögte Sendiuba.

A család rettenetes dühre gerjedt és kétségbeesett, a legény azonban többet egy szót sem szólt, összehívta a rabszolgákat és velük együtt eltávozott a faluból.

A szomszéd országban éppen hirtelen meghalt a király. Mikor Sendiuba meghallotta, elment a király fiaihoz és így szólt hozzájuk :

— Az apátok holttestének úgysem veszitek semmi hasznát. Adjátok nekem hét rabszolgáért!

A kapzsi fiúk fölcaptak és mikor a falu vénei és a marabutok jelenlétében megkötötték a szerződést, Sendiuba átvette a holttestet és megparancsolta, hogy hurcolják meg az utca porában és szennyében és verjék korbáccsal.

Ezen az egész lakosság szörnyen felháborodott és agyon akarta verni azt a pimaszt, aki így megbecstelenítette királyuk holttestét. De mikor a tömeg körülfogta a legényt, ez megszólalt :

— Én mélységes tiszteletet érzek halott uralkodótok hullája iránt. Csak meg akartam nektek mutatni, hogy miféle emberek azok, akik most a trónján ülnek. Követeljétek tőlük, hogy vegyék vissza ezt a holttestet és én majd megbüntetem a gonosz fiakat.

Ekkor a tömeg odatódult a király házához. Sendiuba pedig visszaadta a király hulláját a családjának és minden rabszolgáért, akit ő adott, hetvenet kapott vissza. Erre visszament a falujába. Kis idő múlva megtudta, hogy a népgyűlöli a királyfiakat fősvénységük és a halott apjukon ejtett

becstelenség miatt. Ekkor Sendiuba felfegyverezte rabszolgáit, betört a szomszéd országba és elfoglalta a trónt.

Az új király féltékeny testvérei titokbanátkozták őt és ravasz négernek nevezték. De mikor Sendiuba király a griotjaitól ezt meghallotta, csak mosolygott és ennyit mondott:

— Ha a majom az érett banánt nem tudja elérni a kezével, azt mondja rá, hogy savanyú.

Ez idő óta közmondásossá lett a szerencséje.

— Most azonban aludni megyek, már leragadnak a szemeim — kiáltott fel Delimani és odaszaladt a tűzhöz, ahol vackot vetett magának: egy rakás száraz füvet és jószagú lombot. Azonban útközben még volt ideje rá, hogy futtában meghúzza egy négernek az orrát és miközben hirtelen felnézett a holdra, ezt a közismert és nagyon elterjedt rejtvényt kiáltotta:

— Egy csomó tészta az egész folyót megfehériti. Találjátok ki, mi az?

— A hold, a hold — felelt néhány álmos hang.

Lassankint széteszlott a tömeg. Mikor a sátramban feküdtem, hallottam a dsungel hangjait, hallottam a víz halk mormolását, amint a folyamágy kövein átszivárgott, hallottam a röpködő denevérek zúgását.

A dsungel éjjel és nappal bepillantást engedett titkaiba. Egyszer a vezetőm a dsungelben valami liánt kezdett vágdosni a késével; egyik darabot a másik után vágta le belőle és tüdeje szakadtából szopogatni kezdte. Mikor látta, hogy kérdően tekintek rá, magyarázni kezdett:

— Ez a Ngaro, egy lián-fajta, amelyben nagyon sok víz van. A jószellemek elszórták a víztelen helyeken, hogy az emberek ne haljanak szomjan. A Ngaronak hosszú gyökerei vannak, olyan hosszúk, hogy mindig leérnek valami folyóig, vagy folyamig és abból szívják fel a vizet.

Nem tudom, vajjon a Ngaro csakugyan ilyen természetes vízvezeték-e. Inkább azt hiszem, hogy a gyökerei, úgy mint más sivatagi növények gyökerei is, keresik a vizet és ezért nyúlnak mélyen a földbe.

A dsungelben megfigyeltem két hatalmas sólymot, amelyek egy kígyón marakodtak. Elkeseredett küzdelem volt. Fenyegetőn visítotak és vijjogtak és rettenetesen tépték egymást. A küzdelmük azonban félbeszakadt. Egy fehérsas (*Apicaetus bellicosus*), hatalmas ragadozómadár, amely állítólag bárányokat és gyermekeket is elrabol, úgy vágódott a két ellenfél közé, mint valami kő. Fölborzolta a bóbítája tollait és harci kiáltást hallatott. A sólymok dühös vijjogással elrepültek, a sas pedig darabokra tépte a kígyót.

Mikor egy napon a tüzet néztem, amely az egész sűrűséget elemésztette, furcsa madarat láttam, amely magasan lebegett a dsungel tüztengere fölött. Mikor lejjebb ereszkedett a föld fölé, kivettem szurokfekete tollazatát, amely a szárnyain széles és világos sávokkal volt tarkítva. Fekete fején mozgatható taraja volt. A levegőben egészen kiszámíthatatlan zuhanó és sikló repüléseket végzett, buk-fencet vetett, mint bizonyos galambfajták, hirtelen lezuhant, miközben majdnem a lángokat érintette begyével. Aztán egy pillanat alatt megint roppant magasságban cikázott. Végül leereszkedett egy lombtalan majomkenyérfa csúcsára és ott megült. Most kivehettem vörös combját és vörös csőrét is. Egyszerre csak a madár felfújta magát és puffadt fekete lapdává változott, úgy hogy a mell- és fejtollait felborzolta. Most megismertem. A «vidám sólyom», a kígyók ellensége ült előttem.

Faramusa-Keita égre-földre esküdözött, hogy ha ennek a sólyomnak az árnyéka az emberre esik, az a közeli halál biztos jele. Kelet-Afrikában a négerek ezt a sólymot «orvosmadárnak» nevezik, mert azt mondják, hogy gyógyfüveket hoz messzi vidékekről. Más afrikai népek a «levegő majmá»-nak nevezik.

Miközben a Ba-Ul vidékén a dsungeltűz dühöngött s én vadászat után az egyik fa árnyékában pihentem, önkéntelenül is vad küzdelemnek lettem tanúja. Észrevettem egy nagy feketefoltos szárnyú és farkú, szürkésbarna madarat, amely előrenyujtott fejjel futott, miközben a nyakán több fekete toll elállt. Nyilván üldözött valamit, ami a fűben mozgott. Ez a valami végül is kifutott egy telje-

sen leégett tisztásra és itt rendkívül izgalmas küzdelem kezdődött.

A madár rávetette magát ellenfelére, amelyet csak akkor tudtam észrevenni, amikor a földről felemelkedett. Kígyó volt és ha felfújta magát és a nyakát felemelte, kivehettem, hogy a mérges Naya-kígyó. A kígyó úgy csapott rá a madárra, mint valami bot, amelyet izmos kar suhint. Azonban a madár egyik combját eltakarta az egyik szárnyával, mint valami pajzssal, a másikkal pedig zsákmányát a levegőbe dobta, a csőrével elkapta és aztán ide-oda rángatta. Messziről a madár, különösen hosszú lábai miatt, olyan volt, mint a darú, pedig a kígyászkeselyű volt (*Gypogeranus serpentarius*), más néven titkár-madár. Ezt a nevet azért kapta, mert kiálló taraja olyan, mint egy ceruza, amit a füle mellé tűz az ember; ez a hajánál fogva előrángatott hasonlóság igazán nem elegendő ok arra, hogy ilyen prózai nevet adjanak neki.

Megkérdeztem a négertől, hogyan nevezik ők ezt a madarat, a kígyóknak ezt a dühös ellenségét.

— Ez az ördög lova — felelték.

Micsoda kifejezés! Nemcsak kitűnően hangzik, hanem szinte valami magyarázó mese kívánczodik mellé.

— Arról a vidékről, ahol néhány ördöglova van, minden kígyó menekül — magyarázta Buru-So.

— Félnek ezektől a ürge és bátor madaraktól — kiáltotta egy másik.

— Šeran te sayk sa — a félelem nem véd meg a haláltól! — jegyezte meg egy harmadik a közmondással. — A kígyók félnek ugyan az ördöglovaktól, azonban mégis áldozatul esnek karmaiknak és csőreiknek. Az ördöglovak jól tudják, hol vannak a kígyók és ha a dsungel valahol elkezd égni, rögtön odarepülnek és vadászatot rendeznek a kígyókra, amelyek menekülni akarnak a tűzből...

Miután Bamakoba visszatértünk, belegyömöszöltük egyre gyarapodó poggyásunkat egy motorcsónakba és elküldtük Sikasso-ba, a Felső-Volta gyarmat határára. Mi magunk még egy utolsó estét töltöttünk a kormányzó és derék munkatársai társaságában. Egyébként ezen az

estén más vendégek is voltak a kormányzósági palotában. Néhány képviselő és gyarmati felügyelő volt ott, akik beutazták Nyugat-Afrikát; köztük egy teljesen elfranciásodott lengyel, párisi főkonzulunk unokatestvére és egyik igazgatója annak a cégnek, amely a gdyniai kikötőt építi.

Vacsora után a palota tetőkertjében kávé és jégbe-hűtött italokat szolgáltak fel.

Csendes, holdas éjszaka volt. A bágyadt és csendes levegőt át- meg átszötte a holdfény; a falak, a föld és a pálmák fülledt hőséget árasztottak. A levegő olyan volt, mint valami mozdulatlan, élettelen laguna. Itt a Kuluba csúcsán a feleségem Chopin-t játszott és a hegedű hangjai epedőn szálltak a messzeségbe, arra, ahol a Niger szalagja csillogott, szikrázó csillámlásba és remegő sugarak fátyolába burkoltan, a lélek pedig olyan dolgokra gondolt, amelyek elmúltak örökre . . . örökre . . .

Mikor a dallam elhallgatott, úgy tűnt, mintha visszhangja a sötétségben elnyúló Bamako fölött elnémulna, pedig egyre halkabban messzebb és messzebb szállt, túl az alvó fák csúcsain, míg végre valahol a Niger fölött az utolsó csendes sóhaj is elhalt . . .

Másnap már a hajnali szürkületben elbúcsúztunk kedves házigazdáinktól és autón tovább utaztunk Kulikoro felé. Az út egészen a Niger partjáig vitt, ahol egyik kísérőnk váratlanul gyönyörű vízimadarat fogott. Zöldbejátészó, fekete tollai voltak és hosszú, karcsú, kígyószerű nyaka, amely lapos fejben és bámulatosan éles csőrben végződött. A madár hátán és szárnyain széles fehér sávok voltak. A Poluts Levallanti volt. Később láttam ezeknek a madaraknak a fészket. A fészkeiket folyóparti fákra építették, száraz lombokból. A Poluts a vízben keresi zsákmányát, minthogy kitűnő buvár és olyan sebesen úszik, mint a kormorán; ugyanabba a családba is (Steganopodae) tartozik.

Nem messze ettől a helytől, ahol a sziklák összeszűkítik a folyó medrét, megálltunk Moribabugu köveinél. Három faragott kő van itt, olyanok, amilyenek megszá-

lálhatatlan mennyiségben fordulnak elő Dél-Szibériában Ninuszinszkin steppéin, amely ugyancsak gazdag területe a kősíremlékeknek és a történelemelőtti temetőknek.

Itt a Nigernél azt beszélik, hogy az egyik Kaarta király, aki háborút folytatott szomszédaival, leszúrt egy botot a földre és kijelentette, hogy tovább nem vonul vissza. Én azonban azt hiszem, hogy ezek a kövek közösleges fétisimádó-oltárok, a mennyei háromság tiszteletére, amelynek tagjai: Ammo, a világ hatalmas ura, Tong, a termékeny föld, és ennek fia Melek, a hatalmas pusztító. A körülöttük lévő tűznyomok megerősítettek abban a nézetemben, hogy ezek a kövek az isteni háromság oltárai és kétségtelenül ázsiai vagy egyiptomi eredetűek. Ammo emlékeztet Amon-Ra-ra, akit Thébében tiszteltek, Melek pedig Molochra, még pedig a neve is és pusztító kegyetlen lénye is.

Kulikorónál, amelyet vasút köt össze Bamakoval, tutajon átkeltünk a Nigeren, amelyben itt rengeteg a hal, a krokodil és a dugong. Nagy és kis halakat rengeteget láttunk fickándozni tutajunk közelében; krokodilokról és dugongokról csak a halászok elbeszéléseiből tudunk. Ők a felelősek érte, ha ezek a vízi állatok itt nem fordulnak elő.

Az út a dsungelen keresztül vitt és épp olyan napégette és sárgás volt, mint mindenütt. Némely helyeken itt is dühögött a tűz. Kis antilópok, gyöngytyúk, bussardok és foglyok, néha egy-egy szarvasvarjú, vagy bóbitás darú riadt fel, amikor meghallották a motorcsónak zúgását, amely füstfelhőbe burkoltan jött utánunk. Az úton megnéztük Niene Balé és Barueli kísérleti gyapotültetvényeit, amelyeket már említettem, mikor a Carde-programmot ismertettem. Estére megérkeztünk Seguba, egy távoli, egészen különálló helységbe a Niger partján, amely a tartományi kormányzó székhelye.

A kormányzó szívesen üdvözölt bennünket. Battestinek hívják és régi, tapasztalt gyarmati tisztviselő. Kényelembe helyezkedhettünk a jól berendezett kis menedékházban, amelyet narancs- és mangófák vettek körül. Ezeknek a fáknek a sűrűjében felhangzott a gamma-madár kiáltása,

denevérek sivítottak és sziszegtek és békák brekegtek. A holdfény előmlött a Nigeren, s a folyó úgy csillogott, mint valami acél kardpenge. A távolban oly fehéren ragyogtak a homokos partok, mintha hó borította volna őket. Feleséggel együtt sokáig ültem kis házunk verandáján: nézelődtünk, hallgatództunk és hálát adtunk Istennek, hogy ilyen szép és ilyen felséges a világ.

Másnap kissé sikertelen halászatot vettünk részt, délután pedig kilovagoltunk Sama ültetvényre, ahol az igazgató megmutatta Hirsch párisi bankár kísérleti telepét. (Ennek a fejezetnek az elején beszéltem róla.) Mikor Samából visszavertünk, megtekintettem Segut, különösen a bennszülöttelepeket. Mint Dakar-ban, itt is ellenségesen néztek ránk a négerék és mikor a szűk kis utcák labirintusán végighaladtunk, barátságatlan morgást hallottunk. A szél nyilván nem csupán a vörös homokot hordja ide a Szaharából, hanem a mozlim gyűlöletet is a fehérek, Krisztus tisztelői iránt.

Ezt az ellenséges indulatot tapasztalhattuk egészen Kutialaig, ahol a miniankák anarchikus törzse a francia hatóságokat erélyesebb rendszabályokra kényszerítette. Mihelyt napnyugta után a fekete altiszt elfújta a takarodót, senkinek többé moccannia sem szabad. Nincs aztán tánc, zene, nincs nevetés, nincs Kutialában zajos éjjeli szórakozás, s ha lakodalmi ünnepet vagy halotti ünnepet akarnak tartani a bennszülöttek, kötelesek előbb engedélyt kérni az előljárótól. Kutialában megtekintettünk egy kis üzemet, ahol a gyapotot tisztítják és a kivitel céljaira bálákba csomagolják. Láttunk egy pompásan ápolt gyümölcsöst és zöldségeskertet és egy mezőgazdasági iskolát, amelyet a kormányzat a bennszülöttek számára építtetett.

Másnap reggel már korán délnek indultunk s még az este beköszönte előtt megérkeztünk Sikassóba, az egykori néger királyok régi fővárosába. Ezek a királyok nyilván nagyon hatalmasak és harciasak voltak, mert az a nagy város, amelyet ide építettek, tulajdonképpen hatalmas erődítmény volt; sokszoros falak vették körül, amelyek már elpusztultak. A modern Sikasso nagy és gazdag kereskedővárossá

fejlődött, ahol a francia kormányhatóságnak több épülete van.

Az előljáró, akinek nevére már nem emlékszem, se színű, szöke ember, az arca, a mozdulatai és a hangja neuraszténiás, igazi átlag-tartományi tisztviselő, aki utálta a gyarmati életet. Meghívott vacsorára. Ott volt még de Croy herceg és hercegnő és Pomereux gróf a feleségével. Éppen az elefántesont-partról voltak hazatérőben, ahol a vadászszerencse kedvezett nekik. Ennek bizonyosságául magukkal vitték Párisba annak az elefántnak a pompás agyarait, amelyet Buafle közelében lőttek. Néhány órát kellemes csevegéssel töltöttünk társaságukban. Új ismerőseink a kora esti órákban folytatták útjukat Mamakko felé, mi pedig elindultunk Sikasso festői környékének megtekintésére.

Kocsink előtt folytonosan foglyok és gyöngytyúkrok röppentek fel, olyan falvakon haladtunk át, amelyekben Samokko és Tukul törzsbeliek laktak, s meglehetősen jó úton megérkeztünk Missiri-Koroba.

A napégette, cserjésborította síkságon egyszerre csak festői, de ijesztő sziklacsoport meredt fel előttünk. A hatalmas hegyi temetőnek egyik síremléke volt ez. Egykori kőtömegeinek maradványai sok száz kilométer távolságban szétszórva hevernek és mállott törmelékké hullottak szét. Missiri-Koro olyan a szürkés sárga síkságon, mint valami oázis, mert a fekete sziklák körül mimóza, ál-mahagónifa (*Khaya Senegalensis*), «duguras», rododendron és más ismeretlen fajta növények nőnek, amelyeknek kerek gyümölcük van, bevonva valami vörös, bársonyos lepedékkal.

Egyik fekete soffőrünk a cserjésben kis békát fogott és könnyörtelenül megölte. Mikor megkérdeztem, hogy miért bánik ilyen kegyetlenül ezzel az ártatlan teremtéssel, azt mondta, hogy azok a háziállatok, amelyek a béka váladékaitól beszennyezett füvet esznek, csúnya gyomor bajt kapnak. Ez a gondolat nem volt előttem új, mert már előbb is hallottam Guineában valami ehhez hasonló.

Utunk sűrű cserjék, fák és bambusznádak között fűbenötte kerek tisztásra vitt, amelyet minden oldalról

sziklák vettek körül. Egy kis barlangban, amelyből forrás fakadt, méhrajt láttunk. Gyorsan menekülnünk kellett. A barlangokban és a barlangokat összekötő folyosókon mindenféle fajta, nagy és kis denevérek fészkeltek. Mikor köveket dobtunk be a barlangok nyílásán, egész sereg ilyen apró állat kavargott a levegőben, kóvályogtak, visítva egymásnak vagy a barlangboltozatnak ütődtek és fölriasztották a többieket is, amelyek mint fekete cseppkövek lógtak le onnan.

Az egyik soffőr, aki már gyakran volt Missiri-Koroban a kormányzóval, elmondta, hogy ostrom idején, mikor Sikasso még So-Naba király székhelye volt, kincseket és fegyvereket rejtettek a barlangokba és nem egyszer megtörtént, hogy az utolsó küzdelem éppen a sötét sziklák körül dühöngött.

Mikor a barlangokból kimásztunk, a majmok, amelyek a hozzáférhetetlen csúcsokon tanyáznak, mérges csaholással és közáporral fogadtak bennünket; a közápor vadgalambokat és tarka rigókat riasztott fel odúikból és egyéb búvóhelyeikről. Mindenütt európai emberek nyomai: konzervdobozok, törött üvegek, zsíros újságpapírosok és nemrég elfogyasztott dús lakomák hulladékai.

Egy körülmény különösen bámulatba ejtett. A bennszülöttek, akik rendszerint nagyon kíváncsiak, itt nem szaladtak utánunk, mikor autóink a szomszéd faluból Missiri-Koro felé haladtak. Vezetőink, akik jódarabot láttak már a világból, — az egyik mint egy óceánhajó fűtője, sok földet bejárt, a másik pedig több évet töltött angol és spanyol gyarmatokon — be sem léptek a barlangokba, hanem kint vártak ránk, mint szepegő gyerekek.

Miután a barlangot megnéztem, megértettem ennek a viselkedésnek az okát. Kétségtelen, hogy ezeknek a barlangoknak és földalatti utaknak megvoltak a maguk hagyományai és mondái és egyúttal mindegyik «szenthely» volt, ahol az ősök szellemei, jó és gonosz istenek és kísérelők: láthatatlan varázslók, démonok és szörnyetegek tanyáznak. A mai öreg négerek apái még ide jártak, hogy megtartsák éjjeli ünnepeiket, véres áldozatokat mutassanak be, vagy hatal-

mas varázslókkal tanácskozzanak. Missiri-Koro barlangjai titokzatos természetes templomok voltak, teli érthetetlen talányos suttogással, zörgéssel, sóhajjal és jajgatással. Már pedig, mivel a fehérek, akik cseppet sem félnek a szellemektől és démonoktól, ezekben a szent barlangokban csak szórakozást keresnek, a dsinneket, akiket kikergettek, szüntelenül haragszanak és bosszún törnek a fejüket. Még a legbátrabb bennszülött sem mer belépni ebbe a megszentelt templomba.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Az ipar virágzó új világa.

Felső-Volta gyarmat még rövid idővel ezelőtt Szudán déli részét alkotta, de néhány évvel ezelőtt külön tartomány rangjára emelték. Az új gyarmatot a Volta folyóról nevezték el, amely itt három folyót alkot, a fehér, vörös és fekete Voltát; ezek átvágják az angol Aranypart gyarmatot, aztán egyesülnek és a guineai öbölbe torkollanak.

Felső-Volta, mint a legfiatalabb francia gyarmat, nagy lendülettel dolgozik független fejlődésén. Egyelőre azonban még nagy nehézségekkel kell küzdenie. Szenvedélyes neki-buzdulása abban a vad lelkesedésben jut kifejezésre, amelyel a bennszülöttek a tetterős Hesling kormányzó befolyása alatt rávetették magukat a földművelésre, különösen a gyapottermesztésre. Ez az a gyarmat, ahol a munkakényszernek és a bennszülött kistőkés osztály megalapozásának a politikáját eredményesen alkalmazták.

Engedjék meg, hogy egy kis kitérést tegyek, hogy francia Nyugat-Afrika gyarmatait, amelyeket beutaztam, bizonyos szempontok szerint osztályozzam. Az első volt Szenegál: fejlődésének lényege az a kísérlet, hogy a bennszülötteket oktatás útján akarják civilizálni. Aztán következik Guinea. Itt a lényeg a négerék hagyományainak tiszteletben tartása és a készség, hogy őket a természettel folytatott harcukban támogassák. Továbbá Szudán: az az ország, ahol a fehér faj maga vette fel a keserves küzdelmet a természettel. És végül Volta, az a gyarmat, amelynek alapelve a munkahalmozás a lakosság jóléte érdekében. A gyarmati politikának ezek a gyökeresen különböző módszerei a fekete földrész e szakaszán tett utat rendkívül eredményessé te-

szik, különösen, ha az a célja az embernek, hogy a bennszülött népek lelki életét tanulmányozza.

Felső-Volta síksága meglehetősen sűrűn lakott (kilométerenként 40 ember). Különféle bennszülött törzsek lakják. A lakosság főtömege (3 millió lélek) a mossi törzs: egymillió 800 ezer lélek. A többi a gyarmat északkeleti részén, a Nigerhez közel fekvő vidékeken a Gurunsi, Lobi, Bambara, Diula, Nioniussi, Nuruma, Bobo, Sissala, Soninti, Peuhl és Tuareg törzsekbe tartozik.

Mindezek a törzsek — a legrégebbek, a Gurunsi és Bobo törzsek kivételével — mint hódítók kerültek ide. Elűzték innen az egykori birtokosokat, vagy maradéktalanul felszívták őket magukba. Még a Mossi törzs — az egyetlen afrikai törzs, amelynek régi, társadalmilag szigorúan szabályozott államszervezete van — még ez is délről vándorolt be. A mossik vándorlásuk során rábukkantak a minissi törzsre, egyesültek velük és elfoglalták birtokaikat. Azóta a minissi külön, nagy tiszteletben álló, szinte szent klan a győztes mossik közösségében. A többi törzsek semmiféle vonatkozásban nincsenek egymással, mint ahogy annakidején Mungo Park skót utazó és utána Kraus német kutató megfigyelte.

Felső-Volta kétségtelenül gazdag ország, amely sok mezőgazdasági terményt és barmot tudna termelni. A kormányzat, hogy a földművelést minden áron előmozdítsa, szántógépeket alkalmaz és a lakosságot oktatja a háziállatok nevelésében. Azonban a legnagyobb munkát a gyapottermelésnek szentelik, mert ennek a növénynek a kezelése kissé nehéz ugyan a bennszülöttek számára, azonban Franciaország számára szükséges. Erre a célra kísérleti földeket rendeztek be, ahol az öntözetlen földeken legjobban tenyésző gyapotnövények kiválogatása folyik. Az eredmények figyelemreméltók, mert a belföldi gyapotnövény két centiméternél rövidebb rostját sikerült már 2·5—3 cm-esre kitenyészteni.

Mindazonáltal ismétlem, hogy a gyapottermelés itt nagyon nehéz, annál inkább, mert a bennszülöttek nem látják világosan az értékét. Az értelmes, jó felfogású törzsfőnökök belátták már, hogy a gyapottenyésztés busás nyere-

séggel jár és ezért egyre gyarapítják földbirtokaikat és igavonó állatokat, ekéket, öszvéreket használnak, sőt részben a szántóföldek mesterséges öntözését is alkalmazzák. Mindazonáltal a lakosság nagy többsége elutasítólag viselkedik a kormányzat irányításával szemben, amelynek célja volna a gyarmati gyapottermelés fejlesztése.*

A gyarmat gazdagságának másik forrása az állatállomány.** A belföldi fajta szarvasmarha eléri a 700 kilót és naponta 6·5 liter tejet is ad. Juhok és kosok eléri a 110 kilót, jó gyapjat és ízese húst adnak. A délafrikai merinójuhokkal keresztezett importált juh lassankint hozzáhasonul a gyarmaton meghonosodott fajtához. A marhaállomány legnagyobb részét eladás céljából az angol Aranypartra hajtják. (A kivitel 57,000 ökör, 40,000 juh, 4,000 kecske, 400 szamár és 300 ló.) Az állatok egészségi állapota kielégítő, ám bár a cece-legyek és a különféle járványok néha veszedelmesen pusztítanak a nyájakban. De a sok állatorvosnak és az állatorvosi intézmények nagyszabású hálózatainak segítségével az efféle betegségeket hovatovább egészen kiküszöbölik.

Mint már említettem, Felső-Volta fiatal gyarmat és gazdasági lehetőségei még egyáltalán nincsenek teljesen kikutatva. Nincs is még jól begyakorlott kereskedelmi szervezete.

Ami az ásványi kincseket illeti, ismernek aranytelepet, Dal tartományban, a lobi törzs területén és vasércet Bobo-Diulassa kerületben. Vagadugu vidékén gránitrétegek vannak (pegmatit és kaolin). Én megtekintettem mindezeket a rétegeket, azonban ezenkívül kiszáradt folyómedrekben gyakran láttam vörösrézerc-teléreket is. Szinte bizonyosra lehet venni, hogy ezt a hasznos fémeket egész rétegekben fogják majd felfedezni, annál inkább, mert a mossi törzs ismeri a vörösrézet és már századok óta használja a mindennapi életben.

* A bennszülöttek egy hektáron 85—110 kiló gyapotrostot termelnek. Azonban a kísérleti földek művelése megadta a lehetőséget, hogy egy hektáron 700 kilót arassanak. Sőt nem ritkaság az 1200—1400 kg-os aratás sem.

** 1924-ben ez volt az állomány: 492,000 szarvasmarha, 54,000 ló, 689,000 juh és kos, 658,000 kecske, 55,000 szamár és 1700 sertés.

Felső-Volta természetes gazdagsága jogossá teszi azt a reményt, hogy gyorsan virágzó fejlődésnek indul, de éppen ez okból különösen egy irányban kellene dolgozni, ami nagyon fontos volna. T. i. Felső-Voltának a termékei számára nincsen kiviteli kapuja. A mai közlekedési viszonyok mellett, az ország semmi esetre sem tudja megfelelő módon megszervezni a kivitelét. A meglévő autótutak, amelyek Vagadugu fővárosból Bamakoba (700 km) és Bukeba vezetnek, ahonnan a Nagy-Bassam kikötőhöz vivő vasútvonal (650 km) kiindul, valamint azok az utak, amelyek a fővárost a gyarmat fontosabb helységeivel összekötik, teljesen elégtelenek. Csupa olyan utak, amelyek csak a száraz évszakban használhatók. Amíg a főváros a kikötőkkel nem lesz vasúttal összekötve, s amíg nem lesz csatlakozása ennek a vasútnak más vasútvonalakhoz, Felső-Volta nem tudja kifogástalanul betölteni gazdasági szerepét. Ennélfogva a közlekedési program legelső fokának egy vasútépítésnek kellene lennie, Nagy-Bassamtól Bukeig, Bobo-Diulassán és Vagadugun keresztül. Egyúttal csatlakozást kellene létesíteni Bamako és Kulikoro felé.

Ebben a tekintetben Hesling kormányzó minden követ megmozgat. Mindenesetre meg kell gondolni, hogy mi lesz a gyapotültetvényekből akkor, ha majd megépül a vasút és megszervezik a szétküldést. Mint már említettem, az óriási gyapotföldek művelésében van valami erőszakos dolog, hiszen a gyapot olyan növény, amelynek művelése nagy fáradságot követel. Van azonban ott egy másik növény, amely busás hasznot ígér, t. i. a földimogyoró. Felső-Volta talaja ennek a termesztésére nem olyan alkalmatlan, mint Szenegál. Úgyhogy a földimogyoró könnyű és szinte természetes termesztése könnyen végét vethetné a nehéz és drága gyapottermelésnek, mihelyt a közlekedés kérdése csak valamennyire is szabályozva van.

Amint átléptük Felső-Volta határát, alkalmunk volt megtekinteni a bennszülöttek gyapotültetvényeit, amelyeknek fejlődését a kormányzat mozdította elő. Gyapotot termesztettek a Kongóvidék régi lakosai, a diulák, akik most a gyarmat nyugati részében laknak, valamint a bobok is, akik a Bobo-Diulassa tartomány déli részén laknak.

A szudáni határtól dús földművelő vidéken utaztunk. A bennszülöttek már hatalmas földterületeket elhódítottak a dsungeltől. Itt mindenütt gyapotültetvényeket, köles-, kukorica- és tökföldeket láttunk. A tanyaházakat kis szántóföldek vették körül. Ezekben mandióka, burgonya, yam, bab, földimogyoró és «da», vagyis kender termett, amiből vásznat, de egyúttal hasist is készítenek.

A diula és bobo négerek falvai egészen különösek. Sásból és agyagból összetákolt kis kunyhóik olyanok, mint a méhkasok és úgy sorakoznak egymás mellett, mint a mézsejtek. Közöttük hosszú, kanyargó utcák: ilyenek ezek a falvak. A széptermetű nők büszkén lépdelnek. Az idősebb asszonyoknak át van fúrva az alsó vagy felső ajkuk és gyűrűt, vagy fehér fadarabot, vagy csontot viselnek benne. Láttam dagadt nyakú asszonyokat is, akik golyvában szenvedtek. A nők az ágyékukon csak zöld lombcsomót viselnek, a nyakakon és mellükön pedig sok ékszer.

A falvakban csak úgy hemzsegett a sok marha és házi szárnyas. Elbámultunk, milyen kövérek a kakasok és a tyúkok, azonban hamarosan megtudtuk ennek az okát, mikor láttuk a szárnyasok etetését. Egy leány jött futva a dsungelből és hozta a tyúkok eleségét: egy kosárákat, amely teli volt termeszekkel, rothadt hússal és mandiókával. A tyúkok gyorsan kicsipegették belőle a rovarokat, a lány pedig visszaszaladt a dsungelbe a kosárral, amelyben ott maradt a rothadt hús. Odakint a kosarat odaállította a termesz-építmény mellé. Éjjel a rovarok ellepik a kosárákat, napkelte után pedig a tyúkok elé kerülnek eleségül. Olesó és jó eleség! Minden faluban rengeteg a tyúk.

De nagyon sok is kell belőlük, mint a falusi oltárok, ezek a vörösre festett, kúpalakú, majdnem félméter magas oszlopok, a mindenható férfi istenség, Ammo tiszteletére emelt oltárok mutatják. Ezekben az oltárokon rengeteg szent tyúk vérént ontják a föld papjai. Hasonló szertartást végeznek az isteneknek vagy az ősök szellemeinek szentelt házioltárokon is.

Mikor először láttam ezeket a kúpalakú oszlopokat, elmúlt századok homályából fölbukkant lelki szemeim előtt

Baal phallikus köve, Bogdo-Gegen urgai láma őnagytiszteletűségének fekete köve, néhány szent sziklatömb, amelyek állítólag termékenységet adnak Marokkó és Algír asszonyainak és bizonyos oszlopok az indiai és japán templomokban. A vörös a szentség és a felsőbbség színe, mint a királyok és bíbornokok bíbora bizonyítja.

Vagy talán olyan istenekre utal ez a szín, akiket a fekete földrész közepéből hatalmas, vörösbőrű betolakodók hoztak ide?

Ezen az éjszakán a nagy és gazdag Bobo-Diulassa telepen pihentünk. Néhány árnyékos, fákkal szegélyezett utca vezetett az európai negyedbe, ahol a kormányzó lakásán kívül kaszárnyák, hivatali épületek, kis kórház, garázs és kis gyár volt, amelyben a gyapotot tisztítják, továbbá néhány kereskedőház. A másik oldalon magas falak mögött rejtőzik a kis bobo-kunyhók sötét, szürke tömege. Sötét, szűk utcák szelik át a bennszülöttek negyedét. A bennszülött lakásokba a falakba vágott alacsony kapuk nyílnak.

Nagyon kellemes estét töltöttünk a kormányzó és családja körében. A kormányzó tapasztalt, régi gyarmati tisztviselő. Mikor ugyanazon az estén, még jó későn is ott ültünk a veranda lépcsőjén, odajött hozzánk egy öreg néger. Nagyon öreg volt, gyapjas koponyáján ezüstfehér haj csillogott.

Leült és hallgatott. Közben pedig figyelmesen vizsgálgatott bennünket. Odahívtam a tolmácsot.

— Nem jön el? — kérdezte egyszerre az öreg.

— Kicsoda? — kérdeztem.

— Az őrmester . . .

— Nem tudom — mondtam rá. — Hisz nincs itt semmi dolga. Így hát valószínűleg nem is jön.

— Jól van — mondta az öreg. — Én t. i. egy kéréssel jöttem hozzád, kormányzó.

Ezen a nem várt rangemelésem elcsodálkoztam.

— Én nem vagyok a kormányzó — tiltakoztam.

Az öreg ember ravaszul mosolygott és ezt suttogta:

— Tudom, tudom, nem akarod felfedni magadat, de én jól megfigyeltem az előljárót, mikor téged köszöntött. A szakácsod is azt mondja, hogy a tisztviselők mindenütt

nagy tisztelettel fogadnak és hogy te Párisból jöttél, kormányzó . . .

— Hát jó — hagytam rá, mivel tudtam, hogy úgysem tudom látogatómat meggyőzni. — Milyen ügyben akarsz beszélni velem?

— Azért jöttem, hogy segítséget kérjek tőled! — kiáltott és könyörgőn felemelte kezeit. — Voltam az öregek tanácsában és kértem a föld papját, hogy járjon közbe érdekemben, mert csak ő közvetítheti az emberek imádságait a föld szelleméhez és csak ő mutathat be áldozatot a szellemnek, azonban a felelete mindig ugyanaz volt . . . Én nagyon szerencsétlen vagyok — suttogta az öreg néger.

— Hát mi történt? — kérdeztem.

— Három fiam van. Kettő itthon maradt, a harmadik, Bie, bevonult katonának és mikor hazajött a faluba, valószínűs istencsapása lett mindenkinek. Elhajtotta a szomszédaink marháit, kölest lopott a csürből és eladta rossz embereknek. A bírák már több ízben fához kötözték kötelekkel és mindaddig nem engedték el, míg a kárvallottaknak meg nem térítettem az elveszett kölest és az ellopott olajat. Mikor már nem volt mit adnom, fiamat az öregek tanácsának parancsára megbotozták. De ez sem használt semmit. Bie megint lopott! Ekkor a bíró arra ítélte, hogy utasítsák ki a faluból. Három év múlva jött vissza. De nem változott. Egy verekedésben megölte a főnök fiát. Szokásaink szerint kénytelen voltam legfiatalabb lányomat odaadni a meggyilkolt fiú családjának, hogy annak a bátyja feleségül vegye.

— Minek? — kiáltottam fel.

— Hogy érted azt, hogy minek? — mondta a néger egészen megdöbbenve. — Hát azért, hogy fiút szüljön neki, akiben feltámadhat az elhúnytnak a lelke. De Nunnának nem lett gyereke és meghalt . . .

— Meghalt?

— Igen — sóhajtott az öreg ember — a halottnak a családja rosszul bánt vele, rosszindulattal volt iránta, még a falat kenyeret is sajnálta tőle. A férje verte és kínoztta és kényszerítette, hogy erején felül dolgozzék . . . Nunnuma meghalt!

Ennek a szegény embernek a családi tragédiájával szemben egészen tanácstalan voltam, tehát megkérdeztem, hogy miben lehetnék segítségére.

— Hallgass végig, kormányzó! — könyörgött az öreg ember alázatosan és megrázta ősz fejét. — Minthogy a fiam gaztetteiért olyan sok kárpótlást kellett fizetnem, s ezenfelül elvesztettem a házamból egy olyan jó munkásnőt, mint Nunnuma, a családuk hamarosan elszegényedett. A nyomorúság, a nehéz munka és a gond miatt féllábbal már a sírban vagyok. Néha már egészen tisztán érzem, hogy a lelkem két részre szakad. Az egyik már ki akar szabadulni testemből és fel akar szállni a napfény országába, amely túl van a napon, hogy egyesüljön a nagy világszellemmel. A másik búvóhelyet keres a földön, a házam közelében és a dsungelben, ahol meghúzhatná magát, ha testemet halálom után eltemetik és ha elmúlik a halotti ünnep hete. Öreg vagyok, nagyon öreg! . . . Én emlékszem azokra az időkre, amikor itt még semmit sem tudtak fehér emberekről. Ilyen öreg vagyok én! Őseimnek lelkei éjszakánkint hozzám jönnek és magukkal akarnak vinni. Az én időm elérkezett . . .

Zihálva sóhajtott és kis szünet után folytatta, de közben a tolmácsnak időt engedett, hogy a szavait lefordítsa.

— Mikor elszegényedtünk, kénytelen voltam két új munkásnőt venni a házamba, hogy a földbirtokunkat meg-nagyobbíthassuk, mert régi földjeink nem termettek már kölest és kukoricát. Vettem két fiatal nőt, Saniala és Bamga a nevük. Bamga szép és fiatal . . . Úgy jött a házamba, mint egy virág, amelyre még sohasem szállt rovar, hogy kiszívja édes mézét. Ilyen volt Bamga . . . Most már nem-sokára meghalok. Testvéreim nincsenek. Ennél fogva minden vagyonomat, az asszonyaimmal együtt, Bie fogja örökölni, a fiam, ez a gazember. Már is dörzsöli a kezeit és úgy sandít Bamgára, mint párdúc a fiatal fehér báránnyra . . . De Bamga nem akar a felesége lenni . . . Azt mondja, inkább megszökik a dsungelbe és ott pusztul, mert bizonyosan el-viszi valami vadállat, vagy a dsungel gonosz démonja . . . Kormányzó, jó kormányzó, ments meg engem és Bamgát! Az öregek és a föld papjai által kimondott ítélet nem változ-

tathat örökösödési törvényeinkben. De te mindent megtehatsz! Írj egy papírost, adj parancsot és senki sem merészel majd Bamgához nyúlni! Fenyegesd meg a fiamat börtönnel, kényszermunkával . . . Segíts rajtam, segíts rajtam!

Rendkívül nehéz volt a helyzetem ezzel az öreg emberrel szemben, aki kétségbeesetten tördelte a kezeit, s úgy nézett rám, mintha valami hatalmas fétis volnék.

— Mondd meg ennek az embernek, hogy ha Vagaduguba érkezem, majd beszélek a dolgában a kormányzóval, — mondtam a tolmácsnak, s odaadtam neki a jegyzőkönyvem, hogy írja fel a kérvényező nevét.

Mikor az öreg Bobo eltávozott, 10 frankot adtam neki, aminek az árfolyama megfelelt ezer kagylónak. Talán ezzel a pénzzel sikerül neki megszabadulnia vámpírjától, a fiától, s más feleséget vásárolni ennek a züllött fiúnak. Mert a bobok, országuk istenháta mögötti zugaiban, ennél többet nem fizetnek egy leányért, hiszen még a nagy telepeken is már «elsőrendű» asszonyt lehet kapni 5000 kagylópénzért.

Az öreg nagyon hálás volt irántam. Az ígéretemet meg is tartottam és beszéltem a kormányzóval az ősz Tafa Ninki dolgában. A kormányzó azonban kijelentette, hogy a francia hatóságok csak a legritkább esetben avatkoznak bele a bennszülöttek magánéletébe, hogy lehetőleg ne változtassák meg a szokásokon és hagyományokon alapuló törvényt.

Azonban annak a hírnek, hogy a kormányzó utazik az országban, megvoltak a következményei. Az egyik faluban, nem messze Bobo-Diulassától, egy asszony jött hozzám futva és védelmemet kérte egy varázsló ellen. Ez az ügy azonban nagyon nehéz volt és itt még a kagylópénz sem segített. Az asszonynak meghalt a tizenötéves fia. A négerek meg vannak győződve, hogy az ifjúkorban bekövetkezett halál mindig valami természetellenes dolog. Egészen bizonyosan mindig valami varázsló vagy szellem az oka, aki az ember lelkét felfalja. Így volt ez most is.

— Két fiatalember végigvitte fiam holttestét a falun, hogy a halott jelentse ki, ki rabolta el a lelkét. Akkor a folyóra mutatott, amely a falu mögött folyik. Erre a folyó szellemének áldozatot mutattunk be, mert nyilvánvaló volt,

hogy a család valamelyik tagja gerjesztette fel a haragját. De éjjel álmomban láttam, amint egy ember rágta és szür-csölte fiam mellét. Ekkor még egyszer végigvittem a falun és egyszerre hirtelen mozdulattal rámutatott Kalefára, aki éppen arra ment. A vének ekkor felismerték, hogy gonosz varázsló és száműzték a faluból. Kalefa eltávozott, de visszatért kutya képében, amely minden este bejön az udvarunkba és egész éjjel ottan üvölt. Kérlek, küldd ki az embereidet és löved le ezt az elvarázsolt kutyát, különben attól tartok, hogy családunk még egy másik tagjának is elrabolja a lelkét.

Mivel azonban idegen kutyát nem akartam lelőni, a szegény asszony érdekében semmit sem tehettem. Azt a tanácsot adtam neki, hogy imádkozzék istenhez és tőle kérjen segítséget.

— Melyik istenhez? — kérdezte. — A föld, a dsungel, a szentfa, vagy a folyam istenéhez?

— Megint úgy elcsodálkoztam és megzavarodtam, hogy egy szót sem szóltam, csak felmutattam az égre. Az asszony rémült tekintettel meredt rám és szemeiből kiolvastam a kétségbeesett sikoltást:

«Ez az Isten olyan messzire van, hogy az összes falusiak imáit, könyörgéseit és hódolatát sem hallja meg, hát még egy ilyen szegény, gyászbaborult asszonyét! Hogyan merhetne egyetlen anya közvetlenül fordulni könyörgésével az éghez, mikor a papok maguk is csak a föld istenéhez fordulnak imádságaikkal?»

Az úton Vagadugu felé láttam egy csomó bennszülöttet, amint körülserglettek egy embert, aki láttunkra elmenekült a dsungelbe. A tolmács megmagyarázta, hogy ez «Nion», vagyis gonosz varázsló volt, aki egy kis varázspálcával feltárja a multat, jelent és jövőt. Akik meg akarnak tudni tőle valamit, megfogják a varázsló kezét és halkán mindenféle kérdéseket intéznek hozzá. Ha a varázsvessző felemelkedik és végigsímít a földön, akkor ez igenlő feleletnek számít.

Az egyes falvakban Nenso-k laknak, vagyis fétis-, gyógyamulett- és álarckészítők. Ők készítik a különös ruhá-

zatokat is azok számára, akik a «dus» nevű titkos társaság tagjai. A beavatottak akkor veszik fel ezt az öltözetet, mikor körmenetet tartanak a faluban, hogy elűzzék a gonosz szellemeket, vagy esőt könyörögjenek földjeikre, mint Binger, az utazó megfigyelte. Egyébként a Dus-társaság sajátosságai azonosak egyéb ilyen titkos szövetségek sajátosságaival.

Bobo-Diulassából Hunden át szép autóút visz Baromoba. Ezen a telepen nagy árúraktárak vannak, amelyekben a bennszülöttektől beszállított gyapotot felhalmozzák: síkságon terül el, amelyet a fekete Volta szel át. Azonfelül ott van Baromoban a vidám és tréfás előljáró, Paul Huchard, vendégszerető és kedves felesége, van szép kert, teli földi eperrel, kellel, salátával és egyéb európai főzelékkal, van mocsos vendéglő és rengeteg termés, gyík és pók, van komp a folyón, vannak cece-legyek és — ott van a Volta-Bar.

Ez kis kunyhó, ahol a folyó tulsó partjáról érkező emberek, parasztok, sofförök és olyanok, akiknek az előljáróságon valami dolguk akad, az árnyékban hűsölnek és felfrissítik magukat. A rögtönzött bar előtt oszlop áll, rajta cégtábla, a cégtáblán az előljáró által szerkesztett tréfás felirat:

VOLTA BAR

Dolo Mousseux et Cackouettes.*

Mellette oda van rajzolva egy néger, aki kis kalabasszából sört iszik.

Huchard szalónjában láttam egy régi kalózlobogót, a szokásos halálfejjel. Ennek láttára lebírhatatlanul feltámadt bennem az a gondolat, hogy a fehér faj még rövid idővel ezelőtt is teljes joggal használhatta volna ezt a zászlót mindazoknak az európai népeknek jelvényéül, amelyek Afrikába betörtek.

Az eleven és jókedélyű előljárónak 53,000 bennszülöttet kell rendben tartania, akik a legkülömbözőbb törzsekbe tartoznak: vannak peuhl, bobo, markas, kos, gurunsi és mossi törzsbeliek. A bobo törzs az egész lakosság 50 száza-

* Habzó köles-sör és pörkölt földimogyoró.

léka. Ezen a vidéken nincsenek keresztények, legfeljebb a fehér barátok vagadugui missziójának közvetlen szomszédságában. Az izlámnak 6000 híve van, 7000 ember pedig fétisimádó.

A kormányzó azonban, mint afféle régi párizsi ember, érti a módját, hogyan kell bánni az emberekkel. És a francia kormányzat becsületes arcú, jókedvű képviselőjét a bennszülöttek is bizalmas mosollyal köszöntik. Valószínűleg még bizalmasabban köszöntének, ha hallották volna, mikor egy velem folytatott beszélgetésben komoly határozottsággal védelmezte a bennszülött lakosság érdekeit az európai kereskedők bizonyos módszereivel szemben.

A független, bátor és emberszerető francia gondolkodás ideális vonásai csillantak fel ennek a barátságos tisztviselőnek tüzes szavaiban, aki a tréfa álarca mögött nem csupán paradoxonokat, hanem keserű igazságokat is mondott, amit ebben a modorban nyugodtan meg is tehetett, mert így nem kellett kellemetlen következményektől tartania.

Mikor pár óra múlva újra alkalmunk nyílt a kormányzó meglátogatására, találkozásunk a legtisztább élvezet forrása volt.

Mikor Baromot elhagytuk, még 115 km-t kellett megtennünk Felső-Volta fővárosáig, a nagy Vagadugu városig. Az út állandóan sárga, napégette cserjésen haladt keresztül, amelyben lombtalan majomkenyérfa, gyapotfák, mimózák és zöld bokrok meredeztek a fakó égbolt felé. A nap úgy égetett, hogy vigyáznunk kellett, nehogy hozzáérjünk autónk forró bőrpárnáihoz.

Kísérőim minduntalan kiugráltak a kocsiból és lődöztek az antilópokra, amelyek a rettenetes hőségben gyámoltalanul támolyogtak a fák árnyékában, vagy nagy szarvasvarjúkra és szürke kócsagokra, amelyek tágra tátották a csőrüket. Sűrűn lakott terület volt ez, mert mindenütt láttunk gyapot-, köles- és kukoricaföldeket s falvakat, körülöttük pedig sok-sok gabonaraktárt. Az úton bennszülöttek mendégéltek, csakúgy patakszott róluk az izzadság és telikosár hófehér gyapotot cipeltek. Útközben gyakran találkoztunk négerekkel, akik gyapottal megrakott kétkerekű

európai taligákat húztak; ezt a gyapotot a baromoi, vagy vagadugui árúraktárakba szállították. Két órakor a fővárosban voltunk.

Vagadugu nagyon nagy és széles területen van szét-szórva. A város egészen különös hatást tett rám, mert sokáig sehogy sem tudtam rájönni, mire is emlékeztet tulajdonképpen. Végre eszembe jutott. Egészen az az érzésem volt, mintha valami asszír, vagy babilóniai városba léptem volna, amelyet kiástak a homokból. Az egyemeletes házak — gondosan megtartott derékszögű vonalaikkal, lapos tetőikkel és egyhangú halottasszürke színükkel — csodálatosan széles utcákat szegélyeztek, amelyeken a jövendőbeli boulevard frissen ültetett kis fáinak még nem volt idejük rá, hogy elérjék teljes magasságukat.

Idővel a város e főereinek mindegyikét egy-egy sor új ház két párhuzamos utcára fogja osztani.

Mikor Vagadugu-nak ezt a külső hatását magamba szívtam, önkéntelenül is azt vártam, hogy egyszerre csak hosszú, hullámos szakállú, méltóságteljes férfiak tömegét fogom látni, akik hatalmas markaikkal oroslánokat fojtogatnak, mint ahogy az asszíriai reliefeken látjuk. Helyettük azonban csak meztelen négereket és négernőket láttam, szudániakat, fehér bubusban és tuaregeket, fekete és vörös burnuszban. A kétkerekű taligák egyhangú zörgése, az elsuhanó autók tompa zúgása és a nehéz teherautók zajos dübörgése helyett csak a négerek kis szamarai ügettek fűgén és mögöttük a mezítláb futó mossi férfiak talpai csatogtak.

A tágas piactéren, amelyen ott sorakoztak a gyapotraktárak épületei, francia és szíriai kereskedők boltjai, az iparosbódék és a garázsok, elért volna egy egész kis város. A főutcát részben már mangó- és mimózafák árnyékolják. A helyi előljáró háza és hivatali épülete a régi városrészben van. A festői klubépület és tennispálya egészen elvész a magas fák árnyékában, amelyeket minden este felkeresnek az ezüstfehér kócsagok (*Ardea alba*), hogy ott aludjanak. Tovább keletre, az új városrészben szürkés-sárga síkság terül el és ezen néhány monumentális stílusú befejezetlen

épület, egy téглаégető és a magasabbrangú hivatalnokok házai álldogálnak. Ezeken az épületeken túl emelkedik Hesling kormányzó alacsony, hosszú, árnyas palotája, a gyarmati kormányzóság hivatalos épülete és a fekete katonák kaszárnnyái. Mögöttük, ameddig a szem ellát, ott nyújtózik a dsungel, amelyet csak imitt-amott szakítanak meg sötét erdőcskék.

Autóink a gyarmati kormányzóság épülete előtt álltak meg. Leadtuk névjegyeinket a kormányzó számára és megtudtuk, hogy már rendbehoztak számunkra egy házat, ahol várt már reánk Delavignette nevű párizsi ismerősünk, fiatal tehetséges író, a «Toum» című regény szerzője. Elhajtattunk új otthonunkba, leraktuk a poggyászsunkat, gyorsan megmosakodtunk és lekefélkedtünk, mert Delavignette vendégei voltunk ebédre.

Barátunk házában három gyönyörű bennszülött leány szolgált fel az asztalnál. Gazdagon és elegánsan voltak öltözködve, drága ékszereket viseltek, álmatag szemekkel néztek a férfiakra, s ha alkalom adódott, félig szégyellős, félig kacér pillantást vetettek ránk.

Vacsorára a kormányzó vendégei voltunk. A kedves, szellemes Hesling-családra mindig szívesen fogunk visszaemlékezni. A kormányzónak, bájos feleségének, háziasan nevelt, derék fiainak és kislányának — ennek a három eleven, elragadó, francia miniatűrökre emlékeztető gyerekarcnak — társaságában egészen otthon éreztük magunkat.

Ha visszagondolok a különböző gyarmati kormányzókra, akikkel utazásom alatt találkoztam, meg kell vallanom, hogy a francia kormány jól tudja, kit kell Észak- vagy Nyugat-Afrikának ebbe vagy abba a gyarmatába küldenie. Fektől, Algirtól és Tunisztól kezdve Szenegálig és az Elefántcsont-partig minden felelős helyet, amelytől Franciaország oly sokat vár, egészen más és másféle emberek töltenek be, akiknek mindegyike külön egyéniség. A gyarmati tisztviselőket bizonyos politikai pártok és a tőlük függő lapok gyakran hevesen támadják. Azonban a támadóknak sokszor fogalmuk sincs róla, hogy milyen körülmények között kell dolgozni a gyarmatokban, hogy hogyan viselkednek a leigá-

zott népek és hogy mik a terveik és milyen a valóságos gondolatmenete annak a férfinak, aki az egyik vagy másik gyarmatot kormányozza.

Nagy hálaért vagyok kötelezve Hesling kormányzó iránt, hogy bepillantást engedett nekem érdekes gyarmatának életébe és közelebbről megismerttetett a két legsajátosabb törzssel, a mossi és lobi törzssel és ezzel egész sor olyan tapasztalat megszerzésére adott alkalmat, amelyek reám, mint íróra nézve egyenesen megbecsülhetetlenek.

Mikor elnéztem Vagadugu kicsi, régi városnegyedét, árnyékos magas fáival, ahol az erélyes Michel előljáró lakása és a mossi törzs királyának palotája van és mikor később végigjártattam tekintetemet az alig öt év alatt ilyen hatalmassá fejlődött város roppant területén, csak akkor értettem meg igazán a kormányzó egész páratlan tettejét, amelynek nyomai egészen az Arany- és Elefántcsont-part határáig mindenütt észrevehetők.

Hesling nyilván legyőzte a nap ellenséges hatalmát és ebben a lángoló pokolban egészen normálisan dolgozik. Minthogy neki magának sikerült széttépni azokat a bilincseket, amelyeket ott a napördög az emberre rak és sikerült ennek az izzó hatalomnak minden erejét megtörnie, megköveteli a bennszülöttektől is, hogy ők is megfelelően edzzék akaraterejüket, gondolkodóképességüket és munkakészségüket.

A kormányzó győzelmesen állta meg a harcot a lángoló égitesttel. De vajjon sikerülni fog-e az a kísérlete, hogy a bronzbarnára és szénfeketére égett népet is magával ragadja, ezeket a lomha, szunnyadó értelmű embereket, akiknek izmait az izzó mennybolt millió és millió hegyes mérgezett nyila járta át meg át, és elernyesztette a hatalmas bosszúálló könyörtelen keze, aki megbosszulja magát őseik régi bűneiért, amikről az emberiség már meg is feledkezett?

Én mindenesetre kívánom, hogy sikerüljön hősies vállalkozása.

TIZENHATODIK FEJEZET.

XXXII. Moro-Naba.

Ezer év óta, az őstörténet napjaitól fogva egészen a franciák megérkezéséig, Szudán szakadatlanul nagy megrázó kódtatások és a régi államok és népek szüntelen háborúinak színtere volt. Hatalmas, jól szervezett, néha századévek óta fennálló államok hirtelen elpusztultak és nyomtalanul eltűntek. Ez volt a sorsa a Gan (IX—XIII. század), a Gao (VII—XVI. század), a Segu és a Kaarta birodalomnak (XVII—XIX. század). Nagy harcosok, El Haj Omar és Samory, még a XIX. század második felében is ontották a vért és pusztítottak. Csak egyetlen birodalom, a mossi törzs birodalma, maradt fenn a XIII. század óta és határai a XVI. század óta nem változtak.

Ebből azonban nem szabad arra következtetni, mintha a mossiknak nem lettek volna szintén viharos korszakaik történelmük folyamán. Ez a törzs a mai Felső-Volta határain belül először valószínűleg a XI. vagy XII. században jelent meg. A mossi állam legnagyobb hatalmát 1333-ban érte el, mikor a mossik Timbuktut elfoglalták és később, az 1480. évi háború után Valatát meghódították. A XVI. században az állam visszanyerte egykori és még most is meglévő határait és már csak a szomszédos Gurunsi és Dagari nomád törzsekkel folytatott háborút.

A mossik, miután belsőleg megerősödtek és szigorú társadalmi tagozódást léptettek életbe, rövid idő alatt derék és szorgalmas földművelőkké váltak és olyan hatalmas birodalmat teremtettek, hogy Afrika többi országainak sohasem volt merszük fegyvert fogni a mossi birodalom ellen. A földművelés fejlődésével növekedett és mélyült a nép békés hangulata is.

Ezzel magyarázható az a tény is, hogy a kormányzat és a lakosság teljes mértékben megőrizte nyugalmát, mikor Voulet hadnagy parancsnoksága alatt az első francia hadcsoport átlépte a mossi birodalom határait. A francia katonai vezetők ebből a körülményből tévesen arra következtettek, hogy a mossi állam már hanyatlóban van. Mikor azonban a katonai kormányzók egész sor politikai intézkedést tettek és a bennszülöttek törvényeit és hagyományait lábbal taposták, ez azonnal oly súlyos bonyodalmakra vezetett, hogy az országban a francia befolyás megrendült és komoly veszedelemben forgott. Csak óvatos diplomáciával sikerült nekik pártjukra édesgetni a bennszülött fejedelmeket és támogatásukkal lecsillapítani a mossik izgatott hangulatát.

Az állam feje Moro-Naba király, akinek palotája Vagaduguban van. A kihallgatás alkalmával, amelyet Moro-Naba engedélyezett nekünk, megismertem a királyi család eredetét, mert az udvari griot, az udvari költő, dobszó mellett több balladát elénekelt, amelyeket számunkra azonnal lefordítottak.

A griot ezt énekelte :

«Dicsőség és üdv Moro-Nabának!

Dicsőség neki, aki a nagy Riaretől származik, Riaretől, aki ezer évvel ezelőtt kemény sisakot viselt a fején : fehér kalabasszából készült a sisak és akkor viselte, amikor kiment elefántokra vadászni! Dicsőség és üdv a szép Pokonak, uralkodónk ősanjának! Dicsőség és üdv neki, aki elhagyta apjának jólépített palotáját ; a derék Dagombák királya volt az apja, de a szép Poko mégis elhagyta palotáját. Nem ismerte a félelmet és így vándorolt el a tenkodogok vidékére. Ott volt a dsungel, telis-tele össze-vissza futó elefántnyomokkal, ott settenkedett az oroszlán és a leopárd! Riare, a vadász ott találkozott a leánnyal és feleségül vette őt. Dicsőség és üdv fiúknak, Uidraogonak, aki megölte az oroszlánokat és a vérszomjas párducokat! Dicsőség és üdv neki, akinek birtokában volt apjának fétise! Dicsőség és üdv ükunokájuknak, a nemes minissi törzs legyőzőjének, a királyi Ubri-nak, a mossi hatalom megalapítójának, Ubri-

nak, az első Moro-Nabának! Dicsőség és üdv nekik! Dicsőség és üdv a mi uralkodónknak! . . .»

Ebben a szertartásos énekben röviden össze van foglalva a királyi család egész története. Ez az ének rendszerint sokkal tovább tart, mert a griotok felsorolják Ubri valamennyi utódját, felemlégetik a tetteiket és levezetik a sorukat egészen az uralkodó királyig. Ez természetesen valóságos litániája a neveknek, hiszen a mostani Moro-Naba már a harminckettedik nemzedéke az Ubri-nemzetségnek, a szép és bátor Poko királyné és az elefántvadász Riare unokájának.

Moro-Nabának tíz dimma, vagyis vazallus fejedelem hódol, akik együttesen félmillió alattvaló felett uralkodnak. Bizonyos időkben megjelennek a fejedelmek Moro-Naba udvarában, aki 1.300,000 mossi felett uralkodik és ajándékokat hoznak neki vazallusi hűségük jeléül, meg azért is, hogy politikai viszonyukat megszilárdítsák.

A vazallus fejedelmek fővárosai a következők: Vahiguya, Tenkodogo, Fada, N'Gurma, Bussuma, Yako, Kaya és Konkisitenga. A fejedelmeknek is Moro-Naba a nevük, de nem olyan tekintélyesek és befolyásosak, mint a vagadugui uralkodó. Csak egyik, Vahiguya tartomány fejedelme élvez a mossik között nagyobb tekintélyt, mert ő az örökös öre mindazoknak a régi amuletteknek, amelyek még magától Riaretől származnak. Ebben a tekintetben körülbelül olyan a helyzete, mint a tibeti Pancsen-Láma öfötisztelendőségének, aki, mivel birtokában van a Buddha-ereklyéknek, majdnem egyenlő jogú társa a lamaizmus főpapjának, a lhassai Dalai Lámának.

Ha a Moro-Naba meghal, ősi szokás szerint vagy egyik fia, vagy egyik testvére lehet az utódja. Ez a szokás nem vont magával semmi jogi döntést abban az irányban, hogy melyik fiú, vagy melyik testvér foglalja el a megüresedett mossi trónt és így mielőtt a franciák az országot megszállták volna, a Moro-Naba halála rendszerint a sorozatos cselszövényeknek és a trónkövetelők fegyveres villongásainak időszaka volt.

A halott király két-három napon át ki van téve a trónteremben, feldíszítve felségének szimbolumaival és szer-

tartási ruháiba öltöztetve. A trónteremben gyülekeznek a család tagjai és a fejedelmek, hogy még egyszer megnézzék a halottat. A negyedik napon megmossák az elhunyt testét, friss bikabőrbe csavarják és így vár az eltemetetésre, aminek időpontját a föld papja és a minissi klan főnöke szabja meg, azé a klané, amelyet valamikor az elhunyt ősei igaztak le. A főméltóságok a holttestet arccal keletnek leeresztik a földre. A mossik uralkodjuk síremlékét vagy valamelyik szent helyen, vagy külön e célra épült kunyhómauzóleumokban helyezik el, a palota területén.

Attól a pillanattól fogva, hogy a király meghalt, egészen utódja megválasztásáig bezárják a palotát és katonák őrzik szigorúan, hogy a király özvegyei ne szökhessenek meg. Ez az új Moro-Naba számára rossz jel volna. De itt valószínűleg inkább a politikai megfontolások a döntők, nem pedig az előjelek, mivel a király feleségei mind a fejedelmi családokból származnak, úgy hogy az ilyen rokonság révén kitűnő viszonyba kerül a néha kissé hatalmaskodó vazallusokkal. Az elhunyt egész vagyonát, özvegyeit is, az új király öröklí és ekként már biztos és szilárd diplomáciai összeköttetéseket is örököl.

Eltemették a királyt. A halotti ünnepek lezajlottak a friss sírnál. Most az államhatalom Tapsoba-ra, a hadügyminiszterre száll. Ő azonban összehívja a miniszterek és a palotai főméltóságok tanácsát, felszólítja őket, hogy válasszanak új uralkodót az országnak és új főparancsnokot a hadseregnek. Ettől a pillanattól fogva az összes trónvárományosok különleges jelvényeket viselnek: kardot, íjat, dárdát és a vállukon keresztbevetett birkabőrt.

Amikor az új királyt meg kell választani, a legfelsőbb tanács titkos ülést tart. Ennek a színhelye néha a fővároson kívül valahol a dsungelben van, vagy pedig valami magános faluban. Ez azért történik, hogy elkerüljék a türelmetlen vetélytársak cselszövéseit, vagy esetleg fegyveres támadását, mert ezek mind reménykednek, hogy ők nyerik el a trónt. A tanács tagjai: a hadügyminiszter, Tapsoba-Naba, a lovasság parancsnoka, Uidi-Naba, és a föld papja, Gunga-Naba. Ennek a háromnak döntő szavazata van. Tanács-

kozási joguk van: a királyi sírhelyek felügyelőjének, az eunuchok főnökének, a palota főgondnokának, a palotakapu őrének, a jósok, varázslók és fétiskészítők fejének, valamint az ország őslakói, a minissik véneinek. A tanács meghányja-veti az egyes trónkövetelők ajánlásait és érdekeit. Ha a választás megtörtént, a főméltóságok titokban visszatérnek a palotába.

Erre a legfelsőbb tanács hírnököt küld a megválasztott jelölthöz. A megválasztott jól megőrzi a titkot, óvatossági rendszabályokat alkalmaz, hogy útközben agyon ne verjék, vagy meg ne mérgezzék és még azon az éjszakán megjelenik a főméltóságok előtt. Ekkor leveszik róla a trónvárományos jelvényeit és átadnak neki egy pár fehér cipőt, egy fehér szőrmesapkát és egy párnát. E bevezető szertartás után az Uigi-Naba, a griotok főnökének kíséretében belép a terembe, ahol már együtt vannak mind a főméltóságok, a országnagyok és a fejedelmek és kihirdeti az új király nevét, utána pedig be is vezeti a királyt és azt mondja:

— Lássátok most őt magát, aki ezentúl országunkban élet és halál ura lesz!

A zene azonnal rákezd, a griotok énekelnek és táncosok és táncosnők nagyszabású tam-tamot adnak elő. A miniszterek és fejedelmek kezét szorítanak az új Moro-Nabával és boldog uralkodást kívánnak neki. Ez a király utolsó kézfogása életében. Ettől a pillanattól fogva ehhez az uralkodóhoz és félistenhez, akinek birtokában vannak az egész dinasztia fétisei, csak földig hajolva, s egyéb tiszteletadások közben szabad közelíteni.

Ezen az éjszakán hallja utóljára a király igazi nevét, amelyen szülei és a föld papjai szólítják. Ezután egyszer s mindenkorra elveszti a nevét, s vele együtt elvesztik hasonló nevű atyjafiai, akik innentől fogva felveszik a Nabiuri elnevezést, ami annyit jelent, mint «királynév viselője». Másnap reggel az új Moro-Naba az egybegyűlt tömeg előtt három nevet mond. Ezek közül kiválasztanak egyet és az lesz a király neve. A most uralkodó Moro-Naba neve a királyi hatalom átvétele előtt Saidu-Congo volt, királyi neve pedig Naba-Kon, «a víz ura».

A király elmegy őseinek sírjához, ott áldozatot mutat be és fogadja vazallusainak és hadügyminiszterének hűségesküjét; a hadügyminiszter ünnepélyes nyilatkozatot tesz, hogy a hadsereg mindig támogatni fogja főhadurát, Moro-Nabát. Erre a főméltóságok visszavezetik a királyt a palotába, ahol átveszi az örökséget, amelyet elődei hagytak rá: az országot, az ékszereket, a házakat, az asszonyokat, a paripákat, a fegyvereket, a nyájakat, a készleteket, a rabszolgákat és a felügyelőket. (Hasonló szertartás folyik le a vazallus fejedelmek választásánál is, csakhogy ez nem jár annyi pompával és ünnepélyességgel.)

Ezzel a Moro-Naba koronázási ünnepsége véget ért. Másnap megkezdí a királyi és főpapi uralkodását országán. Az ő személyében a tudomány bátran tanulmányozhatná a királyi méltóság fejlődését. Őse, Riare, páratlan csodatevő fétisek és amulettek birtokában volt és az egész Tenkodogo birodalomban mint varázslót ismerték. Idők folyamán a varázslók e fétisek birtokosát fejüknek ismerték el. Ugyanezt tették az összes tartományok és falvak földpapjai is, valamint a palota papjai is. Később Riare egyik utóda a föld főpapja lett, egészen addig, mikor Ubri a főpapi méltóság megtartásával egyúttal felvette a királyi méltóságot is.

J. D. Frazer tanár «Értekezések a királyi méltóság őstörténetéről» című munkájában, amelyben azt bizonyítja, hogy a királyi jogar, korona és bíbor a varázsvesszőből fejlődött, egyáltalán nem méltatja figyelemre a mossikat, ámbar náluk a királyi méltóság keletkezése jobban kimutatható, mint bárhol másutt.

Évente egyszer a Basgha nevű szent napon, a néger halottak napján, a Moro-Naba megüli őseinek emlékűnnepét és sírjaikon egész sor áldozatot mutat be.

XXXII. Moro-Naba kihallgatáson fogadott bennünket palotájában. 1926. március 11-én izzó déli napsütésben autón a királyi palota elé hajtattunk a kormányzóval. Minden kapu tárva-nyitva volt. A kapuban a palota felügyelője, a Balum-Naba, a testőrség parancsnoka, a Samandi-Naba és a királyi táncmulatságok vezetője, a Bindi-Naba fogadott bennünket. Egész sereg szolgál, griot, rabszolga és szájtató

naplopó lézengett köröskörül. Behajtottunk egy tágas udvarba és megálltunk Moro-Naba egyemeletes téglapalotájának nyitott verendája előtt. A verandán körülbelül háromszáz ember gyülekezett össze a mossik uralkodójának tekintélyes alakja körül.

A Moro-Naba szörnyen kövér ember volt, körülbelül negyvenöt éves, símára borotvált, méltóságteljes arccal és szokatlanul vastag ajkakkal; a bőre fekete és sárgásbarna, kissé zavaros szemeiben nyugodt kifejezés ült. Széles, hosszú bíborbársony köpeny volt rajta, hatalmas fején pedig violaszín, arannyal hímzett sapka. Közelebb jött a veranda lépcsőihez és méltóságteljes, kifejező kézmozdulattal köszöntött bennünket.

A király nyomában bevonultunk a trónterembe; körülöttünk egész sereg fejedelem, miniszter, főméltóság, eunuch, griot, pap és közelebről meghatározhatatlan tömeg szorongott. A király helyet foglalt a trónon és nekünk székeket hozatott.

A királyi kíséret az udvari etikett szabályai szerint foglalt helyet. A miniszterek és főméltóságok arannyal és ezüsttel hímzett tarka bársony kabátjaikban Moro-Naba közelében a földön ültek. Megfigyeltem, hogy a főméltóságok között az első helyet a Balum-Naba foglalta el, nyilván azért, hogy ő legyen a tolmács, mert folyékonyan beszélt franciául. Mikor már az utolsó griot és muzsikus is elfoglalta helyét a terem végében, az üres, félhomályos csarnokban, amelynek ablakai a verandára néztek és nyitva voltak, egyszerre minden elcsöndesedett.

Most az egész tömeg belekezdett a szertartásos tiszteletadásba, amelynek pussi a neve. Az alattvalók ülő helyzetben lenyomták könyöküket a földre, mélyen meghajoltak és háromszor érintették a padlót öklükkel, úgyhogy a hüvelykujjukat feltartották. A pussit háromszor megismélték. Közben a király lassan egymáshoz dörzsölgette a két tenyerét, hogy ezzel is jelezze, mennyire szereti országát és népét és mennyire szívén viseli a béke fenntartását.

Ez üdvözlés után Hesling kormányzó tiszteletére végeztek pussit. A kormányzó rövid beszédet tartott, figyel-

meztette a mossikat, hogy szakadatlanul dolgozzanak a földeken és fejlesszék a gyapotültetvényeket, mert ezek biztosítani fogják népük jövőjét. Erre kihirdette, hogy Franciaország kormánya a Moro-Naba lojális és békés politikája elismeréséül őt a becsületrend tisztjévé nevezte ki. Most a francia kormány képviselője átnyújtotta a rend jelvényeit az uralkodónak, a kinevezési okmánnyal együtt.

Moro-Naba, aki maga is beszélt keveset franciául, egészen jól megértette a kormányzó beszédét. De egy arcizma sem rándult meg. És még akkor sem szólt egy szót sem, mikor a kitüntetést és az okmányt átvette. Mert Moro-Naba félisten és ennél fogva a halandók hálája, boldogsága, elégedettsége, gondja és szenvedése ismeretlen előtte. Azonban az egész udvar kifejezte köszönetét a kormányzó iránt az uralkodó nevében úgy, hogy még egyszer pussit végeztek a tiszteletére.

Ezután fiatal fiúk dolot, habzó köles-sört hordtak körül, térdreborultak a király és vendégei előtt és így térdelve nyújtották át nekik a sörrel telt poharakat.

Miközben a jóízű, frissítő folyadékot iszogattam, körülnéztem a trónteremben. A nyers téglafal komor sötétszürkére volt festve. Néhány francia tábornoknak az Illustration-ból kivágott képe díszítette a termet. A trónus alacsony, háromlépcsős emelvény volt, ízléses mintájú házi szőttés vászonnal bevonva; az emelvényen karosszék állt, amelynek támlái vörös bársonnyal voltak behúzva. A király az emelvény legfelső fokán ült és méltóságának jelvényét, a bőrpárnát használta támla gyanánt. Ezt a bőrpárnát is pompás hímzés borította.

Az udvari emberek egész tömegében egyetlen egy asszonyt sem láttam. Azt mondták, hogy Moro-Naba sohasem mutatja be a feleségeit európaiaknak, mert a háreme néhány száz öreg és csúnya asszonyból áll. Minthogy házasságot rendszerint csak politikai okokból kötnek, a menyasszony szépsége az egész ügyben egyáltalán nem fontos.

De feltűnt nekem másvalami. Az uralkodó lábainál rendkívül bájos testtartással női ruhába öltözött fiatal fiú ült. A haja is egészen asszony módra volt fésülve és

bodorítva. A szemei rikító sötétkékre voltak festve, az ajkai pedig karminvörösre. A karján és lábain karpereceket viselt. A nyakán ékszerek csüngtek. Néhány hasonló külsejű fiatal fiú álldogált még bizonyos távolságban a trón mögött.

Michel előljáró, aki mellettem ült, odahajolt hozzám és a fülembe súgta :

— Látja ezeket a fiatal fiúkat? Ezek a Soroni-k, a Moro-Naba apródai, akiknek sem éjjel, sem nappal nem szabad elmozdulniok mellőle. Ezeknek az ifjaknak nem szabad asszonyra nézniök, még kevésbbé megnősülniök. Az életüket szüzességben kell tölteniök mindaddig, amíg Soroni-k. Soroni szerepüknek akkor van vége, ha a király az ilyen apródnak nadrágot ad és egyúttal kijelöl számára egy nőt, akit a Pongsiurik, vagyis a már családos egykori apródok elsőszülött lányai közül számára kiválasztott. Mert ezeknek a családoknak az elsőszülött lánya mindig a királyé ; az egykori apród elsőszülött fia különben ugyancsak a Moro-Nabáé, aki besorozza őt a soronik közé.

A Pui-Naba, a varázslók és jósok főnöke évente egyszer megvizsgálja az apródok ártatlanságát úgy, hogy vízzel telt edényt nyujt oda nekik és azt parancsolja, hogy nézzenek bele. A próba a király jelenlétében folyik le. Jaj a soroninak, ha bűnös és ezt arckifejezése vagy belső nyugtalan-sága elárulja. Ebben az esetben gyakran kegyetlen operációnak vetik alá, s azontúl a Zusoba, vagyis az eunuchok csapatába tartozik. Az eunuchok feladata az, hogy kísérik a király feleségeit, ha hazautaznak családjaikhoz, hogy ott lebetegedjenek. Továbbá feladatuk a királyi gyermekek nevelése, a királyi udvaron kívül, tízéves korukig, végül a palotában lakó asszonyok és soronik erényének az őrzése.

Megtörtént néha, hogy egy-egy nagyon szerelmes apród, aki a Moro-Naba különös kegyeit élvezte, életével fizetett meg ballépéséért. Ilyen esetben a haragos király megparancsolja, hogy a soroni szép, lányosan fésült haját vágják le, őt magát pedig adják a Pui-Naba kezébe. Ez aztán tudja, hogy mi a dolga : sötét kis cellába zárja a fiút, s örök álomba küldi úgy, hogy a szobában illatos, de mérges füveket éget.

Manapság, mikor Franciaország képviselőjének Vaga-

duguban van a székhelye, természetes, hogy ezeket a szokásokat csak titokban tarthatják meg, vagy kénytelenek beletörödni gyökeres megváltoztatásukba. Bizonyos, hogy a hűtlen feleség, vagy a bűnös soroni védelmet és segítséget kaphat a francia törvénytől, ha egyáltalán sikerül a törvényhez folyamodnia. Én azonban azt hiszem, hogy ilyesmi a gyarmati gyakorlatban eddig még nem fordult elő, mert a bennszülöttek hagyományai és törvényes szokásai még ma is ellenállhatatlan varázssal vannak rájuk.

Az a soroni, aki az uralkodó lábánál ült, dolo-val kínálta a királyt, azonban előbb megnedvesítette vele a maga ajkait. Ez kétségtelenül ugyanaz a szokás volt, amellyel még a XVIII. században is találkozhattunk európai királyok udvaraiban, s amely azt akarta bizonyítani, hogy az itálban nincs méreg. Valahányszor a Moro-Naba ivott, az orrát kifújta, köhögött, vagy beszélni kezdett, az egész kíséret halkán tapsolt és összedörzsölte a tenyereit, jókívánásai jeléül.

Végül elfogyott az egész sör. Moro-Naba felkelt és megint kiment a verandára. Szóltak a balaphonok, sípok és hegedűk, felhangzottak a dalok. A király elővezettette lovait. Minden napra és minden hétre más és más színű hátafű volt. Csupa pompás csődör, tisztafajú, erős, széles patájú, liptakok-lovak, amelyek különösen alkalmasak arra, hogy sebesen vágatassanak a mély homoktömegekben, amelyek nagy területeken előfordulnak Felső-Volta északkeleti részeiben, ahova a Szahara a Nigeren át átszórja a homokot. A gazdag szerszám, az ezüst kantárok és kengyelek, a széles arab nyergek, a magas, ezüstveretű nyereggomb, a rengeteg gyöngy, korall, a régi francia tábornoki nyergek, amelyeket a gyarmati hatóságok ajándékoztak a királynak, a kovácsolt és vésett bronz és ezüst sisakok, tollak, tarka csipkék és hímzett övek: mindez csatafestő ecsetjére méltó szép, sajtós látványt nyújtott. Nem volt velünk festő, e helyett mozgófénykép-felvevő gépeink és fényképező készülékeink valóságos keresztűz alá vették ezt a képet.

Végül búcsút vettünk a mossik barátságos uralkodójától és elhajtattunk.

— Csak attól tartok, hogy a kövér és alaposan izzadó Moro-Nabának alkalmatlanságot okoztunk, — kiáltottam fel, mikor a palota kapui bezárultak mögöttünk.

— Dehogyan, — felelte Hesling. — Kétségtelen, hogy Moro-Naba még hálás is irántunk, mert bizonyosan rettenetesen unatkozik a palotájában.

— Hát nincs semmiféle szórakozása? — kérdeztem.

— Hogyne volna — felelte a kormányzó — de nem hiszem, hogy ezek a szórakozások kielégítik az ő egyébként könnyen kielégülő ízlését és megfelelnek az élettel szemben támasztott követelményeinek. Dolo, miniszter, soronik, griotok és tam-tam-ok, ez minden! Sohasem hagyja el a palotáját, legfeljebb pénteken.

— Hogy-hogy? Sohasem hagyja el a palotáját? — kiáltottam fel.

— Soha, mert így kívánja a hagyomány. Ez a hagyomány visszanyúlik egészen a XIV. század második feléig, — magyarázta Hesling.

— Kérem, beszéljen erről bővebben, — kértem a kormányzót.

— Nos hát, a történet körülbelül így hangzik, — kezdte. — Az egyik régebbi Moro-Naba-nak volt egy felesége, aki mindig sírt és kérte a férjét, engedje meg, hogy meglátogathassa családját, amely a távoli La telepen lakott. A király azonban semmi áron nem akarta beleegyezését megadni. Talán nagyon szerette az asszonyt, vagy talán nem volt egészen biztos az erényében. A vége az lett, hogy az asszony megszökött a palotából. Akadálytalanul átsurrant Vagadugun, amelyet állandóan körülzárt a királyi gyalogosok gyűrűje és eltűnt a dsungelben. Moro-Naba feltette magában, hogy a szökevényt sajátkezüleg keríti kézre és elővezettette paripáját. Már éppen meg akarta kezdeni az üldözést, mikor a palota kapujában útját állta a főméltóságok tömege. A hadügyminiszter az egész nép és a hadsereg nevében kérlelte a királyt, hogy hagyjon fel szándékával, mert ha az uralkodó elhagyja a fővárost, azonnal anarchia tör ki. Moro-Naba engedett a rábeszélésnek és ezzel még szorosabban magához fűzte népének szívét, minthogy be-

bizonyította, hogy népe kedvéért hajlandó feláldozni a maga boldogságát és lelki nyugalalmát is. Mikor az asszony értesült férje nemeslelkűségéről, önként visszatért és nem sok idő múlva két fiút szült neki. Ennek a történelmi eseménynek emlékére Moro-Naba minden reggel, miután felkelt és befejezte öltözködését és megreggelizett, hét óra tájban felveszi királyi ruháit, bemegy a terembe, ahol feleségei és szűkebb kísérete üdvözlí. Aztán kimegy a verandára, a szolgák elővezetnek egy megnyergelt lovat és a király lábával érinti a kengyelvasat. De nyomban utána leül egy külön helyen a kapunál és a miniszterek, főméltóságok és az udvarnál jelenlévő fejedelmek pussit végeznek előtte. Ez a kihallgatás egészen rövid, mert utána a Moro-Naba visszatér termébe, átöltözik és csak most kezd alattvalói felett uralkodni, parancsokat adni, részben a maga személyére, részben a palota ügyeire vonatkozólag, jelentéseket meghallgatni, kérvényezőknak és vendégeknek kihallgatást tartani és fogadni az udvart. 11 órakor megkapja a király a második reggelit, amelyet feleségei és a soronik készítenek. Utána két óráig pihen, aztán megint minisztereket és kérvényezőket fogad. Napnyugtakor megjelenik a Balum-Naba és a Zusoba-Naba, az eunuchok főnöke és vizet áldoznak a palota kapujában, ahol a dinasztia Gri-Gri-jei rejtőzködnek. Ez rendkívül ünnepélyes pillanat. Ilyenkor senki, még a palota legtávolabbi zugában sem mer zajt ütni, vagy beszélgetni és senkinek sincs joga odamenni a főméltóságokhoz, akik a titokzatos, hatalmas Gri-Grik előtt állnak. Mihelyt az áldozati szertartás véget ér, a szolgák meggyújtják a lámpákat, a Moro-Naba megvacsorázik és pihenőre tér.

— Így hát az etikettnek ez a rabja sohasem hagyja el a palotát? — kérdeztem és lelkem mélyéből sajnáltam a szegény Moro-Nabát.

— Nagyon ritkán, igazán nagyon ritkán, — felelte a kormányzó. — Pénteki napokon a király látogatást tesz nálam, vagy az előljárónál. Évente kétszer-háromszor részt vesz az áldozatokon a vagadugui szent síroknál: ez az egész Moro-Naba csak ebben az évben lovagolt valamivel messzebbre, hogy üdvözölje a főkormányzót, a főméltósá-

gok és a nép nagy megrökönyödésére. Mivel azonban a mossi országnak semmi különösebb baja nem esett, Moro-Naba e próba után valószínűleg kissé el fog térni a sok százéves és teljességgel elviselhetetlen etikettől. . .

— Szegény ördög — gondoltam magamban. — Dolo, rabság, palotai etikett, hát hogyan hízott volna meg? Saját-ságos, hogy a történelem nem emleget olyan mossi királyokat, akik unalmukban megbolondultak.

Egyetlen szórakozásuk — és még ennél is bizonyosan furcsa érzés fogja el őket — a hűségpróba minden évben megtartott szertartása ; a hűségpróbának a király rengeteg felesége egytől-egyig tartozik alávetni magát. Ezt a próbát a Pui-Naba közreműködésével éppen úgy hajtják végre, mint azt a másikat, amelynek a soronik kénytelenek magukat alávetni, ártatlanságuk bebizonyítására. Hogyha azonban valamelyik asszonyt bűnösnek találják, annak sokkal rettenetesebb következményei vannak, mert a törvény a hűtlen és áruló királyfeleségek számára csak a halálbüntetést ismeri.

A Moro-Naba személye fel van ruházva az abszolút világi és vallásos-mágikus tekintély minden varázsával és ez a nyitja az állam fennmaradásának és hatalmának. Az Ubri-dinasztia és a mossi állam halhatatlanságának megtestesülése ő és így ezt az államot sem belső, sem külső körülmény nem buktathatja meg. A Moro-Nabának megvan az a hatalma, hogy uralkodói hatalmának egy részét átruházza a miniszterekre, főméltóságokra és vazallusokra. Ez mindenestre az uralkodói kegy megnyilvánulása, a legnagyobb megtiszteltetés, amelynek visszavonása a kegyvesztettség jele. Annak a férfinak, aki a király bizalmát megnyerte, minden erejét meg kell feszítenie, hogy méltó legyen rá haláláig. Ez az oka, hogy a mossik törvényhagyománya egyáltalán nem ismeri az uralkodó által adott kiváltságok megvonását. A főméltóságnak, aki jogaival visszaélt, halállal kell bünhődnie.

A Moro-Naba nem azon az alapon birtokolja abszolút hatalmát és korlátlan befolyását, mint a vallás feje és főpapja, hanem mint azoknak az ősöknek az utóda, akik már

ősregi időkben uralkodtak és azon az alapon, hogy állandóan viseli származásának és rangjának külső jelvényeit. A nép a királyt főpapi méltóságában csak néhány nyilvános ünnepen látja és ugyanakkor minden család külön elhozza ajándékait és felajánlja a maga áldozatát az ősök árnyainak és a szellemeknek, amelyek minden élőt körülrajzanak. Ez a körülmény az oka, hogy a király csak névleg főpap és ilyennek csak a palota személyzete, magánvagyonának igazgatói és rokonai, az Ubri-dinasztia közvetett leszármazottjai ismerik el.

Azonban a történelmi tekintély következményeként, amely az ősi dinasztia képviselőjének személyéből kisugárzik, a Moro-Nabá-nak, amennyire megtudhattam, korlátlan mágikus befolyása van, mint afféle varázslónak, akit körüllebeg a régi ősök csodatévő Gri-Gri-jeinek hatalma és segítő ereje. Az uralkodó jelenlétében senki sem mondhat valótlan-ságot, mert a Gri-Gri, Riare, a mondai vadász, megakadályozza. A méreg elveszti erejét, ha a király rátekint. Az asszony, ha a Moro-Naba csak futó tekintetet vet rá, termékennyé lesz. Ha valaki olyan vizet iszik, amelyet előbb a király ajkai érintettek, ez egészséget ad. Mindezek a képzetek a papkirály varázsos befolyására mutatnak.

Alaposan megnéztem Vagadugu uralkodójának arcvonásait, mikor a kormányzó szavait hallgatta. Mikor elváltunk, a feleségemnek szép párnát ajándékozott és palotai griotjának a hegedűjét.

Azonban Afrikában, a trópusok és az egyenlítő között mindennek megvan az árnyoldala ; ez pedig mindig valami természetes, vagy mesterséges ellentét.

A mindenható nap, amelyet a föld minden népe istenségnek tisztel, itt ellenséges hatalom, amely elől még a legfőbb mennyei lény is messzi távolba rejtőzik, valahol magasan a lángoló csillag felett, ahol üdítő félhomály uralkodik. A nap kényszeríti az emberi lelket, hogy az élő testet fekete árnyék alakjában elhagyja. A nap megöli a tápláló dsungelt és felszívja az életet adó vizet. Elrabolja a nép munkaerejét, kővé változtatja a földet, mérges rovarokat kelt életre és ismeretlen betegségek magjait szórja szét a világon.

Miféle ellentétekre bukkan az ember lépten-nyomon Vagaduguban! Ott van a Moro-Naba palotája, a maga több mint 700 éves etikettjével és nem messzire tőle a fehérbarátok temploma és kolostora! A szövöszékek, ahol az apácák remek munkákra oktatják a néger gyerekeket, a kórház, ahol orvosok viaskodnak a nap gyilkos hatásával és a betegségekkel, amelyeket az egykori hódítók hurcoltak be az országba, az iskolák, ahol tapasztalt és okos tanítók a fekete mossikat lépésről-lépésre közelebb viszik a fehér faj gondolkodásmódjának megértéséhez és ahol a tanulók között ott láttam a Moro-Naba egyik leányát is, akinek az a vágya, hogy Dakarba mehessen, s ott kiképezzék szülészónak, hogy majd segíthessen törzsének asszonyain. Ott, ahol most a katolikus templom áll, még nemrégiben komor szent síremlék volt, amelynek falai között a király a Tensi-ünnep napján áldozatot mutatott be. Milyen csodálatos már az a gondolat is, hogy egymás mellett lehetségesek ilyen jelenségek, mint az abszolút uralkodó, Moro-Naba és a köztársasági Franciaország demokratikus képviselője, a nőiruhás soroni-apródok meglepő intézménye és az alázatos és nemes misszionárius nők; az eunuchok főnöke és a fővarázsló és mellettük a tiszteletreméltó szakállas katolikus barát; a dinasztia Gri-Gri-jei, akik a palotában rejtőzködnek, és az egyszerű feszület a templom főoltárán, a király hagyományos semmittevése és a lázas munka a gyapotraktárakban, az autóműhelyekben és a villamosművekben, amelyek az egész várost világítják, a jéggyárban, az üzletekben, a hivatalokban és az irodákban!

Mikor az autó megállt a házunk előtt és egyedül voltam szobámban, kavargó gondolatok káosza rohant meg. Egészen kihozott sodromból az a sok paradox ellentét, amit láttam. Csak mikor pár óra múlva Michel előljáróval és feleségével beszélgettem, akik mind jól ismerték már a helyi viszonyokat, csak akkor tudtam megint rendbeszedni ezt a sok különböző benyomást.

Már beköszöntött az éjszaka és Vagadugura némaság borult. Az előljáró házát övező fák gyűrűjén csak néhanéha hangzott át egy-egy céltalanul csatangoló néger lépései-

nek viszhangja. A távolban kutyák ugattak és Bobo-Diulassa felől a város felé közelebb autók tülköltek. A lát-határon remegett a mennybolt, a hold fényében, amely egyre följebb és följebb kúszott, a csillogó sűrűség fölött.

Az előljáró elmondta nekünk azoknak a francia csapatoknak a történetét, amelyek Szudán megszállása idején északról jöttek ide. Michelné az asztal körül szorgoskodott és fiatal, csinos, figyelmes leánya, aki szenvedélyesen sportolt és egyúttal apja irodájában mint titkár és tolmács dolgozott, elénekelt a feleségemnek néhány mossi dalt. Denevérek és éjjeli madarak suhantak el előttünk. Az asztal alatt két oroszánkölyök nyujtózkodott lomhán, miközben hangosan morogtak . . .

A feleségem néhány régi francia dalt hegedült . . . Valamennyien hallgatásba merültünk. Gondolataim visszazálltak a századokba, egészen addig a napig, mikor az Arany-part magányos királynője elindult a veszedelmes vad dsungelbe és szíve szavát követve, férjet talált, a bátor Riare-t, aki annak jeléül, hogy vakmerő elefántvadász, fehér kalabaszából faragott, koszorús, lófarkkal díszített sisakot hordott.

Ez a két ember akkor még nem tudta, hogy az a család, amelyet alapítottak, túléli a századokat, és hogy sok-sok év után, mikor mi a dsungelbe jöttünk, az utódja a királyi bíborban, még mindig híven őrzi emlékezetüket, amulettjeiket és a hatalmas Gri-Gri-ket, az örökéletű dinasztia fétiseit.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

A fehér hullám.

Néhány évvel ezelőtt nagy tavat láttam a titokzatos ázsiai földön, ott, ahol a földet vér áztatta és a nyugatra vándorló népek pora takarja. A nyugtalan sárgás hullámokból kis sziget merült fel. Rombadólt falak, lombtalan fák és várromok vannak rajta. Egyszerre csak vihar tört ki és irtózatossal korbáccsal verte a tavat, míg tele nem lett fehér habbal és örvongó nyugtalanság nem szállta meg, úgy hogy zúgó hullámsorokat hányt fel, s a levegő zsarnokával folytatott viaskodásban forrt és sistergett. A vihar korbácsa újra meg újra lesujtott rá és egyre félelmetesebb és irtózatosabb lett. Ekkor a hullámok tehetetlen dühükben, vagy talán kétségbeesésükben hirtelen visszahuzódtak és fenyegető üvöltéssel, fojtott bömböléssel, soha nem látott vízzuhataggal belevágták ezer meg ezer fehér fogukat ennek a földdarabnak alacsony partjába és sárga, dühös nyelvvel nyaldosták az ingó falakat, a málladozó erődítményeket és az alámosott fákat, míg végre minden leomlott, mindent elragadott a kavargó szökőár és utat nyitott a hullámoknak.

Ezek a képek, amelyek már elhalványodtak emlékezetemben, megint a régi frissességben merültek fel, mikor hallottam azokat a történeteket, amelyek Riare vadász utódainak a sorsáról szólnak. Az igazságos Ammo-Uendi istenről, a csodálatos, korhadó, de azért hatalmas fétisekről, amelyek még ott tapadnak a rimánkodó szemek láthatatlan nyomai, amelyek egyszer reménykedő hittel égtek, tizenkét mossi nemzetség szemeinek nyomai; felbukkan előttem a titokzatos fehér rabszolga története is, aki a kereszttel, a halál fölött aratott győzelem jelvényével, az ubrik nemes utódaira halált hozott.

A mult és jelen e képének háttérében egy ismeretlen kéz mozgott és valahányszor hozzáért a képhez, a sötét, ködös felületen újabb foltok tűntek fel, nyugtalan, tüzes, néha elviselhetetlenül rikító foltok, a szembeszökő ellentétesség foltjai. Mint ahogy ama távoli tó vad hullámai elpusztították az egykori kínai erődítmény maradványait, úgy csapnak le a fáradhatatlan és szívós fehér faj hullámai a fekete földrész partjaira és szívébe, és elsodorják útjukból a régi elfogultságokat és szokásokat és a romokon új, fantasztikus épületeket, utakat, mezőket, ültetvényeket és törvényeket emelnek.

Erre kellett gondolnom, mikor egyszer Hesling kormányzó autójában ültem. Ál-mahagónifákkal szegélyezett szép úton hajtottunk, amely Kaya fejedelemségen halad keresztül. A kormányzó Michel előljáróval új hidakról és gyapotraktárakról beszélgetett, de az én gondolataim messze elkalandoztak, elmúlt századok sötét félhomályába és a jövőre még sötétebb kódébe.

Vajjon le fogják-e rombolni a fehér hullámok ez ősi nép egyszerű és zavaros hitének várfalait és bástyáit, úgy, mint ahogy azzal az alacsony szigettel történt, amely a habzó, sárga tóból felmerült? És vajjon azután tovább fognak-e zúgni ezek a hullámok pusztító útjukban? Vajjon ezek a hullámok, ha elérnek a túlsó partra, csak pusztulást visznek magukkal vagy megőrzik örvényeikben új élet termékeny magvait és talán hatalmas vetést fognak elhinteni, amely a sivatagot sötét erdőkké, tarka, vidám, virágos rétekké, vagy aranyos, termékeny mezőkké változtatja?

Közben autónk lombtalan, hatalmas majomkenyér-fák mellett száguldott, jólelkű bennszülöttek falvai mellett, akiket a zsarnok nap vörösen izzó láncokba bilincselt, s akik a millió és millió tűzsugár ostora alatt munkában görnyedeztek és fáradoztak a gyapotföldeken.

Mikor egy hídon átmentünk, a kocsni kerekei a Fehér-Volta kiszáradt medrének kerek köveire futottak. Három bennszülöttet pillantottunk meg itt, akik valamit tárgyaltak és fegyvereikkel ijedt tekintettel hadonásztak a dsungel felé. Íj volt a kezükben. Az arcukra kiült a rémület. Meg-

álltunk és a kormányzó megkérdezte, miért nyugtalankodnak? A három bennszülött egyszerre kezdett beszélni:

— Két oroszán jár a dsungelben, tegnap kijöttek az útra és megtámadtak néhány utasembert, sőt Korsimoro faluból elraboltak két juhot. Öreg oroszánok . . . Már nem erősek, nem tudnak futni és nem tudják elfogni az antilópot a dsungelben, hát a leggyámoltalanabb áldozatokra, emberekre és háziállatokra vetik magukat. Mi szívesen elejtenénk az oroszánokat, de félünk. Kevesen vagyunk . . . Csak mi hárman jöhettünk ki . . . A többieknek gyapotot kell szállítaniok a korsimoro-i árúraktárakba.

A kormányzó dús jutalmat ígért nekik, ha megölik az oroszánokat. Tovább siettünk.

Korsimoro virágzó nagy falu, a közepében tágas tér. Egész csomó bennszülött nyüzsgött a piacon, valamennyien gyapottal teli kosarakat cipeltek. Néhány európai kereskedő osztozkodott a gyapottermésen, amit idehoztak; ott szorongtak a kocsik körül, amelyeket átvizsgáltak a gyarmati tisztviselők, vagy kifizették a bennszülötteknek a nekik járó összegeket. Odajött hozzánk a kayai előljáró, hogy üdvözölje a kormányzót. Valamikor tiszt volt, marciális arcú óriás, a neve, Bourrouillou, úgy hangzik, mint távoli ágyúdörgés. Méltóságteljesen lépked mellette Kaya vazallusfejedelme, Busuma-Naba.

Áthaladunk a piacon és megnézzük a gyapotot. A kormányzó megvizsgálja az európaiaknak és szíreknek a bennszülött ültetvényesekkel kötött szerződéseit, valamint az árú valóságos súlyát és minőségét. Beszél a nagyobb ültetvényesekkel, utasításokat ad az előljárónak és munkatársainak, meghallgatja a kereskedőket és megvizsgálja a traktorokat, amelyek a bennszülöttektől összevásárolt gyapotot a bukei állomásra viszik. Miután megtekintettük a piacot és az árúraktárakat, az előljáró és felesége a helység főnökének tágas kunyhójában reggelit adott tiszteletünkre: volt konzerv, tyúk à la Uloff,* sült gyöngytyúk, burgonya,

* Az uloff törzsbeli négerék a tyúkot földi mogyoró-mártással, olajjal és vörös borssal készítik.

sajt, vörösbor, pezsgő, és ami legjobb volt valamennyi közt : jég, amelyet külön a mi kedvünkért hoztak Vagaduguból, azonfelül pedig mély kútból merített, egészen friss víz.

Kimentünk a falu piacára. A főnök kunyhójával szemben letelepedett Busuma-Naba fejedelem egész kíséretével. Mögötte gyülekezett a falusi lakosság és az ültetvényesek tömege, akik családjaikkal és rabszolgáikkal együtt idejöttek a piacra. A rövidhajú bennszülöttek tömegében láttam ízléses frizurájú férfiakat is, akiknek szokatlan bevágások éktelenítették el az arcát. Megmagyarázták nekem, hogy ezek az arisztokraták, a Nakompsák ismertető jelei, amik megkülönböztetik őket a közönséges néptől. Közben a fejedelem tiszteletére kísérete és közvetlen környezete pusztán végzett. Ezután Busuma-Naba meghívta a kormányzót a mulatságra. Ez a mulatság afféle «fantasia» volt, amelyet már Marokkóban és Nigeriában tett utazásomon láttam.

Kimentünk egy tágas síkságra, amely közvetlenül a falu mellett terült el és elfoglaltuk helyünket. Busuma-Naba dudumából* font kúpalakú kalapot viselt és a kabátja felett zöldszegélyes fehér burnuszt, továbbá hosszúsarkantyús piros cipőt, amelyet valamikor valamelyik spányol hódító viselhetett. Megadta a jelet. Elővezettek egy remekül felnyergelt gesztenyebarna csördört. A nyerge csak úgy ragyogott a bíbortól és az ezüstitől. Széles fejdísz volt rajta és szemellenző. A hátán arannyal gazdagon hímzett bőrterítő volt, amely félig még a farkát is eltakarta. A zablája és a fejdísz teli volt aggatva tollal és lószőrrel.

A fejedelem könnyedén nyeregbe pattant és bedugta lábait a széles mauretániai kengyelbe. A kíséret tagjai, a miniszterek, eunuchok, nakompsák és lovászmesterek követték példáját. Apródok fegyvert nyújtottak nekik : kardokat, keresztalakú török és arab markolattal, bőr, ezüst- vagy bársonytokban, továbbá erős, széles hegyű vasdárdákat, szépen vésett ezüstveretű kopjákat, íjakat és nyilakkal teli tegzeket.

A lovasok, élükön a fejedelem, ellovagoltak a széles

* A duduma hosszúszerű fű, pompás anyag kosárarúk számára.

síkság végéig, aztán megfordították lovaikat és erős vágásban elhaladtak előttünk. A tüzes csődörök prüszköltek és nyihogtak, fogaikat vicsorgatták, kirúgtak és veszettül ugrottak. A kétszáz lovas mögött aranysárga porfelleg emelkedett és a hangos harci dobok tompa zúgása egybevegyült a balaphonok mély hangjával. A lovasok megfordultak és Busuma megsuhogtatta kardját a feje fölött. A dobok elhallgattak, de a sípok élesen és izgatón sikoltottak és a balaphon éles hangja visított. A lovasok tömött sorai ordítva és üvöltve ugrattak hátra, kirántották széles kardjuk csillogó pengéjét és dárdájuk hegyét felfelé tartották. Ló- és embertestek kavargó zürzavara volt az egész. Az egyik lovászmester, szenvedélyes lovas, utól akarta érni a fejedelmet, az egyik eunuch versenyt futott egy büszke nakompsával és Busuma-Naba üldözött, majd utólért egy idegen pajzshordót.

Egyszerre csak megvadult a horda, mintha gonosz és legyőzhetetlen dsinnek csapata lett volna. Elvágattak mögöttünk, aztán eltűntek, miközben egészen betakarta őket a száraz, sárga porfelleg, amelyet az izzadó, tajtékos csődörök hatalmas patái felkavartak. De a napfény nehéz áradata, amely a sápadt, fehéren izzó égről lecsorgott, hamarosan földrenyomta a port. Megint felbukkant a lovak és emberek hordája és erős vágásban elviharzott előttünk. Időnkint a lovasok megsarkantyúzták remegő tüzes lovaikat, amelyek megvadultan szegték fel a fejüket, tajtékozott a szájuk és csikorgatták a fogaikat. Yagaa-tenyésztésű kislovak voltak, apró, rendkívül kemény patákkal, amelyek különösen alkalmasak erre a köves talajra.

Busuma-Naba fejedelem leugrott a lóról s a kantárt és kardját átadta a fiúnak, aki a kengyelét tartotta. Köszönetet mondtunk a fejedelemnek és a véneknek, elbúcsúztunk a tisztviselőktől és az autónkon visszasiettünk Vagaduguba.

A francia kormányzó és a mossi király fővárosában éppen egy napot töltöttem. Azután Heslinggel Saryaba utaztam, ahol a francia hatóságok földművelési kísérleti állomást állítottak fel. Ennek az intézménynek célja a gyapottenyésztésre legalkalmasabb feltételek kutatása a száraztermelés rendszere szerint és a bennszülöttek oktatása az új

földművelési módszerekben, igavonó állatok alkalmazásában, amerikai ekék, modern mezőgazdasági gépek használatában és a takarékos gazdálkodásban.

A fiatal nakompsák és a gazdagabb falusi lakosok fiai azért jönnek Saryaba, hogy tanuljanak. A mossi fejedelmek az igavonó marhákat is ideküldik szoktatásra. Ha a fiatal emberek túlestek a gyakorlati iskoláztatáson, visszatérnek szülőfalujukba és így a tartomány alkalmas tanítókhöz jut. Ugyancsak javára válnak a tartománynak a hámban való munkához szokott ökrök és azok az ekék, amelyeket a kormányzat mintegy jutalom gyanánt osztogat.

Itt megint páratlan arányú, roppant erőfeszítés tárult elém, ami minden elismerést megérdemel. Két évvel ezelőtt még szűz dsungel burjánzott ott, ahol most a földműves iskola áll. Ma Saryanak 400 ár kitűnő szántóföldje van, ahol egy kg gyapot helyett 2·5 kilogrammot aratnak minden ár földön. És annak a tervnek a révén, hogy a belföldi gyapotot kitenyésztés útján megjavítják, abban reménykednek, hogy a terméshozamot 100 kg-ra növelik. Gyapoton kívül termelnek még a farmon kölest, földimogyorót, dohányt és kukoricát. Mocsaras mélyedéseiben és a környező partokon láttam rizsföldeket, veteményes kertet, pompás uborkaágyakkal, paradicsom- és búzatablákkal. Imitt-amott láttam agáve-kaktusz sorokat és bambusznádasokat is.

A szép marhák takarmányát magas cölöpökön álló szénakazlakban tartják, hogy így megvédjék a patkányok, egerek és férgek ellen.

Saryán keresztül kiszáradt folyómeder húzódik. Az esős évszak alatt a folyócskából folyam lesz, amely az alacsonyabban fekvő földeket nagy körzetben elárasztja. Ilyenkor krokodilusok is akadnak itt. Nem mindig sikerül nekik a folyóból a száraz évszak beállta előtt megint visszahúzódnia és így ott rejtőznek el, ahol tudnak, hogy megvárják a jobb időket.

A farm vezetője, W. A. Petrow, egykori orosz gárdatiszt és most vizsgázott francia gazdasági tanító, mesélt nekünk ezeknek a csúszó-mászóknak a szokásairól és arról a különös módszerről, ahogyan a száraz évszakban vadásznak

rájuk. A krokodilok odúkbán és barlangokban bújnak el a folyó partján, miközben az öregek a bejárat közelében lefekszenek aludni, mert ott legtöbb a levegő, a fiatalabbak pedig bent a barlangok belsejében. A vadászat azzal kezdődik, hogy a bennszülöttek tüzet gyújtanak a bejárat előtt, vagy ként égetnek és a füstöt befújják az állatok búvóhelyére. Ebben a pillanatban az öreg krokodilok behúzódnak az odúba, rátaposnak a fiatalokra és megfojtják őket, de maguk sem jönnek ki többé a napvilágra. Kis idő múlva a négerok felássák a gödröket és elcipelik zsákmányukat.

Mikor hazatértünk, kellemes meglepetés várt ránk. Meghívást kaptam a mossik évenkinti vadászatára. A kormányzó ugyan rögtön figyelmeztetett bennünket, hogy ne reméljünk valami nagy vadászszákmányt, azonban biztosított róla, hogy rengeteg érdekes dolgot fogunk tapasztalni és fényképezőgépeinknek sok dolguk akad majd. Hogy zsákmányra nem sok kilátásunk volt, nem nagyon izgatott bennünket; hiszen nem azért jöttünk Nyugat-Afrikába, hogy vért ontsunk, hanem azért, hogy a népet, a természetet, az ismeretlen isteneket s az itteni életet és annak szépségeit megismerjük s hogy a végtelen szenvedés és a mérhetetlen öröm ez országot jobban megérthessük.

Csapatunkat két vezető kalauzolta. Az egyik stratégá volt, ez volt Balum-Naba, a másik felelős élelmező és kvartélymester, ez volt az erélyes és jókedvű Michel előljáró. Azon az úton, amely az Aranypart-gyarmat angol határán húzódik, kocsin és lovon kiutaztunk egészen a Vörös-Volta partjáig. A falvakban mindenütt élénk mozgolódás volt, éppúgy mint az utakon és a dsungelben kanyargó ösvényeken. Fekete vadászok kisebb-nagyobb csapatai özönlöttek elő, mindenfelől. Vadász-amulettekkel teleaggatott íjászok, — vállukon mérgezett nyilakkal teli tegzek — pórázon kis kutyákat vezettek, amelyek hasonlítottak az angol farkaskutyákhoz.

Az egyes csapatoknak, amint a számukra kijelölt helyre vonultak, útközben megvolt a maguk külön zenésze, aki bambusznád-sípon vagy mahagónifából égetett sípon játszott. Egyesek vadászkürtöket fújtak, amelyeken tompa,

komor hangokat adtak ki. Imitt-amott lovasokra is bukantunk, akik vagy egyedül, vagy nagy kísérettel mentek az útjukon. Íjakkal, dárdákkal, kardokkal és régi puskákkal voltak fölfegyverkezve. A gazdag kamberek és nakompsák pompás paripákon lovagoltak és ezeknek jó vadászfegyvereik, sőt karabélyaik is voltak.

Megálltunk a számunkra előkészített tanyán. Valóságos falu volt itt bambusznádból és szalmagyékényből összetákolt kunyhókból. Ennek a falunak, amely az erélyes Michel előljáró parancsára a dsungel közepében nőtt ki a földből, körülbelül 500 főre rúgott a lakossága, mert rajtunk és a többi európai vendégeken kívül ott volt a Balum-Naba, a Guga-Naba (Moro-Naba gyalogságának a parancsnoka) és három fejedelem, a Soronikkal, kíséretükkel és testőrségükkel együtt. Természetesen módunkban lett volna minden nap európai módra vadászni, miközben egyáltalán ki sem kellett volna mozdulnunk állásunkból, hiszen minden pillanatban elröppentek a tanya fölött vadgalambok, a kutyák pedig lépten-nyomon foglyokat, gyöngytyúkokat és szirti foglyokat hajtottak fel.

Napokon át időztünk ezen a tanyán és nem egy szép pillanatot éltünk itt át; ha kifáradtunk a dsungelben tett hosszú vándorlásban, napnyugta előtt összegyűltünk az egyik nagy kunyhóban és letelepedtünk az asztalhoz, amelyet Michel előljáró pompásan megterített; mert nem csupán mindenféle ízletes fogás és kitűnő bor volt rajta, hanem még is, amit naponta autón hoztak Vagaduguból. Itt a dsungelben gyakran koccintottunk és lövéseket adtunk le házánk tiszteletére.

A néger vadászatok oly módon folynak le, amint az afrikai törzseknél általában szokásos. A közönséges íjászok csapatai este megkapják parancsaikat, éjjel fölkerekednek és a dsungelnek nagy területét körülállják. Hajnali szürkületkor az összes osztagok lassan megindulnak a középpont felé, s miközbe egymáshoz közelednek, zárt láncot alkotnak. E mellett a mossik hajtói oly ügyesek, hogy a legcsekélyebb zaj nélkül el tudnak bujni vagy előre tudnak haladni, úgy, hogy gyakran megtörtént, hogy ott álltam közvetlenül egy

fekete íjász háta mögött és mégis teljességgel lehetetlen volt kivennem őt a kiszáradt füvek és az elégett cserjés szürkés-sárga hátterén.

Ezekén a vadászatokon néha egészen rendkívüli élményei vannak az embernek. Az íjászok gyűrűje már teljesen körülzárta a dsungelt. A tűzfegyverekkel felszerelt vének elfoglalták kijelölt helyeiket. A nyomkereső, aki a hangtalanul előnyomuló hajtókat vezeti, mint a kígyó, úgy kúszik a kör közepe felé, körülkémlél és minden apró nyomot észrevesz. A száraz talajon semmi sem marad rejtve előtte, ismeri a jelentését minden letépett ágnek, minden darabka letört fakéregnek, a kövek minden kis foltjának.

Egy kis magaslatról olyan a teljesen körülzárt dsungel, mint az ember tulajdon tenyere. Heves szívdobogással figyel az ember, amint az antilópok kitörnek a dsungelből, nem mintha valami zaj riasztotta volna fel őket, hanem inkább azért, mert a gyanús csöndesség úgy úszik a levegőben, mint valami füledt fenyegetés. A vörhenyes és sötétszürke állatok elszáguldanak előttünk, visszafelé menekülnek és teljesen rábízzák magukat rugalmas lábaik erejére. Hiszen tudják, hogy közel van a friss, a biztos dsungel. Egyszerre csak kitágulnak remegő orrlukaik, a szembefúvó légáramlat gyanús szagot hoz feljűk közvetlen közelből. Még egy ugrás és egy bokor mögül felemelkedik egy íjász alakja, aki már feszíti is idegét. Ebben a pillanatban a megrémült, de éber és elővigyázatos állat villámgyors, szinte érthetetlen fordulót vesz és jobbfelé eltűnik. De innen is ugyanaz a nyugtalanító szag csapja meg. Az antilóp megáll, mintha földbe gyökeredzett volna a lába, kémlélődik, hallgatódzik... De süvölt már elnyujtott visítással a mérgezett nyíl és befúródik az állat húsába. Vagy pedig elkezdi ropogni a karabély.

Kissé távolabb a rabló hiúz és a cibetmacska lapul a földre és csúszik, mint a kígyó. Néha eltűnnek a szem elől, ilyenkor elbújtak valami magas fűcsomóban. Minden követ, minden elégett ágat, minden viharvert facsonkot pontosan és hosszasan szemügyre kell venni, hogy meg tudjuk különböztetni tőlük, vagy egyáltalán észre tudjuk venni az álla-

tokat. Csak akkor lehet felismerni őket, mikor örült rémületben szikrázó sárga szemgolyóikat megcsillanni látja az ember a napfényben

Kis tisztás a fűben . . . Úgy suhannak át rajta, mint a kísértetek. Besurrannak a pálmák sűrűjébe, hirtelen földre lapulnak, mert embert látnak. Le nem veszik róla merev tekintetüket, de közben becsúsznak a magas fűbe és nem tudják, hogy ott is áll egy meztelen fekete, aki már fel-emelte dárdáját és csak rájuk vár. Egyenesen feljük csúsznak, s egyszerre csak a dárda hegye földreszegzi a hiúzt. A cibetmacska hirtelen lendülettel felugrik, visszaszalad a tisztásra, de közvetlen közletről lövés dördül, s mielőtt a tisztást elérné, összeesik.

Egyszerre csak feharsan a vadászkiáltó figyelmeztető hangja. A bokrok mögött a hajtók körülnéznek, fülelnek és óvatosan megérintik amulettjeiket. A következő pillanatban lassan visszahúzódnak jobbra és balra, hogy valami különösen hatalmas személyiségnek széles, szabad utat nyissanak.

És néha csakugyan hatalmas úr ez, a sörénytelen orosz-lán, amely oly fakósárga, mint a sivatag homokja : a dsungel ura és réme. Az emberek felriasztották királyi búvóhelyéről és most felemeli a fejét, fülel és körülkémlél. Sejti, mi történik a birodalmában, tudja, hogy örök ellensége : az ember, betört a dsungelbe, hogy düljön és pusztítson. Mert valahonnan messziről eltévedt nyíl zúgott el előtte, aztán még egy, aztán egy halálra rémült antilóp rohant el mellette, ügyet sem vetve rá, pedig azelőtt minden állat reszketett előtte . . .

Most hátrahajtja a füleit, félig kimereszti karmait és megindul abba az irányba, ahonnan a nyugtalanság feléje hullámszik. Az íjjal és dárdával fölfegyverzett vadászok sorai megnyílnak előtte. Az orosz-lán tágranyílt szemekkel még egyszer körülnéz a körben, aztán nagyot ugrik és rohan árkon-bokron át, míg végre eltűnik valahol a dsungelben, vagy egy mocsaras parton. Pár pillanat múlva megint fölbukkan, átgázol a folyón és egyre tovább és tovább menekül, ziháló tüdővel.

Izgatott csaholással majomhorda ugrándozik, odaszalad egy magas fához és felkúszik egészen a csúcsára. A lövészek köre egyre szűkebbre szorul. Már nem is egy gyűrű, hanem kettő, aztán három, végül négy. Azon a kis területen, amelyet a férfiak csapata közrefogott, szinte szédelegve támolynak az antilópok és a kis ragadozók, de mindenfelől akadályokra bukkannak, míg végre a dárdák szúrásától és botütésektől földrerogynak. Ebben a pillanatban szárnyzúgás és fojtott kiáltozás közben foglyok, ölyvek, egyiptomi keselyűk, gyöngytyúk és fürjek rebbennek fel. De botok és dárdahégyek találják őket és rögtön visszazuhannak a fűbe, hogy többé fel se keljenek. Már csak a majmok vannak hátra, rémülten szoronganak a hatalmas öreg fák lombtalan ágain. Most közelednek a miniszterek, fejedelmek, nakompsák és őszhajú főnökök, akiknek tűzfegyverük van. Már ropognak a lövések, a dsungel füstbe burkolószik, mintha el akarná takarni arcát ennek a felháborító mézszárlásnak látványa elől. A majmok élettelenül hullnak a fákról, súlyos zuhanással vágódnak a kemény földre, a sebesültek kétségbeesetten megkapaszkodnak az ágakban és görcsösen erőlködnek, hogy magasabbra kússzanak. De záporzanak a golyók és leszedik őket a fákról.

Nemsokára már csak az állatok és madarak hullái maradnak a szomorú csatatéren. A vadászok ősi szokás szerint osztozkodnak a zsákmányon. Ott helyben kivágják az állatok szívét és máját, nyílt tűzön megsütik és boldogan, mohón, mértéktelenül falják. Most újabb tömegek közelednek nagy rikoltozással; ezek az asszonyok, a vadászok feleségei és leányai, akik utánuk jöttek. A fejükön kosár, a kezükben széles kés. Mikor az osztozkodás befejeződött, megint eltávoznak és viszik a hússal és állatbőrrel telirakott kosarakat, amelyekből csöpög a vér . . .

A mossi falvakban sok a szárnyas, a juh, a kecske és az ökör, úgy hogy a lakosok mindig ehetnek friss húst. A köles- és gyapotföldeken is rengeteg a nyúl és a fogoly. Hát honnan ez a mohó vágy a hús után a vadászaton? Ellenállhatatlan ösztön ez, amely úgy elhatalmasodik a bennszülötteken, hogy mindent felfalnak, ami elhull nyilaitól, késszúrá-

suktól vagy botütéseiktől. Vadászat után láttam, hogy anti-lópok, tigrisek, vadmacskák, cibetmacskák és nyulak mája egymás hegyén-hátán sült és füstölgött a nyílt tűzön.

Talán a nap ennek az oka, talán a fekete ember egész szervezete, amelynek bizonyos időkben roppant mennyiségű húsételre van szüksége. Ebben a húszabálásban — amelynek mindenestül átadják magukat, olyan napon, amikor éppen óriási zsákmányt ejtettek a vadászaton — talán elmúlt idők nyomai élnek tovább? Talán az őseik, Kain fiainak hordái, mikor kikergették őket egy napégette barátságatlan országból s vándorlásuk közben ismeretlen vidékeken éhséget szenvedtek, hirtelen olyan vidékre jutottak, ahol rengeteg volt az állat és itt sebtiben megpróbálták fáradt izmaikat erősíteni és lankadó erejüket felfrissíteni.

Vajjon a magam kutató útjain is nem találtam-e feleletet erre a kérdésre? A fehéreknek, akik a gyarmatokon dolgoznak, roppant mennyiségű húsról van szükségük. E nélkül megrendül az egészségük és elvesztik munkaerejüket. A Gobi-sivatag és a Szahara tevehajcsárjai hétszámra tésztával táplálkoznak, de ha lakott helyekre jutnak, roppant tömegű húst megesznek, valóságos állati mohósággal. Néha annyi türelmük sincs, hogy megvárják, míg elkészül, hanem nyers, még véres húsdarabokat falnak, összetörik a csontokat és kiszopogatják a csontvelőt, vagy kinyalják az agyvelőt az imént levágott birkák koponyáiból.

Testi alkat és nomádszokás öröksége a végső oka ezeknek a visszataszító jeleneteknek, amiket a bennszülöttek vadászatain megfigyelhet az ember. A négerek nem élvezetből, nem a sport kedvéért vadásznak. A vadászat célja mindig a hús, annyi hús, amennyit csak szerezní lehet. Ha a vadászaton bivalyt, vízilovat, vagy éppen elefántot sikerült elejteni, a hajtók gyakran isszák a vérét, kést fognak kezükbe és bemásznak az állat belsejébe, falják a nyers húsát és zsíráját s egyáltalán nem tétováznak, egészen megfelekeznek mohóságukban mindenről. Aztán vérázottan, öntudatlanul, vértől mámorosan megint kimásznak...

Könnyű megérteni, hogy éppen ennek következtében nem nagyon örülnek, ha fehér vadászok résztvesznek vadá-

szataikon. Külömben mindig módját tudják ejteni, hogy a fehéreket háttérbe szorítsák, s olyan helyre állítsák, ahol a szerencsétlen sportembernek semmi egyéb nem kerül a szeme elé, mint néhány szarka, keselyű és rigó. Éppen ezért európai vadászok ezeken a tömegvadászatokon nem igen szívesen vesznek részt, mert ilyen alkalommal nagyon könnyen kap az ember egy-egy nyilat a mellébe, vagy a vállába, s még több kilátás van arra, hogy megsebesít egy-egy lesbenálló hajtót. De az ilyen vadászatoktól való idegenkedés főoka mégis a teljesen körülzárt állatok közt rendezett vérfürdő felháborító látványa.

A néger vadászatokon az a legérdekesebb, hogy meg lehet figyelni embereket és állatokat. De ebben a lehetőségben a Vörös-Volta vidékén únos-untig volt részem, úgy hogy a legnagyobb örömmel vettem azt a hírt, hogy visszatérhetünk.

Éppen ideje volt! Az esti égbolton nehéz szürke és fekete felhők tornyosultak, a közeledő forgószél hírnökei. Közeledett az az idő, amikor a napsugarak zápora után az ég meleg eső áradatait és patakjait zúdítja a földre és a száraz szakadékokat zúgó hegyi patakokká és a kitűnő utakat átlábolthatatlan sűrű dsungellé változtatja. Sietnünk kellett, ha még az özönvíz előtt el akartuk érni a kikötőt.

Visszatértünk Vagaduguba és azonnal csomagolni kezdtünk. Még be kellett fejezni néhány cikket, hazai és külföldi lapok számára, és el kellett küldenünk Lengyelországba gyűjteményeink számára néhány csomagot. Miután búcsút vetünk vagadugui barátainktól, déli irányban utaztunk tovább és elhagytuk Moro-Naba országát. Megint olyan falvak mellett száguldottunk el, amelyekben ismeretlen rejtekhelyeken bújnak meg a családi fétisek, ahol az oltárokon a szent tyúkok vére folyik, ahol a varázslók az ősök és a haragvó félistenek szellemeivel társalognak, ahol a büszke nakompsák középkori életet élnek és a földjeiket ezer meg ezer Gurtunsi rabszolgával műveltetik.

Ezek a falvak, ezek a képek az autónk mögött felszálló aranyködbe süllyednek, de a ködből mindig új képek merülnek fel. Hatalmas traktorokat látok: mély barázdákat

vágnak a földbe, amely a fekete és vörös néptörzsek utódainak tulajdona. Gyárakat látok, vontatógépeket, dinamókat, öntözőcsatornákat, téglaházakat és csűröket, templomokat és a vasútvonal csillámló szalagjait . . .

Harangozást hallok és a harangok minden kondulása fenyegető kiáltás :

— Halál Hogo Uango-ra! Halál Hogo Uango-ra!

A távoli horizonton a fekete nép egyik vára emelkedik ; magas sziklán áll, ismeretlen tenger közepében. A fehér hullámok ordítva és bömbölve csapnak a szikla fekete tömegére, mély barázdákat vájnak, odúkat rágnak bele és alapjaiban rendítik meg a régi várat . . .

A hatalmas hullámok pillanatra sem nyugszanak. Végigördülnek a köveken, üvöltenek, zúgnak és sziszegnek.

«Eljön az idő, eljön az idő, csak előre . . . Csak előre . . .»

A tajtékzó tengerből kiemelkedő sziklán a hullámtarajok és a sós köd kaosza felett ott áll a törzsfőnök, Hogo-Uango és tekintete a távolba mered.

Hallgat . . .

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

Bizalmatlan emberek között.

A fehér utazó a Buguri folyótól délre eső területben, Bobo-Diulassa tartomány és az Arany- és Elefántcsontpart határai között még nemrégiben is nem valami nagy biztonságban érezte magát. Felső-Volta e részében a dsungel a Lobi négerék tulajdona. Szívós, harcias törzs ez, amely hozzászokott a bevándorló hordákkal való harchoz, amelyek a Volta tulsó partjáról jöttek. Átélté a történelem nem egy viharát s még mindig a maga földjén lakik.

A lobik nem művelnek földet, csak éppen annyit, amennyire kinek-kinek a maga háztartásában, vagyis sukala-jában szüksége van. Táplálékukat a dsungelből szerzik: a férfiak íjjal és dárdával, az asszonyok széles késekkel, a machettákkal, amelyekkel levagdossák a vadgyümölcsökkel teli faágakat. Mire valók volnának nekik a földek, hiszen napról-napra rájuk ronthatnak északra vándorló szomszédai szétszórt hordái, elpusztíthatják munkájuk eredményét és feldúlhatják egész köles- és földimogyoró-termésüket.

A lobik csak azokat a földeket védelmezték, amelyek a sukalát körülveszik és ezeket meg is tudták védelmezni, mert minden ház egyúttal erődítmény is volt. Az épület négy sarkán négy alacsony bástya volt; ezeket vastag falak kötötték össze egymással, amelyeknek föld-anyagát a természetdombokból bányászták és szalmával összepréselték. A bástyákon és falakon lőrések voltak, amelyekből mérgezett nyilakat lőhettek a fosztogatókra. Az erődítmény mögött volt az egész házi gazdaság, amelyet a vének vezettek, az asszonyok felügyelete alatt.

Véres, irtózatosszerű események bizalmatlan néppé változtatták a lobi törzset. A lobik még akkor is sokáig gyanakvók

maradtak, miután a franciák meghódították azokat a vidékeket, amelyeken a három Volta keresztülfolyik. Ha fehér ember közeledett a faluhoz, vagy akármelyik sukalához, a lakosok a dsungelbe menekültek, vagy bezárták a védőfal egyetlen ajtaját, s belülről eltorlaszolták, úgy hogy nehéz köveket vagy valami óriás fa törzsét támasztották neki. Akkor aztán semmiféle hatalom sem kényszeríthette őket, hogy az idegen látogatóval tárgyalásokba bocsátkozzanak. Ha pedig ez végül is kedveszegetten eltávozott, nem ritkán mérgezett nyíl zúdult utána.

A sukala-erődítmények még mindig állnak. És a lobik sötét tekintete még mindig nem derült fel. De a szokásaikban már különféle változásokat lehet észrevenni. Tudják, hogy a fehér orvosvarázslók száz meg száz rokonukat és gyerekeiket megmentették a betegségtől és haláltól, tudják, hogy varázskéssel meggyógyítják a valamikor járványos elefántiasist és a borzalmas daganatokat gyermekeik testén. Tehát most már nem menekülnek a tengerentúli emberek elől és csak a szokás hatalma kényszeríti őket arra, hogy félénk tekintettel még most is tetőtől-talpig végigmérjék.

A lobik lassankint kijönnek már sukaláikból és a dsungelben, földművelésre alkalmas helyeken, már földjeik is vannak. Némelyek még házi erődítményeiket is elhagyták, amelyeket pedig örökség gyanánt vettek át apáiktól, és könnyű szellős házakat építenek. Ők, akik egykor csak harcosok voltak, most elküldik gyermekeiket a francia iskolákba és szövetet, cigarettát, ónpoharat, tányért, tűt és cernát vásárolnak. Már nem riadnak vissza attól, hogy leopárdbőrt, gyapotot, növényi olajat és kaucsukot adjanak el a fehér kereskedőknek és elmennek a hivatalnokokhoz is, hogy tőlük tanácsot és igazságot kérjenek. A lobik külső viselkedésében bekövetkezett változás az ismeretlen tenger távoli partjairól jött fehér bevándorlók gyógyító művészetének a gyümölcse.

A lobik egyáltalán nem a legrégebb birtokosai annak az országnak, amelyet oly makacsul védelmeznek. Kilenc évszázad múlt el azóta, hogy az első gurunsik délről ide vonultak. Mögöttük jöttek a mostani lobik vérrokonai, a dian és

gan törzsek, s a gurunsikat Vagadugu irányába űzték, egyenesen a vakmerő mossik torkába, akik a XIII. század végén bukkantak fel. Még 400 évnek kellett elmúlnia és csak akkor vándoroltak be ide a lobik és oly nagy számmal telepedtek le, hogy túl tudták élni a dagarisik betöréseit, mert azok nem találtak itt eléggé termékeny földet és jó legelőt és ezért tovább vándoroltak.

A lobik tudják, hogy ők más országból jöttek és megőrizték távoli ősapáik emlékét. Mélabús estéken, mikor az eső zuhog, a vének arról beszélgetnek, hogy két asszony meg egy ifjú jött keletről, családot alapított, sukalát épített és ezek lettek a lobik ősei. Vajjon ez a monda a maga kezdetleges alakjában nem azt bizonyítja-e, hogy alapja a két asszonynak, Ueinda-nak és Ueinga-nak és a férfi Ammonak isteni háromsága?

Mikor a mezőn és dsungelben végzett munka után pihenőnapot tartanak, a vének, a föld papjai és a varázslók a fiatalabbak körében buzgón mesélnek arról, hogy valahol magasan, Ueinga-napnál is magasabban él a legnagyobb, a leghatalmasabb Isten, akinek a nevét egyetlen halandónak sem szabad kimondania. Ez az Isten a teremtő, mert ő teremtette az egész világot, s a jó és gonosz démonok megszámlálhatatlan seregeit. Ez az Isten él még, de messze, nagyon messze van. És éppen ezért közte és a látható világ között, az isteni háromság és az emberi lény között démonai a közvetítők, akik az ég csillagain és a földön laknak. Az Isten csak bizonyos démonok fölött tartotta meg magának a hatalmat és az ő ítélete szerint ezek a szellemek időnk folyamán meghalnak. Az uszályos üstökös, amely végigzúg az éjjeli mennybolt szikrázásán, ugyancsak démon, amely a mélységbe zuhan, mert az ismeretlen halál keze érintette. Azok a démonok, akik az emberek közt élnek, összegyűjtik az emberek imádságait és kéréseit, s elviszik az istenek elé, akiknek parancsára a halandóknak segítséget nyújtanak, vagy a csapások és a büntetések ostorával sujtják őket.

A legöregebb lobik tudják, hogy valamikor több démon el akarta rabolni az istenek hatalmát és ezért a bosszúálló hatalmak ledobták őket a földre és elvették minden ere-

jüket. Ezek az elátkozott szellemek többé nem tudnak elszakadni a föld melléről, mert láthatatlan karok erősen oda-szorítják őket. Mikor a szellemek a lázadás és a harc lángját felgyújtották, az embereket a maguk oldalára csalogatták, hogy velük vállalva megrohamozzák az istenek trónját. De az emberek, akiket az irtózatos istenharc látványa rémületbe dermesztett, a kisujjukat sem mozdították. Ekkor a démonok ördögökké váltak, akik az istenek rabszolgáit üldözték. Ott leskelődnek a szakadékokban és hegyi barlangokban, az erdőkben és a tarajos sülök gödreiben. Csak a varázslók látják ezeket a vörös és fekete démonokat és csak ők találkoznak velük. Képmásukra fából kifaragják vagy agyagból kiformalják a fétiseket, amelyek megvédenek a gonosz szellemek bosszújától. Csak a varázsló ismer olyan ráolvasásokat, amelyek e gonosz hatalmakkal szemben segítenek és talizmánt visel, egy darab bőrt a kereszt jelével, ami a nap szimboluma.

A jó szellemek végrehajtják a varázsló akaratát, megjelennek, ha idézi őket és kérésére még beavatatlan emberek előtt is megmutatkoznak, a nélkül, hogy ártának nekik. Ha azonban a közönséges ember hirtelen megpillant egy démont, akkor annak tekintete halálra rémíti, a lelke azonnal elhagyja a testét és a halál egyszersmindenkorra széttépi azokat a kötelékeket, amelyek a testet és lelket egybefonják.

A démonok emberi hangon beszélnek, azonban csak a varázsló hallja és érti őket. De ha nem engeszteli ki őket, ha megharagítja őket, vagy nem a szokásos ráolvasásokat használja, akkor a szellemek megverik s ütéseiknek a nyomai gyakran örökre ott maradnak rajta. A gonosz, bosszúvágyó varázslót, aki az embereknek bántalmakat okoz, aki betegséget, rossz aratást, terméketlenséget és halált hoz rájuk, mindig gonosz szellemek veszik körül. Ez a varázsló forgósziel alakjában dühöng falvak, mezők és erdők felett és mindenütt pusztulást okoz. Gyorsan lebegő alakja gonosz szellemekből áll, amelyek zúgva kavarnak fel a port, a száraz lombot és a füvet és visítva s üvöltve mindent fenekestül felforgatnak.

Ha a gonosz szellemek ráhíntik a betegség magvait egy

lobira és befúródna a mellébe és lázas szemeibe, ki segítsen akkor a szegény ördögön? A fehér varázsló messze van és ebben a tekintetben a vének nem is igen bíznak benne. Mert ha nem használhatja varázskését, nagyon sok időre van szüksége, hogy meggyógyítson valakit. A család tehát ajándékokat küld a varázslónak, csirkét, kölest, pálmaolajat és dohányt és elhívhatja a sukalába. A sötétben működő férfiú megjelenik, megvizsgálja a beteget, ismeretlen nyelven valami ráolvasást mormol, elkezd rázni varázscsengettyűjét és belefúj csontsípjába. Sokáig bajlódik a varázsló, egyre újabb és újabb ráolvasásokat mond és nem is sejti, hogy ugyanazt teszi, amit távoli, más világrészben ázsiai kollégái, a sámánok művelnek. Miután tanácskozott a démonokkal, utasításokat ad és orvosságokat hoz, amelyek füvekből és száraz gazokból, állatok, madarak és csúszó-mászók porrátört májából, szívéből és lépjéből készülnek.

A házak mellett a kapuk előtt állnak az oltárok, amelyeket a lobik férfi és női istenségeik tiszteletére emeltek. A férfi istenségek oltárai: három kúpalakú agyagoszlop, amelyek néha vörösre vannak mázolva és fehér a tetejük; gyakran szemeik vannak kagylóból és más szerveik is, kavicsokból. A női istenségek oltárai kerek agyagedények, amelyeket a földbe beépítenek; némelyiknek nyílás van a tetején és ebben kis kúp emelkedik. Az oltárok mellett vannak a mag-tálak, a hamu-edények és száraz ágak, amelyek teli vannak rakva áldozatokkal; kéziszóttos posztóval, állatbőrökkel, hajgyűrűkkel és tollakkal.

A lobi kunyhók belsejében a tető alatt, vagy a kapuk fölötti mélyedésekben kis fétisek vannak eldugva, amelyek a gonosz szellemek ellen védenek. A vének ismerik ezeknek a fétiseknek a neveit: Kpontinan, Dakon, Zogra, Lampo, Suga, Timpo. Fa, vagy acéltesteikben laknak az ősök lelkei és a démonok szívesen laknak együtt velük. Minden lobi tudja, hogy mielőtt az ember vadászatra, mezei munkára, vagy hosszú útra indul, a mell-amulettjeit fel kell akasztania az oltár és a fétisek mellé, hogy az ősök szellemei és a démonok elkísérjék, útjában védelmezzék és minden vállalkozásában támogassák.

Kpontinan annak a démonnak a képmására alkotott fétis, amely a rablókat, a fecsegőket és a rágalmazókat üldözi. Egy fehér ember nagyon szívesen vitt volna Európába ilyen fétist, mert meggyőződése volt, hogy erre nagy szüksége volna a civilizált világnak. Azonban a böles lobik azt mondták neki, hogy a vörösre és fehérre mázolt öreg Kpontinan a túleröltetéstől okvetlenül meghalna a fehérek között, legalább is ezt hallották azoktól a rokonaiktól, akiket soruk a fehérek dsungelébe sodort.

Rettenetes egy dsungel az, ahol kőből és vasból való fák falakká tornyosulnak, amelyek keményebbek és hatalmasabbak, mint a sziklák. Szűk utak vannak közöttük, mindenütt tűzfény és égő szemek szikrázása, üvöltő, tomboló szörnyetegek. Ott nincsenek törzsek, nincsenek családok és sukalák, amelyeket böles vének kormányoznak. Egyik ember mint a leopárd leselkedik a másikra és mind-egyik hangosan és kárörvendőn kacag a másikon, mint a hiéna. Olyan ott, mint valami halotti lakomán... Van-
nak, akik olyanok, mint a mérges nyelvű kígyók, vannak olyanok, mint a mérges százlábúak, s olyanok, mint a sötétben bujkáló vérszomjas pókok...

Igen, rettenetes egy dsungel az, ahol a szennytől bűzlő disznó elharapja a nemes oroszlán torkát s a kecses őz rabló-párduccá vadul! És nincs mentség, mert nem lehet megkülömböztetni az ellenséget a baráttól, a szomszéd felgyujtja a szomszéd házát és nem gondolja meg, hogy a láng a magáét is elemésztheti, az apa retteg a fiától és a testvér testvéreére acsarkodik...

A fehérek fétisei némán és tehetetlenül állnak templomaikban: félelmükben kővé változtak. A nagy Ammo-tól elátkozott gonosz szellemek megint fölemelik fejüket és sötét ábrándokat szőnek a szent oltárok elpusztításáról, amelyeket régi nemzedékek építettek a jóságos istenek tiszteletére.

A böles lobik csak rázzák a fejüket, mikor hallgatják rokonaikat, akik ismerik a fehérek dsungelét. Vállat vonnak és ezt mondják: «Micsoda szánalmas szerepe volna a mi jó Kpontinan-unknak, ama távoli dsungel rengeteg

bűne és gazsága között. Ott a mindenható Ammo kellene a maga tulajdon személyében, ott az ő villámkardjára, mennydörgésére, tűzostorára volna szükség, hogy kitisztítsa, gyökerestül kiirtsa és felgyujtsa azt a dsungelt, mint ahogy apáink felégették a dsungeljükét, ha termékeny, jó földet akartak . . .

A lobik bizalmatlan szemmel nézik azokat a földijeiket, akik a fehérek országából visszatérnek. Másképp jönnek vissza, mint ahogy elmentek, elfelejtik a régi isteneket, nem törődnek az ősök sírjaival, fittyet hánynak a jó erkölcsökre, bűnöket, testi és lelki betegségeket, igazságtalanságot, csalást és gyűlöletet hoznak magukkal. Nyilván elérte őket a gonosz szellemek varázsa és csak azért engedte el őket büntetlenül, hogy a hamisság magját egyre tovább és tovább terjessze az egész földön. Az apák megvetően tekintenek fiaikra, akik Amerikából, Európából és Libériából a fehérek viseletében, ócska, foltos kalapban és kitaposott cipőkben visszatérnek. Semmi jót sem hoznak magukkal a sukalába. Sokat beszélnek és néha nagyon hevesen beszélnek, de a szavaik mindig megtévesztők és olyan símák, mint a kígyó, csak nyugtalanságot és áruló ábrándozást terjesztenek . . .

. . . Tehát nem lepődhetünk meg rajta, hogy egyszer egy lobi, az öreg Rirankala, azon a reggelen, mikor a fia visszatért Európából, elkezdett töprenkedni:

«Mi történt veled? — morogta. — Mikor született, minden intézkedést megtettünk, amire az anyának szüksége volt. Áldozatot mutattunk be a fétiseknek, a pap amulettet akasztott a nyakába, minden szokásnak a megszabott időben eleget tettünk. Én tanítottam a földművelésre, én oktattam, hogyan kell őrizni a barmot, hogyan kell lőni az íjjal, hogyan kell hosszú, fehér gyapotsávokat szőni, amelyeket aztán az anyja összevarrt, hogy bubut csináljon belőlük.»

Az öreg ember igazán nem tehetett magának szemrehányást. Mikor a fia felserdült, az apa feleséget vett neki a szomszéd faluból. Sulian jó lány volt, senki sem látta még legényekkel tréfálgozni és egyik fiatalember sem merte azt mondani, hogy a szeretője volt. De az ifjú Buhiari semmi áron

nem akart otthon maradni. Három hónappal a lakodalma után hirtelen eltűnt és senki sem tudta, hová lett.

«Hát nem mutattam be a lakodalmuk napján egész sor áldozatot az oltáron? Hát nem hívtam meg egész sereg embert a lakodalmi ebédre, amely egyfolytába hét napig tartott? — vetette fel magában Rirankala szomorúan a kérdést. — Még szerencse, hogy Sulian erős volt és szívesen dolgozott. Mikor a férje itt hagyta, sírt ugyan egy kicsit, azonban rögtön utána két ember helyett kezdett keményen dolgozni.»

Egy év múlva megtudta az öreg egy rokonától, aki éppen katonai szolgálatát teljesítette, hogy Buihari elment a nagy tengerparti városba és mint hajófüttő valahova tengerentúlra utazott. Három év múlva tért vissza. Pénze nem volt, de volt rajta egy csíkos matrózing, rongyos nadrág, kitaposott sárga cipő, mutató nélküli olesó óra és foltos puha nemezkalap. Buihari meglátogatta a szomszédokat, lerészegeedett a pálmabortól és folytonosan verekedéseket rendezett. Aztán megint hazajött és ok nélkül eldöngötte a feleségét. Az apja és az öccsei tőlük telhetőleg védelmükbe vették az asszonyt.

— Ide hallgass, Buihari — mondta az apja — az örült-ség gonosz szellemei megbabonáztak téged. Holnap reggel, mikor a nap felkel, fogj két fehér tyúkot, vidd el a paphoz, s kérd meg, hogy áldozza fel őket érted a fétiseknek. Talán akkor elhagynak majd a gonosz szellemek.

— Áldozatot a fétiseknek! — a fiú kacagásra fakadt és megvetően füttyentett. — Hiszen ezek a fabábok egészen buták! Az egyik városban egész kocsirakományt láttam ezekből a kis szörnyetegekből. A fehérek számokkal teleírt cédulákat ragasztottak rájuk és mégsem történt semmi. Ez a sok fétis vénasszonyok buta bolondsága.

Az öreg ember halálra rémült e szavak hallatára, imád-ságokat mormolt és aggodalmasan pillantott a házi fétisekre. De felébredt a kíváncsisága és ezt kérte:

— Talán azt akarod ezzel mondani, hogy Ammo sincs és Ueinda sincs?

— Hát persze, hogy nincs — magyarázta a fiatalember és megnézte mutatónélküli óráját. — Ha volnának, ak-

kor itt nyomban megölnének arcátlanságomért. De amint látom, meg sem moccannak.

Rirankala magára hagyta a fiát. «Az istenek türelmesek, még nem tudnak a dologról semmit, de ha a fétisek megmondják nekik, nem fogják megbocsátani — gondolta magában. — Buhiari tönkremegy és az istenek keze rá is, ránk is le fog sujtani. Jaj nekünk!»

Nemsokára e beszélgetés után Buhiari átment a szomszéd faluba, ott letelepedett és munkát vállalt egy ottani paraszt házában. Azonban egy arra járó bennszülöttel üzenetet küldött haza, hogy a dsungelből új földdarabot kell kihasítania, felszántania és ennek fejében feleségül kapja a paraszt leányát, Manigát.

Az öreg ember rettenetesen megijedt. Nagyon jó volna még egy munkaerő a házban, csak nem Maniga! Ismerte a lányt, mert folyton össze-vissza csavargott a szomszéd falvakban, mindenféle szerelmi ügyei voltak, vad és szemtelen volt és nem hallgatott a szóra. Már négy gyereke volt a szeretőitől, ami nem szégyen egy néger lányra, mert mindaddig a napig, amíg be nem költözik férje házába, azt tehet magával, amit akar.

«Jó, hogy gyerekei vannak — töprengett az öreg. — Ez bizonyítja, hogy nem meddő . . . Mégis, ha más volna, nem pedig Maniga . . . Azonnal meg fogja csalni Buhiarit, ez pedig megveri, nagy botrány lesz a dologból, nagy csúfság, sőt talán bűntény is támad belőle. Buhiarinak hamar eljár a keze és a szívében folyton lángol a düh, mint a tűz a hamu alatt.

Három hónapig dolgozott a fiatal néger, hogy ledolgozza a hozományt Maniga apjának. Amint a napok múltak, Rirankala rájött, hogy Buhiari egyáltalán nem jön haza, hogy folyton csak jövendőbeli apósának dolgozik és átjár Gau-telepre, hogy eladja a fehér kereskedőknek azt a kaucsukot, amit a dsungelben gyűjtött.

«Azoknak tud dolgozni — gondolta magában az öreg ember keserű érzéssel. — Itthon csak inni tud, veszekedni és bolondokat beszélni, amivel bizonyosan sukalánkra idézi a fétisek haragját.»

Mikor Rirankala egy napon a földjein járt, egyszerre csak hallotta, hogy Sulian vadul, keservesen sikoltozik. Lélekszakadva a házába rohant. Ott látta az öreg ember, hogy a menyé a ház melletti szakadék szélén üldögél. Hangoosan zokogott, körmeivel tépte a fejét, az arcát, a mellét s vadul és rémülten visítózott, mint a sirály, ha a másik el akarja venni tőle a halat, amelyet ő kapott ki a vízből. Sulian megtört hangon síránkozott :

— Buhiri, a férjem, el akar válni. Már volt is a föld papjánál és a vének tanácsánál. Azt mondta, hogy nem kell neki Sulian feleségnek, mert nem szült neki gyereket . . . Hát mért hagyta el a feleségét, s mért nem törődött vele három esztendőn keresztül . . . Miért? Miért hagyta el most a sukalát? . . . Oh, Sulian tudja, hogy új asszonyt akar hozni a kunyhóba . . . Maniga lesz a felesége . . . Most született a negyedik gyereke és ez Buhiri-é lesz, mert még nincs elválasztva, tehát még nem az igazi apjáé. A három idősebbet Maniga a szeretőinek adta, akiktől valók. Maniga, Maniga, olyan mint egy szennyes mosogatórongy, mint egy szőnyeg, amelybe százan beletörölték a piszkos lábukat! Suliant elhagyni Maniga kedvéért! Suliant elhagyni, Suliant, aki olyan ártatlan volt, mint a szopós bárányka . . .»

Visítózott és zokogott, egyre a panaszait hajtogatta és újra meg újra hangoztatta megvető véleményét vetélytársnőjéről, s egyre jobban felvérezte éles körmeivel könnyekben úszó arcát és ziháló fekete mellét. Aztán fenyegetően visította :

— Sulian nyugodt volt és alázatos, mint egy bárányka, amely eltévedt a dsungelben . . . Ti azt hiszitek, hogy Suliannak nincs akarata és nincs ereje! . . . Ó,—ó,—ó, még eszetekbe jut majd Sulián! Elfelejtettétek, hogy a nagyanyám Pann volt, a diulu törzs láthatatlan királynéja és egyúttal főpapnő : a bölcs Pann, aki a Diorok* szent gyűlekezeteit vezette. Emberáldozatokat mutatott be az isteneknek és véres bosszút vett a törzs ellenségein . . . Elfelejtettétek, hogy Sulian anyja Anntim volt, a régi tegessi klan-

* Titkos vallásos szervezet a lobik között.

ból, aki ismerte azt a helyet, ahol a föld istennőjének szent köve el van rejtve. Az én anyám megtisztította a Poni folyó vizét, mikor a népetek megmérgezte és halált hozott az országra.* Hát ti már elfelejtettétek ezt, hát Buiari már elfelejtette? Maniga is elfelejtette? Sulian emlékszik rá . . . Emlékszik nagyanyjának és anyjának tanácsaira is, hogy hogyan kell lerázni nyakáról azt az asszonyt, aki betolakszik férje házába . . . Örökre lerázni a nyakáról! Még eszettekbe jut majd Sulian! Sulian nem megy panaszkodni a fehérekhez, a papokhoz, vagy a vének tanácsához. Sulian felidézi nagyanyja, Pann szellemét, s az ő szelleme ki fogja oktatni, hogy hogyan kell bosszút állani. Ó, ó, ó, . . .

Az asszony megint elkezdett zokogni és egyre ismételte rettenetes sötét fenyegetéseit. Mikor már egészen elöntötte a vér és nem tudott sírni, fogott egy machettát, egy friss kalabasszát és egy fazekat és kiment a dsungelbe.

— Baj, — dörmögte az öreg ember — varázslat, méreg, baj!

Minden reménység elmult a szívéből és sötét gondolatok uralkodtak el rajta. Sulian még aznap este visszatért és valami sötét, nyúlós folyadékot hozott a kalabasszában. Sokáig kotyvasztott a nyílt tűzhelyen, míg végre halvány, sűrű gőz szállt fel a fazékból. Az asszony a megpörkölt maradék port beöntötte egy bőrzacskóba, összetörte a fazekat és a cserepeit a szakadék mélyébe hajtotta.

Csakhogy Sulian lett az első áldozata a magakészítette méregnek. Az éjszaka folyamán megbetegedett, elvesztette eszméletét s mikor a nap felbukkant a dombok felett, nagyot sóhajtott és megmerevedett.

«Most Buiari nyugodtan elhozhatja a sukalába Manigát» — gondolta magában az öreg ember. Meggyászolta halott menyét és sajnálta, hogy nem volt módjában elhívni a szomszédokat, hogy a haldoklót élete utolsó pillanatában szokás szerint elsirassák és magasztalják.

— A fétisek haragszanak ránk és megkezdik bosszúművüket! — mondta Rirankala kisebb fiainak.

* Történelmi tények régi időkből, amelyek arra mutatnak, hogy valamikor a lobik és tegessik közt matriarchatus volt.

Megkezdték a temetés előkészületeit. A szomszéd-asszonyokat megkérték, hogy mossák meg és öltöztessék fel Suliant.

— Csúnya halállal halt meg... A fétisek haragszának — mondta egy vénasszony a mély meggyőződés hangján, mikor a halotthoz közeledett. — Senki sem zárta le a szemét, senki sem egyenesítette ki a tagjait és nem igazította meg újjait, mielőtt megmerevedtek volna... Kénytelenek leszünk fekvé sírba tenni, ez pedig baj, mert ellenkezik szokásainkkal és az istenek haragját zúdítja erre a házra...

Az öreg Rirankala csak rázta a fejét és egyre jobban és jobban megmarkolta szívét a rettegés. Közben az asszonyok visítva és könnyezve kivitték a holttestet a házból és gyékényre fektették a narancsfa árnyékában. Mások vizet hoztak a kútról, hosszú fehér vászonsávokat, növényi olajat és vörösföldet. Három fiatal sirató asszony föl-le szaladgált és elkezdett hangosan sikoltozva jajgatni:

Fehér madár repült el? Nem, Sulian költözött el. Fehér virág hullott le a fáról? Nem, Sulian halt meg. Talán fehér pillangó szállt az égbe? Nem, Sulian lelke lebeg őseinek hazája felé. Ó he! Ó he! Ó he-e-e!

Az asszonyok megmosták a halott testét és az elhunyt asszony hatalmas vörösbőrű őseinek emlékezetére bekenték olaj- és vörösföld keverékével, amitől a holttest élénk, vörhenyes-barna lett. A sirató asszonyok panaszos jajgatása közben két öreg asszony Suliant a lábától a füléig hosszú fehér gyapotsávokba burkolta. Aztán sorjában mindegyik odahajolt a halott arcához és sokáig suttogott a fülébe, elmondta neki minden gondját, minden titkát.

Közben megérkezett a zene: balaphon és dob. Most az asszonyok elkezdtek énekelni:

— Szép fiatal Sulian! A lelked elhagyja most a testedet! Ne essél kétségbe, Sulian! Gondolj csak arra, hogy atyád, Rugi megtért őseihez, anyád, Anntim ugyancsak elköltözött és csatlakozott nagyatyád és dédatyád lelkeihez. Most a te lelked is csatlakozni fog az ő árnyaihoz. Gondtalanul fogsz letekinteni a földre, amelytől egykor mind-

nyájunknak meg kell válnunk. Ez a lobik, tegessik, sirforok és a megszámlálhatatlan emberi törzsek és fajok nagy isteneinek és fétiseinek akarata! Ne essél kétségbe, Sulian! Menj békével, szép, fiatal Sulian!

A sirató ének szüneteiben fölkeltek a legöregebb szomszédasszonyok és eltávoztak a gyékényen fekvő holttest mellől. Fehér és őszhajú vénasszonyok voltak, a bőrük megkeményedett, barna, ráncos, mint viharvert fák kérge, az ajkuk összezsugorodott és csonttal volt átszúrva. Az ajkuk mögött fekete nyílás tátongott, amelyben alig lézengett néhány nagy sárga fog. Most a vén csoroszlyák ég felé emelték fejüket, mintha halálistennők koponyái lettek volna, s rekedt hangon érthetetlen szavakat üvöltöttek s elkezdtek hirtelen ugrálni, szaladni és lábaikkal dobogni, miközben egészen apró lépéseket tettek és aszott lábaikat és összeszáradt mellüket rázták. A vénasszonyok ezzel a tánccal elriasztották a szellemeket, amelyek a közelben tartózkodtak és jóindulatukat kérték a halott és a maguk számára.

Utána a fiatal asszonyok rövid tánca következett. Friszek, többnyire szépek voltak, formáik és mozdulataik üdék és szenvedélyesek. Csak egy nem táncolt, nem énekelt és nem beszélt. Átölelte Sulian térdeit és nagy, könyáztatta szemeit hosszan a halott arcára függesztette. Buhiari húga volt ez, nyugodt, kevészavú leány, akihez Sulian mindig jó volt.

Most a négy sirató asszony valamivel távolabb felállt és a világ négy tája felé fordult. A bronzbarna fiatal testek mereven álltak, a kétségbeesés mozdulatában. Aztán kezüket fejük fölé lendítették, eltakarták szemüket és könyörögve kinyujtották tenyerüket az ég felé.

— Sulian elhagyott bennünket — siránkoztak. — Eltűnt, mint a bárányka a dsungelben, mint a kő a Poni mély mocsarában, mint a madár a mennybolt végtelenségében . . . Sulian gyönyörúsége volt a mi szívünknek jóságával és szerénységével. A szemeink boldogok voltak az ő szépségében és bájos mosolygásában. Milyen jó volt ő, a tegessi törzsből való Anntim leánya. Milyen hű és házias volt ő, Buhiari felesége! Milyen alázatos és készséges volt ő, Rirankala menyé. Milyen megbízható barátnő, milyen jó

szomszédasszony volt ő, ez a Sulian! Miért hagytad el házat, falodat, szülőföldedet, miért hagytál el mindnyájunkat Sulian! Sulian . . . O-he, o-he, oi, o-he! Yu! Yu!

Egyszerre csak felbukkant Buhiari a halott köré sereglő asszonyok között. Szikráztak a szemei, remegtek az ajkai. A hagyományokhoz híven hamut hintett a fejére és arcát a gyász jeléül agyaggal mázolta be. Úgy tett, mintha sírna és kétségbe volna esve, azonban nagyon öntudatosan járt föl-le a tömegben és gyűjtögette a halotti ajándékokat: kölest, kuskust, doloval és bangival teli kalabasszát, sót, növényi olajat és pálmaolajat.

Az ének és a tánc éjfélig tartott. A falu lakosai házi oltáraikon áldozatokat mutattak be védekezésül a démonok ellen, amelyek mindig összeverődnek holttestek közelében. Éjfélkor megjelent a föld papja, a holttest fölé hajolt és megszólította a halottat:

— Ha az istenek akaratából haltál meg, akkor nyugodj békén Sulian! Ha azonban emberkéz ölt meg, akkor engedd vissza testedbe lelkednek azt a részét, amely még közeledben időzik és adj jelet, ó Sulian!

A szegény asszony, aki életének utolsó óráiban olyan szörnyű kétségbeesésbe süllyedt, mozdulatlan maradt. Arcát még a ráeső tűz fénye sem elevenítette meg.

— Holnap legyen a temetés, — hirdette a pap és imádkozott a fétisekhez és az ősök szellemeihez, akik a narancsfák félhomályos sűrűségében tanyáztak. Sulian barátnői ágakból és liánokból ravatalt fontak, ráfektették a holttestet és bevitték a kunyhóba. A falusiak tömege, az asszonyok és gyerekek előzönlötték az udvart és a sukala minden helyét. A halotti ünnep megkezdődött. Doloval töltött kalabaszákat, kuskussal és sült hússal teli tálakat hordoztak körül. Időnkint a ház valamelyik tagja megütött egy dobos elkiáltotta magát:

— Sulian nemes volt, szép és igaz! Mi történt veled, hogy nincs már közöttünk?

És a sirató asszonyok kara ráfelelte:

— Sulian messze-messze ment, messze, őseinek hazájába . . . Yu, Yu . . .

A következő nap estéje előtt Sulian holttestét a ravatalra fektették. Családja és szomszédai odaléptek Sulianhoz és ezekkel a szavakkal vettek tőle búcsút:

— Aludj békén abban a boldog országban. Ne mondd meg ott, hogy mi még itt vagyunk a földön!

Az asszonyok fölemelték a ravatalt és kimentek a dsungelbe, ahol a frissen ásott sír már várta lakóját. A tömeg a halottvivőket kiáltozással, énekkel és vad hangzavarral kísérte, a zene játszott, táncoltak és a lábaikkal dobogtak, hogy a gonosz szellemeket elhessegessek. Csak a rokonok maradtak otthon, mert ők az újabb halotti tor előkészítésével foglalatoskodtak.

Ezalatt a dsungelben Sulian holttestét lábaival keletnek lebecsátották a sírba. Ha férfit temettek volna, a fejét fordították volna keletnek, annak jeléül, hogy ősei keletről jöttek, azokról a vidékekről, amelyeket már a vének vénjei és ezeknek a véneknek nagyapjai és dédapjai is elfelejtettek, — talán a piramisok völgyéből, a Sphinx és Osiris országából, talán a testvérgyilkos Kain fiának, Kusnak komor sziklás hazájából. Az asszonyok nem jöttek keletről, csak a férfiak, akik mikor nyugatnak vonultak, ott szereztek asszonyt, ahol a véres harc után megnyugodtak és megpihentek.

A sírt behányták földdel és köveket halmoztak rá, hogy vadállatok ne férhessenek hozzá. Csak kis nyílást hagytak, amely leért egészen a holttestig, hogy a halott lelkének lehetővé tegyék, hogy földi porhüvelyét a válás első napjaiban még fölkeresse. A friss síron juhot és néhány tyúkot áldoztak és étellel és itallal megtöltött kalabasszát állítottak rá, Sulian lelkének, az ősök árnyainak és a démonoknak. A tömeg visszatért Rirankala kunyhójába halotti torra, miközben dicsőítő énekeket mondott a halottra és kétségbeesetten kiáltozott.

A pap jó pár napon keresztül ontotta a szent tyúkok vérével a házi oltárokon, a háznépe hamut hintett fejére, a szomszédok pedig Rirankala udvarában ettek és ittak. Azután azonban mindenki elfelejtette a halottat. Az élet továbbfolyt, mint azelőtt, munkában, gondban, szellemek-

től való rettegésben és a könyörtelen napisten és napördög irtózatos ostorának igájában.

Egyik este hazajött a megözvegyült fiú az öreg paraszthoz és ezt mondta:

— Apám, nem veszem el Manigát.

— Micsoda? — kérdezte az apja a legnagyobb megdöbbenéssel. — Hát hiába pazaroltál annyi időt és munkát a hozományért?

— Nem veszem feleségül — ismételte a fia. — Sulian azt mondta, hogy Maniga szennyos mosogatórongy... Igazat mondott... Én elmegyek most aranyat keresni, meg fehér kavicsot, ami úgy csillog a napon, mint a tűz... Talán sikerül... Mások is találtak már ilyesmit.

— Csak menj, — felelte Rirankala — ámbár ott több a gonosz szellem, mint akárhol másutt...

— Ugyan mit, én nem félek a gonosz szellemektől — vágott a szavába Buihari. — Az emberek gonoszabbak és többet bántanak bennünket.

Fogott egy machettát, ásót, pár darab szerszámot és elment. Az öreg sokáig várt, egész évig várt a visszatérésére, de a fia nem jött vissza.

Azokon a helyeken, ahol a föld az aranyat rejti, csak úgy hemzsegnak a gonosz, vérszomjas és romlásba csábító démonok. Némelyik elvarázsolja az embert, hogy vad őrjöngésnek esik áldozatul. Aztán az emberek tönkremennek, meredek szakadékok mélységeibe hullanak, folyók mélyébe zuhannak, vagy kőlavína sodorja le őket, vagy rájuk omlik a föld és megfulladnak azokban a bányákban, amelyeket maguk vájtak. Más démonok emberalakba öltöznek és ellopják az aranyat, amit az ember arca verejtékével, véres kézzel és véres lábbal ragadott el a földtől. Vagy hátulról nyíl, vagy golyó találja, vagy kést mártanak a hátába...

Buihari többé nem tért vissza.

Ekkor tudta az öreg Rirankala, hogy a fétisek keze súlyosan ránehezedett sukalájára, mert így akarták az istenek, akiket Buihari megsértett. Áldozott az isteneknek és elsíratta fiát. Nem tudta, hol hajtotta pihenőre Buihari

vakmerő és nyugtalan fejét, nem tudta, vajjon nem a démonok mérgezték-e meg, akik foglyul ejtették őt a fehér nép dsungelében. Gyakran elment Gaya kerületbe, ahol a Galguliból Loshossoba vezető uton régi vár omladékai állanak. Az öreg ember a nagyapjától hallotta, hogy 500 esztendő előtt idejöttek a porto emberek (így hívják a négerek a portugálokat) tengerentúlról és ők építették ezeket a vastag falakat és roppant tornyokat. Messzire elkalandoztak, összerabolták az aranyat, ami a lobik, sirforok és tegessik birtokában volt és könnyörtelenül lemészárolták őket. Az öreg embernek az volt a gyanúja, hogy a meggyilkoltak árnyai idemenekültek, hogy megkeressék a porto népet és bosszút álljanak rajta. Bizonyosra vette, hogy az ő árnyaikkal együtt idejön majd Buhari lelke is, amelyet ugyanaz az aranyörület szállt meg, amely egykor azokat megszállta.

Mikor az agg Rirankala odaért a romokhoz, elbújt a bozótban és leölt egy kakast fia lelkéért. Nem tudta, vajjon Buhari meghalt-e, vagy valahova messzire vándorolt, de szentül hitte, hogy többé sohsem fogja látni, mert a halál már rávetette zavaros tekintetét és érezte, hogy a fétiseket többé sohasem tudja kiengesztelni. Elmentem társaságommal Rirankala, Buhari és Sulian hazájába és megálltunk Gayaban. Vezetőm Haumant segédelőljáró volt, egy szlavóniai tudós fia, a Sorbonne tanára. Új ismerősöm alkalmat adott nekem, hogy átkutassam a kormányzósági levéltárat, amelyben a hivatalnokok és tiszték a lobik és a többi bennszülöttek életére, történetére, országuk természeti viszonyaira vonatkozó megjegyzéseiket, megfigyeléseiket és néha igazán mélyreható kutatásaikat feljegyezték. A kedvemért összehívta a vének és papok gyűlését és én beszélgettem velük isteneikről és fétiseikről és arról, ami a lobik emlékében már elhalványodott: Istenről, a teremőről és a földön uralkodó nagy hatalmakról. Haumant elvezetett Sulian sírjához. Bemutatott egy lobi katonát, aki Európából magával hozta a fehérek dsungeljének leírását. Megmutatta a portugál erődítmény romjait is, amiket én inkább valami bennszülött királyi család nagyszabású sukalájának néztem,

annál inkább, mert az ásatások alkalmával sem portugál, sem francia tárgyak nem kerültek elő, csak néger edények cserepei, bronz kígyók és halak, csupa totem-állat, amik keletről származnak és a tulangóknál, a mai lobik törzsrokonainál használatosak voltak. Azonfelül ennek az erődítménynek az alaprajza és az építési módja is egészen olyan, mint a Gaya tartomány lakóinak sukaláié.

Haumant-tól megtudtam, hogy a Gaya tartomány talaja nem termékeny, ámbár sok-sok folyó szeli át az országot, amelynek lakossága 232,000 emberre rúg. A lakosság különféle törzsekhez tartozik. A földművelés eddig csak lassan fejlődött. A bennszülöttek rizst, kölest, kukoricát, és gyapotot termesztenek, a dsungelben növényi olajat gyűjtenek, ami a lakosság tulajdonképpeni vagyonát képviseli és állattenyésztéssel is foglalkoznak. A hatóságok igyekeznek egyre nagyobbítani a megművelt területet, fokozni a termés hozamot és készletraktárakat építeni és felszerelni a bennszülöttek számára. A lakosság egyre növekvő bizalommal általában rábízza magát a francia kormányzatra. A fehéreknek még csak a tartomány északkeleti része nem hódolt be, mert ott mind a mai napig törvénytelen és vérbosszú uralkodik.

Megtudtam, hogy ezen a dombos vidéken a legalacsonyabb átlag-hőmérséklet januárban 16.5° Celsius, a legmagasabb hőmérséklet a síkságokon februárban 24° . Az esős évszak alig 67 napig tart; ez idő alatt a csapadék magassága 120 cm. Gaya tartomány a szudáni zónán belül van, úgy hogy a flórája hasonló Szudánéhoz: ugyanazok a magas füvek és tüskés cserjék, majomkenyérfa, nere, finzta és kaucsuk-liánok; csak délen vannak nagy pálmák, legyezőlevelű borassus-pálmák (*Borassus flabelliformis*), amelyeknek magvaiból a négerek gyöngysorokat készítenek és rózsafűzéreket, amelyeket a mozlimoknak adnak el és talizmánokat. Az európaiak — gombokat készítenek belőle. A faunának sincs külön jellege. Ugyanazok a majmok, antilópok, ragadozó állatok, imitt-amott elefántok; a folyókban vízilovak és krokodilok, az erdős felületeken kígyók, tigris-pythonok (óriás kígyók) és dühös Naya-kígyók, a

homokon viperák, a dsungelben a kétméter hosszú zöld kígyó, amely bizonyos bennszülött családok totem-állatja.

Az európai cégek, amelyekből itt természetesen csak kevés van, megveszik a bennszülöttektől a növényzsírt, a kaucsukot, a gyapotot és az aranyat. Haumanték, akiknél három, érdekes eseményekkel teli napot töltöttünk, alkalmat adtak nekünk, hogy személyesen meggyőződjünk a most oly békés lobik régebbi, harcias hajlamairól. A harcias szellem még nem halt ki ebből a bizalmatlan népből, mint ahogy magunk is megfigyelhettük, mikor nem messze a portugál erődtímeny romjaitól a síkságon egyenesen a mi tiszteletünkre «háborút» rendeztek.

Lófarkkal és tollakkal díszített kalabassza-sisakban és íjakkal felfegyverkezve körülbelül ezer bennszülött volt együtt, akik két ellenséges hadsoporra oszlottak. A harci dobok tompán dübörögtek, csattogtak a trombiták, a fásípok, csontsípok és a nagy antilóp-agancsokból készült fúvó hangszerek; ezer torokból felharsant a harci kiáltás és a háború megkezdődött.

Először tapasztalt harcosok jöttek, olyan férfiak, akik híresek voltak ékesszólásukról és akik ellenfeleiket rengeteg csúfnévvel, gúnyolódással és sértéssel halmozták el, ami bántotta a meztelen lovagok becsületét. Megfigyeltem a lobikat, sötét arcukat, amely fehér és vörös sávokkal volt bemázolva, mellüket és combjaikat, amelyek tele voltak sárgás foltokkal és önkéntelenül is eszembe jutottak a vörös-bőrű irokézek és delavarok bátor főnökeinek arcai.

A szóharc után visszavonultak a harcosok a maguk soraiba és a két hadsoport egymásnak rohant; rázták az íjaikat, úgy tettek, mintha nyilakat lőnének ki és hozzáiszonyú csatakiáltást üvöltöztek. Egyszerre csak egymástól körülbelül ötven lépésnyire mind a két hadsor megállt. Az egyik szakasz futásra vette a dolgot, a másik üldözni kezdte. Kis idő múlva felcserélték a szerepeket. Ezt a manővert többször megismételték, míg végre a harcosok dühös tusába keveredtek, amelyben — mivel egyéb fegyverük nem volt — hatalmas ökleikkel csapkodtak és vékony ruganyos lábaikkal nagyokat rúgtak ellenfeleiken.

Bizonyos idő múlva felharsantak a trombiták, sikoltottak a sípok, a harcosok visszavonultak, megint két hadcsoporthoz alkottak és az «elesettek»-et ott hagyták a becsület mezején. Ekkor a dsungelből futva jöttek az asszonyok, szomorú halotti éneket énekeltek, összeszedték a «holttesteket» és behordták a faluba. A fekete nézők tömegei, a harcosok és a «halottak» egetverő kacagásra fakadtak, ámbár a szemeik úgy szikráztak, mint a vérszomjas farkasok szemei nálunk északon.

Haumant nagyon okosan tette, hogy nem engedte meg a harcosoknak, hogy nyilakat hordjanak a tegzeikben. Külömben bizonyosan nem csak játékhalottakat láttunk volna és nem egy igazi haláleset lett volna a dolog sajnálatos vége.

Elgondolkodtam a négerek támadási módszerén. Mi volt a célja ennek a közeledésnek és gyors visszavonulásnak? Az a gyanúm, hogy ez stratégiai művelet, amellyel a harcosok ki akarják puhatolni, hogy hol állnak az ellenfeleik vezérei, milyenek a fegyvereik, hogyan tudnak bánni velük és milyen gyorsak. Ha az erőknek ez a kölcsönös kikémlelése véget ért, csak akkor kerül a dolog csatára, vagy pedig komoly menekülésre a csatamezőről.

Mind a két «vezér»-nek pénzt nyomtunk a markába, hogy dolgot vegyenek maguknak és megvígasztalják azokat, akik verést kaptak, aztán visszatértünk Gayaba, ahol ebéd után megnéztünk egy lobi tam-tamot. Meztelen lányok táncoltak, összefogódkodtak, apró lépésekkel körbe jártak és rázták a combjukat, vállukat és mellüket. A férfiak egy második, külső körben táncoltak. A derekukon övet viseltek, a fejükön tolldíszet, a testük pedig tarkára volt mázolva. Kimerő léptekkel mozogtak, úgy emelték a lábaikat, mint a gólyák vagy a darvak, mikor valami mocskon átlépnek és hajlékony, rugalmas nyakukon forgatták a fejüket. Balaphon és dobszó mellett győzelmi táncot jártak.

Este meg voltunk híva a Pelloux-Prayer házba, még pedig a távollevő előljáró feleségéhez, mert az ura éppen hivatalos úton volt a tartományban. Az előljáró felesége megmutatta a gazdaságát, a tyúkokat és a kacsákat, a szelídített bóbítás darút és a barátságos marabut. A marabu

hatalmas madár volt, egészen olyan, mint valami kopasz ó-frank professzor, hosszú, kissé vöröses orrával, rendkívül magas gallérjával és nem valami tiszta fehér mellényével fekete szalonkabátja alatt.

Kopasz fejét odadörzsölte asszonyához és mohón bámult a kis tó felé, ahol a kacsák úszkáltak kicsinyeikkel. Mikor Prayerné ezt meglátta, nagyot ütött a «professzor» kopasz fejére. A madár ijedten elugrott, csapkodott a szárnyaival, csattogott a csőrével és mérgesen duzzogva el-sompolygott.

— Ez a bitang pár nap előtt felhasználta a jó alkalmat, mikor éppen nem néztem oda és a hátam mögött öt kis kacsát felfalt — panaszkodott Pelloux-Prayerné.

— Ez a tiszteletreméltó úr, aki most oly töprengve szemléli az orrahegyét, úgy látszik jó étvágyú — jegyeztem meg.

— Ő — kiáltott fel az előljáró felesége — ennek a fickónak sohasem elég. Ha módjában volna, valamennyit felfalná.

A «professzor» oldalvást állt és úgy tett, mintha oda sem hallgatna. A fejét oldalt billentette. Meglehet, hogy fölényesen mosolygott és ezt mormogta magában:

— Mit nem mond Madame, mintha mernék én ilyesmit.

Másnap reggel elhagytuk Gaya telepet; a marabu egy sziklán állt mély gondolatokba merülten, de folyton oda-sandított az udvarban szaladgáló tyúkok felé, azonban a társaság, amely kikísért bennünket, hogy elbúcsúzzék tőlünk, úgy látszik útjában volt a szándékának, mert ott voltak a vendégszerető Haumanték és maga Pelloux-Prayerné is.

Még nincs út, amely Gayából közvetlenül vezetne délre és az Elefántcsont-partra. Csak bennszülöttektől vágott ösvények vannak, amelyek a dsungelen át a tenger irányába visznek. A négerek ezeken az ösvényeken járnak és ezeken lovagolnak a saheli mór kereskedők is, szívós, mélabús csacsijaikon. Ez azonban nem volt alkalmas autóink számára, ennél fogva vissza kellett térnünk Bobo-Diulasszába. Csak onnan visz út az Elefántcsont-part határáig.

Útközben megálltunk Diebugu-ban, ezen a festői telepen, amely a Bugu-Riba folyó közvetlen közelében van. Itt tanúi voltunk a gyarmati fehér ember tragédiájának. A kerület főnöke a fiatal, okos Rognon előljáró. Pompás lövész és kitűnő vadász és vadászataira mindig elkísérte a felesége is, ez a bájos kis párizsi asszony, aki nagyszerűen tudott bánni a karabéllyal és vízilovakot és antilópokat lőtt. Ez a bátor asszonyka, aki nagy zeneértő és megszokta a párizsi életet, minden ereje megfeszítésével igyekezett férjét ezen a távoli állomáson támogatni. Azonban Rognon látta, hogy az asszony szegény kis arcában, nagy tüzes szemeiben már ott ül a betegség. És ez aggodalommal és nyugtalansággal töltötte el. Tudja, hogy a könyörtelen nap már beférkőzött a vérébe és beeresztette mérgét minden kis erecskéjébe! És ha ez a drága élet elpusztul, — akkor — akkor mi lesz?

Ez a kérdés örökké ott lebegett az előljáró nyugtalan, ideges szemei előtt, ez a kérdés szüntelenül ott rágódott gondülte homloka mögött.

Közben kénytelen volt folytonosan távol lenni hazulról. Mert a dsungelre, amelyben a bennszülöttek falvai, apró földjei és a varázslók seregei rejtőznek, szüntelenül vigyázni kell. A kerületében négerek laknak, akik nagyon hajlamosak a törvényteleniségre és csak a vérbosszú törvényét ismerik. Mert ezek a négerek olyan főnökök alatt élnek, akik nem mindig azokból a törzsekből származnak, amelyeken uralkodnak, s ennél fogva a parancsaikat sem teljesítik mindig. A hatóságok, hogy az előljárók munkáját megkönnyítsék, tanácsadó csoportokat szerveztek, amelyekben befolyásos, hatalmas férfiak támogatják a gyarmati kormányzatot és az általa kinevezett főnököket. Azonban a varázslók és a mohamedánok titokban tűzfegyvereket szállítanak a harcias lobik és degarik területére. Az utolsó két év folyamán az előljáróság 750 tűzfegyvert fedezett fel a bennszülöttek között, amelyeket az Aranypartról varázslók és mozlim agitátorok szállítottak oda, akik az izlám térfoglalását túlságosan lassúnak tartották. Gaya tartomány 232,000 lakosa közül alig négyezer hívője van a próféta tanításának.

Mikor még meg volt engedve a vérbosszú, a fegyver itten száz meg száz bünténynek volt oka, mióta azonban a hatóság gondosan őrzi a határokat és a gyarmati tisztviselők nagy fáradtsággal felkutatják az egyes helységekben időző puskaműveseket, akik aztán nem merészkednek többé elő, azóta csak ritkán történik büntény. A mult évben vérbosszú miatt csak két gyilkosság és nyolc gyilkossági kísérlet történt. Ez nem megvetendő haladás, ha szembeállítjuk vele azoknak az áldozatoknak a számát, akiket a vérbosszú még tizenöt évvel ezelőtt is követelt.

Az előljárónak hivatalból örködnie kell azon, hogy a főnökök a bennszülötteket rászorítsák, hogy utakat építsenek a dsungelben, hidakat verjenek a folyókon és folyamokon és a meglévőket javítgassák. Rognon egyik főfeladata a lakosságot arra buzdítani, hogy mezei munkával foglalkozzék, tartalékkészleteket halmozzon fel és küzdjön az éhinség ellen, amely arra kényszeríti a bennszülötteket, hogy elhagyják régi telepeiket és új, termékeny területet keressenek maguknak. Ámbár a földművelés ebben a tartományban nem valami nagy terjedelmű, mégis roppant munkát és nagy erőfeszítést követel attól a négy-öt tisztviselőtől, akik felügyelnek rá.

A Diebugu körüli dsungelben mély nyomokat láttunk, amelyek a Robert-antilóptól és különféle kisebb antilópfajtáktól származnak. A Bugu-Riba mocsaras partjain visszafojtott lélekzettel néztük a bivaly- és víziló-csordákat. De csak az Elefántcsont-parton sikerült lövésre kapnunk őket.

Az úton fogoly- és gyöngytyúk-rajok keressétek kapargattak. A dsungel szélén ölyvek repültek fel és mindenütt fürge, sötétbarna szirtifoglyok kapargáltak. Néha éppen napnyugta előtt kiugrott a dsungelből egy-egy kis nyúl, amelynek az alakja és a mozgása egészen olyan, mint a mi házinyúlunké. Vagy átszaladt az ösvényen néhány egyiptomi keselyű, amelyeknek a tollazata éppoly tarka, mint a mi fácánunké. Itt aztán bőven volt friss hús.

Miközben Diebugu körül a dsungelben vadásztunk, én első és szerencsémre utolsó ízben napszúrást kaptam. Utálatos és kellemetlen betegség!

A rendes ruhám volt rajtam, fejemen pedig jó parafasisak. Hányszor süttettem már magam a napon, mikor ugyanabban a parafasisakban kóboroltam a Futa-Dsallon magaslatain, a Kaarta-i dsungelben, Vagadugu körül és száz más helyen! Azonban itt egyszerre csak úgy éreztem, hogy a napsugarak valami finom köddé változnak, megakadnak a levegőben és a sisakom szellőztető lyukain, a parafa és a szövet láthatatlan résein, a pórusaimon és a koponyacsontomon át belopakodnak az agyvelőmbe. Éreztem, hogy belegeztem ezt a mérges ködöt, hogy a tekintetemmel magamba szívom. Örültem, mikor leértem a folyóhoz és a tüdőm szívhatta a friss szellőt. Csakhogy éppen ez volt az oka összeroppanásomnak.

A folyó szikrázott és fénylett. Millió és millió napfolt táncolt a hátán és verte vissza sugarait. A napfény porrá sziporkázott szét a levegőben és most a bőröm, a tüdőm, a szemem és a csontom kénytelen volt ezt a port nyelni, ez pedig megmérgezte a véretem és a szívemet.

Valami láthatatlan kéz egyszerre csak fejbevéágott. Izzó vasabronccsal összeszorította a torkomat és elállította a lélegzetemet. A szemeim előtt óriási tűzkerekek karikáztak és vörös és zöld szikrákat szórtak. Bukfenceztek és kavargtak, mindaddig, míg a szemeim lángban álltak és éreztem szemhéjaim alatt a nyaldosó lángokat. Égő tűzfolyam, mint megolvadt súlyos fém, ömlött a testem legbelsejébe. Elégette és kiszáraitotta a nyelvemet, a légzőcsövemet és a tüdőmet, miközben ezer apró lángocska a szívemet nyaldosta és a véretem mérgezte. A halántékaimon kalapált a vér és a szívem hangosan kopogott égő mellemben, hideg verejték verte ki homlokomat és tenyereimet. Odaszaladtam a folyóhoz, hogy fejemet, arcomat, szemeimet és kezeimet megmossam. Ettől kissé megkönnyebbültem. És tenyeremet a halántékomra szorítva botorkáltam oda a kocsinhoz, amely körülbelül két km-nyivel hátrább volt és visszahajtottam Diebuguba.

Elhivattunk egy bennszülöttet, aki értett az egyszerű orvosszerekhez. Adott valami csöppeket, meleg borogatást a lábaimra, megmasszírozott és pokrócot terített rám. Az-

tán azt mondta, hogy maradjak ágyban. Napnyugta után rohamokat kaptam és éjfélig hánykolódtam. De másnap reggelre megint egészséges voltam, ámbár még minden tagomban nagy fáradságot éreztem.

Rognon-ék rendkívül jóságosak és kedvesek voltak hozzám. Egyáltalán nem akartak bennünket elengedni, s mikor mégis csak elmentünk, gyönyörű ajándékkal leptek meg. Valahányszor most Varsóban ráesik a tekintetünk, mindig eszünkbe jut a fiatalasszony lázas szeme, sápadt arca és férjének aggodalmas tekintete. Nagyon szívesen maradtam volna náluk még néhány napig, de az égbolton fenyegető felhők tornyosultak egyre sűrűbben és sűrűbben. Éjjel fekete, fantasztikus fellegek vonták be az eget és súlyos tömegeik között villámkígyók cikáztak s nyugtalan-ságot és rossz sejtelmeket terjesztettek.

Ezek még csak a száraz tornádók voltak. De ha a szél erősebben fújt, akkor távoli mennydörgés tompa visszhangját és nedves esőszagot hozott gyors, csattogó szárnyain.

Már csak néhány hét választott el a téltől, amikor az izzó levegőn keresztül az égből forró patakok omlanak, amelyeket felszív a köves föld. Ilyenkor újraélednek a fák és a bokrok szunnyadó gyökerei, a fűbugák napégette hüvelyei felemelik fejüket és a lombtalan dsungelóriások magvaiból új élet sarjad. A természet nemsokára megint a megtermékenyülés titokzatos orgiáját ünnepli, a menny és a mennyei hatalmak, a gyilkoló és pusztító forró nap és a föld évezre-des szerelmi harcát, ünnepli a megváltozhatatlan örök termékenységét és a föld szenvedélyes sóvárgását, hogy eltemetetlen hullák korhadó temetői felett újra táplálja új sarjadékait.

A józan ész arra indított bennünket, hogy a lehető leggyorsabban a kikötőbe siessünk, a tengerhez, a nagy hullámzó úthoz, amelyen semmi sem hagy nyomot, ahhoz az úthoz, amelyen tovább megyünk majd — hazafelé.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET.

A csoda.

Vannak még csodák ezen a földön, vannak még varázsvesszők. Ilyen varázsvessző a Loraba folyó, ilyen csoda az Elefántesont-part. Ha az ember a Felső-Volta egyik partján behúnyja a szemeit és a tulsó parton, amely már a szomszéd gyarmat határán belül van, kinyitja, rá sem ismer a tájra.

Ott keleten, a napégette dsungel piszkos-sárga síkságán a szem csak a magas, világos legyezőpálmákon tud megpihenni. Itt, a folyó tulsó partján elgyönyörködik a szem a tágas smaragdzöld rétegekben (szavannák), a frisslombú fák erdejében, ahol olajpálmák és hatalmas legyezőpálmák váltakoznak lombosfákkal, amelyek előttem ismeretlenek voltak és ahol a kövér füvek és a fiatal cserjehajtások a fatörzsek derekáig felnyúlnak. Az utazó szeme, amely már hozzászokott a sárgás tájhoz, s az egyhangú szürkésárga síksághoz, itt örömmel pihen meg a ritka aranysárga foltokon, amelyek a megszokott zöld háttérből kiemelkednek és régi jóbarátai gyanánt köszönti a lombtalan majomkenyér fákat.

Felső-Volta utolsó nagy telepe, Banfora, mögöttünk volt. Ott megfigyeltük, hogyan szorítják rá a hatóságok a bennszülötteket, hogy az utakat javítsák és a földeket műveljék. Ott, a Felső-Volta síkságán, az északi határon, a Laraba folyótól jobbra, Franciaország forró, szívós küzdelmet folytat a szudáni természettel és a négereket jó példával s ha kell, erőszakkal is munkára akarja nevelni, munkára a közjó érdekében.

Lorabától délre minden más. Az Elefántesont-parton nincs szüksége a természetnek emberi erőfeszítésre. Itt mindent el lehet érni nyugodt munkával, mert itt a gazdagság

parlagon hever, mintha valami pazarló kéz szórta volna szét az egész földön. Az embereknek termékeny föld és árnyas erdők állnak rendelkezésükre. Itt gazdag nép lakik. Több kapu nyílik a nagy, a határtalan Óceánra. Valahányszor az ekevas itt a fekete földrész új rögeit töri fel, mindannyiszor minden kézmozdulattal új kincsek kerülnek elő, amelyek eddig a földben, a félhomályos erdőkben, a szavannákban, a tengerben, vagy a folyókban rejtőzködtek. Kétségtelen, hogy ez egyike a leggyümölcsözőbb gyarmatoknak; itt szemlátomást megsokszorozódik a befektetett tőke és minden fáradság nyomban pénzzé változik.

A vállalkozók számára ennek a partvidéknek ez az anyagi vonzóereje. Az utazó más értékes és figyelemre-méltó jellegzetességeket talál itt: rengeteg állatot, változatos klímát, szép tájakat és egészen kezdetleges lelkiéletű törzseket.

A gyarmat fejlődése most előre pontosan meghatározott számítások alapján halad. A természet itt nem áll útjukba a fehér embereknek, itt a fehér ember meg tudja mutatni, hogy mit tud zsenije, zsenije és munkaereje. Természetesen a nap itt is éppúgy izzik, mint Szudánban. Az ember itt szinte még közelebb érzi a trópusi sisakhoz, azonban a hatalmas fák lombjai alatt frissítő árnyékot talál. A számos folyóból és folyamból gyenge szellő száll és az életet adó sós tengerpart felől frissítő légáramlat fúj. Így a fehér gyarmatosok és kereskedők és példájukra a feketék is, biztos kézzel gyűjthetik a kincseket ebben az adakozó kedvű országban.

Húsz évvel ezelőtt ez a név: «Elefántcsont-part» még csupán földrajzi fogalom volt, amely nem jelentett semmit. A gyarmat egyik kormányzója valamikor megjegyezte:

«A Franciaországgal való béke következménye: a hódítók és meghódítottak jogainak kiegyenlítődése. A rab-szolgák felszabadítása, a polgárháború és az ellenséges betörések megszüntetése korlátlan szabad mozgást biztosít az egész országban. És most már ez a béke uralkodik az Aranypart egész területén.»

Ezek a szavak majdnem tizennégy évvel ezelőtt hang-

zottak el. Azóta ez a gyarmat belső nyugalom és belső béke tekintetében teljesen olyan, mint bármely európai állam átlagtartománya, ipari és kereskedelmi mérlege pedig állandóan növekszik.

A gyarmat legnagyobb kincse mind a mai napig az erdő. Az egész vidék 490,000 négyzetkilométer területének egyharmad részét sűrű, titokzatos, trópusi erdők foglalják el, amelyekben elefántok, leopárdok, majmok és roppant óriáskígyók születnek és pusztulnak. A kevésbé ritkított erdei óriások árnyékában, a szűzi földön, amelyet évszázadok óta maga a természet termékenyített, kakaó, kávé és kola-fák tenyésznek és bámulatos gyorsasággal dús termést adnak. Ezekből a fákból kisebb-nagyobb ültetvények vannak, még pedig nemcsak az európaiak birtokában, hanem az erdő mélyén megbúvó kis bennszülött-kunyhók körül is.

Dr. A. Chevalier és Bertin úr becslései szerint ebben a mesés trópusi erdőben 350 fajta fa van, amelyek óriási magasságra nőnek. Ezek közül körülbelül negyven fajta nagy-jelentőségű a kereskedelemben, mint a mahagóni (*Khaya senegalensis*), tiama, bosse (*Trichilia cedrata*), dabema (*Piptadenia africana*), iroko (*Chlorophora excelsa*), teli vagy tali (*Erythrophloeum guineense*). Ezeket a fákat európai és amerikai piacokon nagyon keresik, mert előkelő bútorok, belső dekorációk, vasúti kocsik, személyszállító gőzhajók és műasztalos műhelyek nyersanyagául szolgálnak. A legtöbb példány roppant magasságot ér el: a 60 méteres magasság egyáltalán nem ritkaság. Húsz év alatt a gyarmatról 500,000 tonna mahagónit szállítottak ki, ami jelentékeny hozama ennek a 12 millió hektárnyi erdőterületnek.

A mahagónin és egyéb értékes fákon kívül a franciák még másfajta fákat is exportálnak, amelyeket ház- és híd-építésnél használnak és amelyeket talpfákká, gyufaszálakká, vagy papirossá dolgoznak fel. A kormányzat gondoskodott az egészséges erdőgazdaságról, racionális szabályzatot alkotott és kísérleti állomásokat állított fel, amelyeknek az a feladatuk, hogy a kitermelt erdőrészek utánpótlását intézzék.

A trópusi erdők hihetetlenül gyorsan nőnek. Alig bújnak ki a hajtások a földből, a csemeték máris a nap felé nyújtogatják leveleiket, mert anyjuknak, az erdőnek sötétlő homályában ugyan hiába keresik a napot. A fa megkezdí harcát az életért. Óriási erővel a lehető legrövidebb idő alatt eléri a környező fák csúcsát, hogy áttörje a följe boruló baldachint és magába szívja az életet adó napfényből őt megillető részt.

A kitermelt erdőrészt csak arról lehet megismerni, hogy hiányzanak belőle az öreg fatörzsek pompás, szabályos oszlopai. Ezek helyett itt sűrűség és össze-vissza fonódó fiatal cserjés borít mindent.

Ezen a területen több fűrészmalom van, amelyek a fatörzseket az épületfa-piac számára nyersanyaggá: gerendákká, deszkákká és ászok-fákká fűrészelik. A letarolt erdőterületeken kakaó-ültetvények tűnnek elénk, részben fehér, részben fekete ültetvényesek birtokai. Ezeket az ültetvényeket csak 1910-ben kezdték és akkor hét tonna kakaót exportáltak. A kivitel 1924-ben már 4300 tonnára emelkedett. A kormányzatnak azonban alapos a reménye, hogy 1930-ban a kivitel 15,000 tonnára fog emelkedni, ami annyit jelent, hogy ezzel a francia piac szükségletének $\frac{1}{5}$ -e fedezve lesz.

A nagy kiterjedésű olajpálma erdőkből 8000 tonna olajat és 13,000 tonna pálmamagot szállítanak a kikötőbe, ahonnan Franciaországba viszik és ott olajjá dolgozzák fel, amit a szappaniparban használnak fel. A kola-fák rengetege óriási mennyiségű diót ad, amit narkotikum és orvosság gyanánt használnak egész Afrikában, sőt Szenegálba és Franciaországba is szállítják. Ebből körülbelül öt millió frank a jövedelem. A gyarmat északi részében gyapot terem, amelynek a rostja sokkal hosszabb és finomabb, mint a szudáni és a Volta-gyarmati és dúsabb termést is ad. A kaucsuk-fák és kaucsuk-liánok Franciaországot ennek a drága terménynek 210 tonnájához juttatják. A kávéültetvényeken nagyértékű kávé termelnek, amit a gyarmatokon használnak el s részben Franciaországba szállítanak. Végül a rizs, a köles, a banán, a burgonya, a kukorica és a földimogyoró a két milliányi bennszülött és 2000 főnyi

európai lakosságnak ad táplálékot és készleteket. Erre a munkára — amely itt azért folyik, hogy a bennszülötteket fokozatosan az európai civilizációra emeljék, életfeltételeiket megjavítsák, az ország természeti kincseit kiaknázzák és a termés minél gyorsabb beérését előidézzék — joggal büszke lehet a kormányzat és ez egyúttal igazolja azt a reményt is, hogy a gyarmat hamarosan páratlanul virágzó fejlődésnek indul.

Az Elefántcsont-partot a földművelés és az erdőgazdaság országának tekinthetjük. Mert az eddigi ásványkutatók eredményei után nagyon is kétséges, vajjon az itteni fúrási kísérletek valaha is sikerrel fognak-e járni. Az egyetlen fém, amit itt találnak és kiaknáznak, az arany, a Bandama folyó völgyében.

Az az utazás, amelyet ezen a gazdag, festői és forró, de mégis kellemes országrészen át tettünk, a Laraba folyónál kezdődött; ez a folyó zöld szavannát szel át, amelyen bennszülött falvak vannak elszórva, köralakú, szorosan egymáshoz símuló nádkunyhók, körülöttük magtárak. Minden falu tözsomszédságában árnyékos liget van. A fák ágai között hatalmas, néha féltonnányi súlyú kukoricacsomók csüngnek, mint óriási gyümölcsök.*

Az utakon nagyon élénk a forgalom. Bennszülöttek tömegei gyalognak a vásárra és a kosaraikban kölest és növényolajat visznek, ami néha kifolyik és ott hagyja nyomát az úton. Európai autók száguldanak. Hatalmas vontatótraktorok bömbölnek és puffognak és árúkat és épületfát visznek Felső-Voltába, vagy az északi gyarmatokból jönnek visszafelé, megrakva ottani terményekkel, amelyek a kikötőbe vannak irányítva.

Első ízben a Ferkesseluga-telepen szakítottuk meg utunkat. Itt megtudtuk, hogy a kormányzó, Maurice Lapalud, meghítt bennünket vadászatra Badikahába. Ez a város annak a négy kereskedelmi útnak a gócpontjában fekszik, amelyek Felső-Voltából és Nagy Bassam kikötőből az Aranyparra és Guinea határára vezetnek.

* A bennszülöttek így teszik el azt a kukoricát, amelyet a következő évben vetőmagul akarnak használni.

A középkori Európában a keresztutakat titokzatos rettegés lengte körül, mert az ilyen helyeket általában veszedelmeseknek tartották. Ha mellékutak voltak, akkor a szomszédos erdőkben rendszerint rablóbandák álltak lesben, amelyek az arra haladó utasokat kirabolták és agyonverték. Az agyonvert embereket senki sem találta meg, mert a banditák gondosan eltüntették gaztettük minden nyomát. Nem annyira azért, hogy büntetlenül és biztonságban maradjanak, hanem inkább a hely «jó hírneve» érdekében, ahol «gonosz hatalmak» üldözték az embereket. Ez a babona a keresztutakat biztos helyekké tette — a banditák számára. Ahol azonban főutak találkoztak, amelyeken gazdag kereskedők karavánjai jártak, ott fenyegetően és büszkén emelkedtek a rablólovagok várai.

A badikahai telep tulajdonosát, de Chanaud urat bátran hasonlíthatjuk ilyen rablólovaghoz. Ezt természetesen a legjobb értelemben gondolom. Chanaud úrnak nagy szállítási vállalata van, amely Volta és Guinea gyarmatokat és az Elefántcsont-partot szolgálja ki és bizonyos, hogy efféle vállalkozás számára keresve sem lehetett volna ennél jobb helyet találni. Ha majd a vasutat Bukeből továbbépítik és pedig Volta irányában, akkor ennek a vasútnak Badikahán kell keresztülhaladnia. Hatalmas területe van de Chanaudnak és ez a terület pontosan a jövődöbeli vasútvonalon fekszik, s ezért a kormány kénytelen lesz megvásárolni a tulajdonostól. Egyelőre de Chanaud nem sokat törődik ezzel a kérdéssel. Árúraktárakat, traktorjavító-műhelyeket épített és éppen most állított fel szövőgyárat. A nyersanyagot saját agave-ültetvényei szolgáltatják, amelyeknek növényi rostjaiból csomagoló anyagokat gyárt.

A háza nagyon furcsa. Egészen eredeti, hatalmas köralakú épülettömb, vasbádogból, széles ablakokkal, boltozatos szobákkal, amelyek köralakú belső csarnok körül sorakoznak. Ebben a csarnokban van emelvény, vannak díványok, karosszékek és könyvvállványok, de mind elmozdíthatatlan, mert mind cementből van, s mint a szikla, úgy nő ki a szilárd talajból. A köralakú csarnok ablakai a második emelet magasságában vannak, ahol széles galéria

fut a ház körül. Egészen fönt erős torony van, benne köralakú szoba.

Minden szobában, a háziúr, Chanaudné és fia szobájában is, ugyanezt a berendezést láttam: minden szilárd, kemény cementből volt. Az irodában is ugyanilyen volt minden, még az íróasztal, a hamutartók és a tintatartó is. A szilárdság és a kerekesség de Chanaud ideálja; a szilárdság azért, mert a természetek, pókok és csúszó-mászók az ilyen berendezéssel nem boldogulnak, a kerekesség pedig az ő egykori, forrón szeretett hivatása miatt, mert az én szereztetreméltó házigazdám azelőtt tengerész volt.

Tömzsi, zömök, eleven és munkaszerető ember Chanaud. Valamikor kemény kezeivel és éles tekintetű tengerész-szemeivel az északi Atlanti-Óceánon, közel az amerikai parthoz, halászhajó parancsnoka volt. A háború alatt de Chanaud muníciót és élelmiszert szállított Amerikából Franciaországba saját számlájára, miközben szüntelenül abban a veszedelemben forgott, hogy ellenséges tengeralattjárókkal találkozik.

Badikaha ura olyan, mint Jack London valamelyik hőse. Nála mindennek köralakúnak kell lennie, mert csak így lehet a dolgok belső ideáját és alapelvét pontosan meghatározni. A házából úgy tud szétnézni, mintha a parancsnoki hídon volna, ellát minden világtáj felé és világosan meglát mindent, ami a négy főúton történik. Így minden kicsiséget kiaknázhat tűzálló pénzszekrénye javára és még többet izzó, lobogó szelleme számára, amely már régen megolvasztotta volna titkos páncélszekrényeit, ha szabadon kitombolhatná magát. Azonban ennek az öreg tengeri medvének a tüze és robbanó ereje szerencsére mélyen szunynyad széles, izmos mellében.

Nem mintha a tengerész félne a vihartól, egyáltalán nem fél. Azonban igazi okos tengerész létére nem akar belerohanni a viharba, ha nem feltétlenül szükséges.

A mindig lobogó temperamentumú de Chanaud a vadászatban nyitott szelepet szokatlanul forró vérenek. Az elefántok, bivalyok és antilópok koponyái, combjai és agyari tanúskodnak a házigazda vadászsikereiről. Mikor kimentem

vele vadászni, megfigyeltem féktelen, túláradó temperamentumát, sokszínű, nemes és erős egyéniségét. Képzeletem önkéntelenül is olyan történetet font köré, amely bátran versenyre kelhetne Jack London költött alakjaival.

De Chanaud és én vadászatainkon messze behatoltunk a szavannákba, s a sötét vad erdőkbe, amelyek a Bandama folyó partjain húzódnak. Ebben az évszakban nagy-antilópok és elefántok csordái legelésztek a zöldelő fűtengerben és kerestek vadborsot,* amelyet nyilván megkíván a szervezetük, mert ezek az állatok gyakran hosszú utakat tesznek, hogy megkerítsék ezt a fűszert, vagy gyógyszert. A dsungel sűrűjében ragadozók álltak lesben, a szavannán egyik kísérőm látott egy ritka szép *Lycaon Pictus* példányt ; ez az állat olyan mint a mi farkaskutyánk.

Sok időt töltöttem a hatalmas fák sötétjében a Bandama mellékfolyóinál, ámbár kegyetlenül csíptek a moszkító, a cece-legyek és a darazsak. Megfigyeltem a mély, mocsaras folyamok életét. Ezek a folyamok mocsaraikban ott őrzik hatalmas elefántok sikamlós, alattomos és egyúttal világosan beszélő nyomait, azután azokat a kisebb lyukakat, amelyeket bivalyok (*Bubalus maior*) csordái gázoltak és a sikamlós parton besüppedt hiénák, sakálok és cibetmacskák mancsainak lenyomatait. Néha láttam mély, síma bevágásokat a puha földben, amelyek olyanok voltak, mint levezetőcsatornák, a közepükben kígyószerű barázda. Ezek a krokodilok éjjeli búvóhelyei voltak ; ezeken a barázdákon csúsztak le a vízhez, s a barázdákat fűrészkes farkukkal hasították.

A szavannán láttunk zabáló majmokat. Vadgyümölcsökkel táplálkoztak, amelyek olyan alakúak és ízűek, mint a mi szilvánk és cseresznyénk. Mikor megláttak bennünket, elmenekültek és gyorsan eltűntek a szellős fák össze-visszaszővődő sűrű lombjai közt. A mély, árnyékos, mocsaras

* A vadbors, lián-bors, vagy vörösbors vad állapotban rengeteg tömegben terem az Elefántcsont-parton, különösen Libériában, amelyet a néger köztársaság megalapítása előtt Borspartnak is hívtak. Bizonyos időkben ellenállhatatlan ösztön hajtja az elefántokat, hogy megkeressék ezt a borsot és felfalják.

vizekből időnkint felbukkant a nagy vízipatkány undok feje, a kapitányhal csapkodott szörnyű tuskéjével, lehullt egy ág, amelyet a dúslombú dsungel sűrűjében valamely állat tört le, talán játszadozó majom vagy leopárd, vagy óriáskígyó, miközben zsákmányra lestek.

De Chanaud szerette a természetet és jobban ismerte, mint némely irodalmár, aki leírja és csak virágokról, lepkekről, éneklőmadarokról és fényes felhőkről tud mesélni . . . Egy éjjel kint tanyáztunk a szavannán ; a hold úgy fénylett, mintha be akarna világítani minden szögletbe, minden fűszál alá és a sűrűség fekete mélységeibe, mi pedig figyeltük a dsungel mindig éber mormolását és suttogását. Hallottuk, amint az állatok halkán lépdeltek, fojtottan lélegzettek és közvetlenül mögöttünk füleltek, mert már messziről odacsalta őket húnnyó tűzünk füstje és kísértetiesen csillogó sátraink.

De Chanaud a könyökére támasztotta fejét és feszülten figyelt.

— Kígyó csúszik a fűben — suttogta. — Gyorsan mozog. Bizonyosan a vöröshangyák elől menekül. Ott a bozótban hiéna, vagy sakál bujkál . . . Tudom, most mozdatlanul áll és átnéz az ágak és levelek hálóján erre, felénk. Most óvatosan hegyezi a füleit és szimatol. Amott a kis dombon valami fölillant és megint eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. Koba (nagy antilópfajta) . . . Ma láttam a nyomát a szavannán . . . Hallja ezt a folytonos mormogást? Olyan, mint valami halk suttogás, vagy mint a zsebóra nyugodt, egyenletes ketyegése. Ez a természet életének visszhangja . . . Valahol itt lent van a földalatti folyosójuk, talán éppen alattunk . . . Micsoda pompás kis állatok ezek a természetek! Bennünket, civilizált embereket elfog a lelkesedés némely építőművészek zseniális alkotásai láttára, akik hatalmas, égbenyúló katedrálisokat építettek, pedig nézze csak meg ezeket az egészen közönséges természetépítményeket: hatezerszer nagyobb arányúak, mint a mi építményeink. Mekkora csoda ez! Micsoda mérhetetlenül vakmerő teremtmény! Milyen dicsekedve emlegetik, hogy az Eiffel-torony százötvenöttször magasabb, mint egy átlagos magas-

ságú európai. De hát látta, megnézte már ezt a természetdombot? Jó négy méter magas, pedig azok az építőművészek, amelyek építették, nem nagyobbak fél centiméternél. Nem annyit jelent-e ez, hogy az alkotásuk nyolcezerszer magasabb, mint a mienk, s ennél fogva sokkal csodálatra méltóbb, mint az Eiffel-torony? Nincs igazam?

De Chanaud elhallgatott és tovább figyelt. Valahol messze puha, fojtott nyögés hallatszott és a füledt, mozdulatlan levegőn át füleinkbe hullámozott.

— Ez a kacagó hiéna, — suttogta kísérem. — Meszire menekült . . . De a természetek nem hallgatnak . . . Szüntelenül rengeteget dolgoznak, lelkes alkotók és fáradhatatlanok, mint a gályarabok . . . Valamennyien dolgoznak . . . Az anyakirálynő, aki egész életében új nemzedékek embrióit rakja, s ha egyszer kimúlik, alattvalóit annál nagyobb munkára kényszeríti. Mert ilyenkor elhagyják tanyájukat és néha végtelen messzeségekbe vándorolnak, hogy új hazát, új királynét, új életet keressenek. Ilyenkor megküzdnek a boldogulásukért más természetekkel, hangyacsapatokkal és száz meg száz egyéb ellenséggel. Dolgoznak a vak munkásnök, dolgoznak a rabszolgák, amelyeket a harcosok ejtettek foglyul, dolgoznak az állam fegyveres védelmezői: ők tartják fenn a rendet, ők ügyelnek fel a munkák elvégzésére és halállal büntetik a makacskodó, lázadó elemeket. Dolgozik az ismeretlen géniusz, amely ezeknek az igénytelen lényeknek sűrke tömege mögött rejtőzik. A természetek dolgoznak. Gyűléseket tartanak és szabályozzák államuk társadalmi rétegeinek számát és kialakulását. Pompás példája az életnek, titokzatos egyensúlya a vonatkozásoknak . . .

— Á, valószínűleg köralakú, — jegyeztem meg tréfásan.

— Hogy? Mit mond? Természetesen köralakú! — felelte nevetve. — Minden természetépítmény alaprajza mindig kör, mert a középpontjában van a szülőanya, aki koncentrikus körökben kiszorítja a régebbi nemzedékeket a halál szakadékába. Belőle árad a faj géniusza, tőle származnak a bírák, a vezetők, a dolgozók, a harcosok s végül

az igénytelen munkások milliói, amelyek mindig felfrissülnek és megújulnak a nagy kör középpontjából.

— Ilyen körrendszerrel sikerrel lehetne alkalmazni a mi emberi társadalmunkban is, — jegyeztem meg.

— Igen, — kiáltott fel — de sajnos, csak akkor kerülhet rá a sor, ha az emberiség kilenctized része vak lesz. A szem a társadalom megőző betűje, mert individualizmusra csábít. Mi csak a magunk egyéni boldogságát nézzük, s gyakran mellékutakon is igyekszünk kiharcolni. A szemünk szinte megszállottan merednek erre a csodálatos jelenségre, ezt hajszoljuk és közben embertársaink hulláin gázolunk.

Ilyen ember volt de Chanaud. Két érdekes kirándulást tettem vele Kong vidékére és a régi Korokóba. Kong ba szakács kíséretében utaztunk. De Chanaudnak egészen rendkívüli szakácsa volt, aki Almami Samori családjából származott; ez volt az utolsó király, aki Franciaországgal harcolt.

A Kong felé vezető úton csak ritkán találkoztunk autókkal, mert Kong halott város, a lassú pusztulás városa. Valamikor Samori az egész lakosságot kiirtotta kardja élével; megbüntette őket, mert nem akarták kellőképpen támogatni a feketék szabadságáért vívott harcában; ami megmaradt belőlük, azt rabszolgául szétszórta egész Szudánban. A szerencsétlenség óta a város lassan hanyatlik és mindeddig semmi egészséges, erőteljes mozgalom nem öntött bele életet.

Valamikor itt a próféta tanítványai laktak. De a véreskező, fanatikus Almami elkergette őket és poruk összevegyült a mandes-faj egykor hatalmas királyainak porával. Pedig a mandes-faj valaha egész Szudánban, Guineában és Nyugat-Afrika többi országain uralkodott. Kong kikötő volt, az izlám déli vára. A tenger kapuja. A várat lerombolták, a kaput bezárták. A próféta nevét dicsőítő műezsinek hangja nem cseng már Kong elpusztult falai és régi kapuja mögött, amely rozsdás zárral erősen el van zárva. Saheli mórok mendegélnek a dsungelen át Kong felé és sírnak ottan a Koránt ért nagy szerencsétlenségen. A város

régi lakosai is elzarándokolnak őseik sírjaihoz, de már nem lelik meg őket azon a földön, amelyet az utolsó barbár király harcosainak csapatai letapostak. Ez a király valamikor Gan birodalom dicsőségéről és büszkeségéről álmodozott. Samori önkéntelenül is értékes szolgálókat tett a fehér gyarmatosoknak, mert megsemmisítette a mozlim befolyást a guineai öböl partjain és az erdei törzsek között.

Mikor közelértünk a városhoz, a szakácsunk, Samori utódja, felkapta a fejét és az orrlyukai kitágultak. Bizonyosan magába szívta a vér csípős fuvallatát, amelyet a szél feléje hajtott, a vért, amelyet a fekete faj dacos, bosszúvágó «utolsó mohikánja» kiontott.

Az elhagyatott úton talákoztunk Sing-Sing antilópokkal, bivalyokkal, törpe antilópokkal és mindenféle fajta tyúkokkal. Mikor visszatértünk és messziről megláttuk azt a hatalmas fát, amely de Chanaud háza előtt áll, a szakács ezt dörmögte :

— Almami Samori gyakran ült ottan és imádkozott a fétisekhez!

És csakugyan, ennek a hagyománynak emlékére bizonyos napokon néger csapatok gyülekeznek barátom házának udvarában, s imádkoznak a hatalmas fa ágai közt rejtőzködő fétisekhez, áldoznak nekik és eltáncolják tam-tamjaikat. Ide, az égbenyúló terebélyes fa és hatalmas ágai árnyékába, ide repülnek az ősök lelkei, hogy megpihenjenek és tanácskozzanak. Samori lelke is közöttük van, a tragikus fekete királyé, aki megpróbált szembeszállni a fehér betolakodók hatalmával.

Badikahából kitűnő út vezet északra, egy nagy telepre, amely szinte már város, ahol az egész korokoi terület kormányzóságának a hivatalos épülete van ; itt van az e vidéken tanyázó leghatalmasabb törzs, a senufo törzs királyának palotája is. Ameddig a Bandama folyó elér, addig nyúlik a sűrű dsungel is, amely olyan zöld, mintha csak nemrégiben locsolta volna végig a meleg eső zuhataga, s mintha csak most csókolgatta volna végig az életet adó napsugár. A smaragdzöld szőnyegen terebélyes zömök fák csoportja

emelkedik : ntaba,¹ fikusz, tamariszkusz, mimóza, saba² és majomkenyérfa,³ amelyek közt gyakran kaucsukliánok tekerződnek.

A dsungel olyan, mint valami angol park. Az utas és a vadász egészen könnyedén jár a síkságon, amely rövid, laza fűszőnyegével kellemes a lábnak. Itt igazán nem kell félni alattomos rejtett gödröktől, vagy éles kövektől, amelyek annyira megnehezítik az előrehaladást a Kaarta dsungelben és a Futa-Dsallon hegységben. A dsungel zöld hátterén gyakran felvillan egy-egy pillanatra kis és nagy antilópok vörhenyes barna háta. Áttör egy vad varkocsos disznócsalád, vagy apró vörhenyes folyami disznók hatalmas orrukkal átverik magukat a sűrűségben és néha népes falkákban csatangolnak. Az ágakon majmok ugrándoznak, fölmásznak a fákra, keresztülugrálnak a síkságon és eltűnnek a dsungelben, az össze-visszafonódott növények szövevényében. Mindenféle madarak vannak itt, a nagy ölyvtől és egyiptomi keselyűtől kezdve egészen a fémseregélyig, amely olyan mint valami kis kristálylabda : tarka színekben csillog a napon, amelynek fénye mindent elborít.

Kölesföldektől, gyapot- és yam-ültetvényektől körülvett két senufo falu egészen olyan, mint gazdag emberek telepei, olyan embereké, akik szeretik az életet.

A Bandamát körülbelül félúton állandó fahíd szeli át, amelyet a francia hatóságok verettek a folyón. A hídról le lehetett látni a folyó feneketlen mélységébe, amelynek felületén éppen nagy halrajok úszkáltak. A folyón túl hirtelen megváltozott a táj. Kis emelkedések púposodtak és rajtuk túl hullámos vidék. A dsungel egyre messzebbre húzódott az úttól, amely mellett néhol gyümölcses megrakott pompás mangófa álltak. Egyes helyeken, ahol nemrégiben még a

¹ Stereulia Corifolia, amelynek édes gyümölcseit a bennszülöttek szopogatják.

² Kis fa, rendszerint természetdombokon nő és fehér kaucsuk-fajtát szolgáltat, amely még nem szerepel a kereskedelemben.

³ A senufok a majomkenyérfa gyümölcséből lisztet készítenek, rostjaiból pedig szövetet. Magjait a négerek eldobálják és ebből magyarázható, hogy oly rengeteg majomkenyérfa nő az elhagyott és lakott bennszülött-telepek közelében.

szűz dsungel terpeszkedett, felszántott fekete föld várta a magvetőt. A mezőkön imitt-amott még ott meredeztek a gyapotnövények torzjai és szárai.

A földek Koroko első kunyhóinál végződtek. A nagy telep szinte egészen elvész a narancs-, citrom- és mandulafák között. A tágas gazdag kunyhókban gazdag emberek laknak, akik földművelők és egyúttal kereskedők. Gyapotot, kaucsukot és főzeléket adnak el az európai cégeknek, amelyeknek itt árúraktáraik vannak. A bennszülöttek a kölesüket Bukeba is elviszik, ahol eladják a vasútépítésnél dolgozó munkásoknak. Mert Felső-Volta irányában északra vasútvonalat építenek. A hosszú, alacsony bennszülött-házak között különösen egy háromemeletes, fekete, természetföldből készült hatalmas komor épület kelti fel az utazó figyelmét. Ebben lakik a senufok «királya», Gpon Kulibali, akinek ugyan nincs semmi hatalma, de nagy befolyása van a lakosságra, mint papnak, s nyilván mint kuruzslónak is.

A francia hatóságok ezt a körülményt kiaknázták és Kulibalit arra használták fel, hogy tekintélyüket megerősítsék az országban. Az efféle eljárás néhány évtizeddel ezelőtt még elkerülhetetlenül szükséges volt. Most azonban a parti törzsek valamennyien elismerik a francia politika jóindulatát és tőlük telhetőleg igyekeznek földjeikből és a dsungelből annyi hasznot kicsikarni, amennyit csak lehet.

Az út baloldalán néhány csinos házikót láttunk; ezekben van az előljáró lakása. Gyümölcsfák és virágzó bokrok kellemes, üdítő árnyékot nyújtottak. Felkerestük az előljárót és később meglátogattuk munkatársát, Paolinit is, aki, mint hallottam, korzikai. Mi lengyelek Paolinnal csakhamar a legjobb-barátságba keveredtünk, mert a bátyja a bolsevik betörés idején a mi hadseregünkben szolgált, Razymin-nél megsebesült, lengyel nőt vett feleségül, aztán vele együtt visszatért Franciaországba. A Paoliniékkal folytatott meghitt beszélgetésben gyorsan telt az idő, de még meg kellett tekintetnünk a várost és látogatást kellett tenünk a királynál. Így hát áthajtottunk az élénk, forgalmas utcákon és megcsodáltuk az itteni szép asszonyfajta. Volt köztük néhány szőke és vörhenyes szépség, nemesen formált

orral és bájos alakkal : anglonéger nők. A sötéthajú portugálok, spanyolok és franciák nem ismerhetők fel olyan könnyen, mint az angolok. Ők értették a módját, hogy mulattjaikba bizonyos büszkeséget és önérzetet ojtanak be, úgy hogy ezek gögösen és szemellátható megvetéssel tekintenek le tisztafajú fekete szomszédaik és rokonaik hangyabolyára.

A királyi palota elé hajtottunk. Az építési módja szudáni volt, a stílusa szaharai. Mikor megnéztem a masszív, sötétszürke falakat, vak fülkéikkel, mélyedéseikkel, hatalmas féloszlopaikkal, amelyeken a bejárat fölötti oromzat nyugodott, a szűk ablakok sötét, titokzatos nyílásait : úgy éreztem, hogy a legsötétebb középkor levegője csap felém. Láttam egy kaput és valami olyasmit vettem észre, ami a velencei Doge-palotára emlékeztetett. Három méter magas erkély volt ez, amelyen hegyesszögű háromszögalakú tornyocskák emelkedtek ; olyanok voltak, mint a lángnyelvek és lelógó fűcsomókkal voltak díszítve ; ez az erkély körülövezte az egész palotát és a kutató szem elől eltakarta a tetőtéraszt.

A király kijött és köszöntött bennünket. Szép szál, ötvenéves ember volt, határozott néger vonásokkal és barátságos arccal. Széles újjú, ibolyaszínű bársonyköpeny volt rajta, a fején hímzett vörössapka. Meztelen lábain puha bőrből készült aranypapucsot viselt.

Bevezetett a palotája belsejébe. A földszinten sötét fedett veranda volt, ahol rengeteg asszony és gyerek nyüzsögött és égett növényolaj- és hússzag terjengett. Aztán komor, tágas szoba következett, amelynek egész berendezése széles vaságy volt, meg a falon függő balaphon, ezenfelül az egyik sarokban gyerekkocsi, amelyet egy kereskedő ajándékozott a király gyermekeinek.

Ebből a szobából kijutottunk a lépcsőhöz ; a lépcső szűk volt, hepe-hupás, kanyargós, s meg-megszaggatták sötét folyosók, amelyek váratlanul kanyarodtak és megtörttek. Egyes helyeken apró szűk ablakok voltak. Kinéztem az ablakokon. Ezek az ablakok látták el világossággal a palota belső szobáit ; mindössze pár tágas szoba volt, gyé-

kényekkel, szőnyegekkel, szerteszét heverő matrácokkal és takarókkal. A mennyezetről néhány piszkos kéziszötte csüngött, néhány használati tárgy pedig faszámolyokon hevert. Tébolyító visítózás zsvajgott körül bennünket, s olyan bolond nyüzsgés, mint valami méhkasban: Kulibali király száz feleségének a szobáiban voltunk.

Nem tudom, hogy ez a szám, amelyet előttem említettek, csakugyan megfelel-e a valóságnak, azonban meg kell állapítanom, hogy ez a rengeteg nő, akikre lépten-nyomon bukkantunk a palotában, akik a folyosókon sűrögtek-forogtak, az udvarokon ácsorogtak, a konyhákban dolgoztak, a teheneket és a kecskéket fejték, egyenesen hihetetlen volt. Két kihívón mosolygó nő fűrészelő-gépen dolgozott. Rengeteg csontvázzá aszott öregasszony volt ott, de voltak fiatalabbak is, rettenetesen kövérek és nehezen mozgók. voltak egészen fiatalok is, meztelenek, jókedvűek és szemérmetlenek, ezek tapsoltak és visító hangon énekeltek. A gyerekeik ott szaladgáltak körülöttük, négykézláb csúszkáltak, fül-siketítő zajt csaptak, ordítottak, hogy az ég is belereszkedett, fehér báránykák bégettek és bégetésüket keserves bőgéssel kísérték a juhok, amelyek ott álltak a falakba beépített karámokban.

Az ablakon fülledt, fojtó levegő áradt be, csípős olajszaggal, hajszaggal, asszonytestek szagával, izzadság és valami erősen megborsozott étel szagával. Megkönnyebbülten lélegzettem fel, mikor a lépcsők végtelen kanyargásai után egy ablakhoz jutottam, amely a szabadba nyílt. Kék-aranyos fényáradat tódult be. Mikor lenéztem, egész Koroko ott nyujtózott a palota lábainál, messzebb kint pedig a Szavanna, fekete fáival. Láttam az utat, amely nyílegyenesen nekiszaladt a horizontnak és Odiennen keresztül Guineába vezetett.

Végre kijutottunk a palota tetejére. Itt találkoztunk Kulibali két testvérével. Álmos, kövér és nyilván részeg fiatal legények voltak s mégis méltóságteljesen és büszkén viselkedtek. A terraszt körülfutó és különféle nyílásokkal ellátott magas erkélykorláton át megcsodálhattuk a messzenyúló csodálatos tájképet.

Alaposan megfigyeltem a királyt. Bizonyosan súlyos gondok gyötörték. Előtte terpeszkedett el a földek, erdők és falvak hatalmas területe, de hova lettek a királyi tekintély napjai? Hová lett ősapja, utódainak dicsősége, Nenkié, akit maga az Isten teremtett? Elmult örökre! Nenki késői unokája most már csak a fehér kormányzó egyik hivatalnokája volt, akinek tarka szalagon érmekeket akasztottak a mellére.

De talán az ilyen gondolatok nem is hozták ki a sodrából Gpon-Kulibalit, mert közelebbi gondjai is voltak. Gondoskodnia kellett róla, hogy száz feleségének, harmincöt gyermekének és rengeteg naplopó palotai csöcselékének legyen ennivalója. Szegény ördögnek azon kellett törnie a fejét, hogy hogyan kapjon elegendő gabonát a földjeiről és elegendő húst a barmaiból, hogyan szerezzen elegendő mennyiségű kaucsukot, gyapotot és növényolajat a dsungelből, hogy mindezt beváltsa papírfrankra, amire azért volt szüksége, hogy szövetet, gyöngyfűzéseket, karpereceket és gyűrűket vásároljon azoknak a feleségeinek, akiknek a teste fiatal, meztelen és szemérmetlen volt.

Lementünk és megnéztük az üres szobákat. Imitt-amott kéziszőttés szőnyeg lógott; az egyik fal mellett olcsó francia ebédlőszekrény állt; a mennyezetről petróleumlámpa csüngött le, amely sohasem égett és sohasem fog égni, mert petróleumtartójának a feneke lyukas volt és az üvege is el volt törve.

Kulibali ősei természetföldből építették a palotát és szinte öntudatlanul is természetdombot alkottak: hatalmas dombot, amely teli van galériákkal, zugokkal, földalatti folyosókkal, komor szobákkal és rejtett éléskamrákkal. Némelyik mély rejtekhelyen, ahol titkos kincsekkel és ereklyékkel együtt a királyi család fétiseit őrizték, bizonyosan egész temetőt lehetett volna találni, amelyben a mostani királyi család egykori uralkodóinak és tagjainak maradványai nyugszanak.

Egy vékonydongájú, ébenfa-fekete néger került elő valahonnan, odaállt a feleségem elé és kutató, kissé bámuló, nyájas apró szemével ránézett. A feleségem kézenfogta és

megsímogatta élesmetszésű, keskeny állát. Ez a királynak nagyon jól esett, mert az ifjú annak a feleségének a fia volt, akit legjobban szeretett.

Kulibali szórakoztatni akart bennünket. Intett a kezével. Rohanvást kijött a palotából néhány fiú és székeket hozott. Leültünk, körülöttünk szájtátó négertömeg. Ebben a pillanatban megjelentek a zenészek és néhány balaphonfúvó megkezdte a hangversenyt. A kisebb házak falai és terraszai mintha kivirágzottak volna: ott termettek csapostul a király feleségei; öregek, kövérek és fiatalok, imitt-amott csinosak, különösen azok, akiknek aranyszőke hajuk és egészen világos szemük volt.

A hangverseny eltartott egy darabig. Közben megnéztem a palota nyomott külső falát, oromzatát és a bejárati oszlopokat. Mikor föltekintettem a terrasz pompás erkélykorlátjára, eszembe jutott, hogy ez az épület olyan országban áll, ahol nemrégiben még divatban volt az emberevés és ahol Samori zsarnoki módon uralkodott. Ennek az országnak egy, most már örökre meghalt Isten megmutatta teremő hatalmát; olyan ország ez, ahol íjat és mérgezett nyilakat használnak, ahol a rabszolgaság egészen magától értetődő dolog és ahol a nép furcsa fafétéseknek áldozatokat mutat be.

Honnan származik ez a hajlam a művészi és csakugyan pompás ornamentikára és architektúrára, honnan vették ezt ezek a primitív emberek, akiknek a szelleme még csak lassan halad a lelki és testi fejlődés útján?

Eszembe jutottak mindazok a minták, amelyeket agyagedényeken, kalabasszákon, faasztalkákon, ágyakon, ajtókon és kunyhófalakon festve vagy kifaragva láttam. Mind olyan egyszerű, olyan tiszta és olyan ismerős volt. Bizonyosan láttam már őket valahol! Eszembe jutott, hogy pontosan ugyanezeket a rajzokat és mintákat, amelyeket már a szusszu, malinki és szenufo törzs agyagedényein és tálain is láttam, láttam valamikor a neolit-korszak edényein és a dinasztiaiak előtti korszak egyiptomi házieszközein is.

Egészen bizonyosan meg lehet találni rostokból szőtt gyékények mintáit az ásatásokból előkerült egyiptomi fara-

gásokon és szöveteken is, amelyek viszont Elamból, Palesztinából és Arméniából származnak.

Ezek a kúpalakú tornyocskák pedig tulajdonképpen apró tűzlángok voltak: a tüzes napgolyót minden nép istenként tisztelte, azok is, amelyeknek hazája a magas észak, Skandinávia, vagy az ázsiai partvidék, az Okohotsk-tó, s azok is, amelyek délen laktak, Új-Guineában vagy Indiában. Ez mind a babilóniai kultusznak, a nippuri Baal, a babiloni Marduk kultuszának a nyoma.

Csakhogy a négerek a napot nem jó-isten gyanánt tisztelik, hát akkor miért állítják fel hatalmának szimbolumait a bennszülöttek a Szaharától egészen az Elefántcsont-partig? Azt hiszem, hogy ezek a szimbolumok a pusztító nap-isten kultuszának a nyomai, ez a napisten pedig rokona a babilóni Olympus Nergaljának. Ennek a társai és kísérei a hőség, szárazság, betörések, háborúk és betegségek. A babilóni Nergal, a föníciaiak vallásába mint Baal-Zebu került be. Ő lett az égető és pusztító napnak filiszteus istene, aki életrehívja a kínozó rovarokat. A lángoló tűznyelv, az égető napnak a szimboluma, belekerült a történelemelőtti és történelmi népek architektúrájába, faragásaiba és festményeibe. És vajjon melyik fajnak volt több joga ezeket a szimbolumokat amulettek gyanánt használni a nap pusztító hatalma ellen, mint a négereknek, akik az ő Nergáljuknak, az ő Baal-Zebu-juknak karmai alatt nyögnek?

Meglehet tehát, hogy most épp ezeket az amuletteket láttam Kulibali erkélyén. Vagy talán a régi hikszoszok, szuszuk, a kígyó népe, vagy a délegiptomiak hozták ide Rana-pistennek ezeket az elemeit vándorlásaikon és ezek aztán megmaradtak itt, nem mint valami istenség elismerése, hanem mint emlékezés a királyok törzséből való hatalmas népre.

Mert Afrikába minden kívülről jött. Fajok, népek, törzsek, családok, vér és istenek, mind északról és keletről vándorolt erre a földre . . . Így tehát az is lehetséges, hogy a rajzok és az architektúra is a Tigris és az Eufrát völgyéből, vagy a Nílustól vándorolt ide.

A nap már nyugatra hajolt, mikor Korokót elhagytuk és visszamentünk azon az úton, amelyen jöttünk. A síksá-

gon, a rengeteg falu közelében és az út szélén kis csoportokban magas öreg fák álltak, mint fekete nefritből való templomok. Csakugyan templomok.

Ezek a ligetek, amelyeket a régi elhalt ősök kezei ültettek, köralakú földdarabokat határolnak, amelyekben örök félhomály borong. A sűrű, dúslombozatú ágak és a zúgó koronák sötét baldachinja még délben sem ereszti be a sugarakat a félhomályos sötétségbe. Az öreg fák hatalmas oszlopai köré csavarodó tamariszkuszok és liánok sűrűje és fiatal fák védelmezik a templom belsejét a betolakodó fény-sugarak és a búcsúzó alkonyat mélabús csillogása ellen.

Itt vannak a meghitt cserjések, ahol a varázslók a sötétben működnék, ahol a titkos szertartások papjai elemükben vannak a szürke öreg fák örök borongásában. Holdas éjszakákon összegyűlnek a vének a fák körül és ősi mondákat mesélnek homályos régi időkről. Ítélnék a nép ügyesbajos dolgaiban és együttesen és titokban közvetítik az imádságokat az ősök árnyaihoz és a láthatatlan istenségekhez. Mikor a nap legforróbb sugarait löveli a földre, idejönnek a varázslók és a papok, körülöttük az ifjúság, amelyet oktatnak a régi szokásokra és erkölcsökre, s ápolják bennük a törzs dicsőséges nagy embereinek és titokzatos ősatyáinak emlékezetét.

A fák, amelyek fönt a magasban összefonódnak, oszlopos törzseik, az ágak sugártetője, a lombkupolák s a cserjések és liánok falai alkotják igazi templomát a földnek, az istennőnek és védelmezőnek. A föld-istennő lelke még nagyobb és hatalmasabb, mint fekete melle. Mert megmaradhat a testében és egyúttal távoli vándorutakra kelhet, férjéhez, a holdhoz és nővéréhez, a tűzben lángoló naphoz.

Szentligetek elszórtan mindenütt vannak a dsungelben, mindenütt felbukkannak a földeken és mindenütt tiszteletteljes félelemmel tekintenek rájuk. Mert ott a kis kunyhók sötétjében nyugszanak a törzs, a titkos szövetségek, a klanok, a kasztok és családok fétisei.

Ott imádságokkal ostromolják az eget, ott végzik a titkos szertartásokat, amelyekről a fehérek csak véletlenül szerezhetnek tudomást. Időnkint a földnek e templomaiban,

az ősök láthatatlan árnyainak jelenlétében, új életre kelnek a régi hagyományok, s a régi mitoszok felbukkannak az emlékezés porából és enyészetéből.

A fák sötét baldachinja alatt, amely egyetlen hangot sem enged át, a vének, a papok és a varázslók ajkai olyan szavakat suttoznak, amelyeket ősapáiktól örököltek. És az ifjak fülei szomjasan szívják be ezeket a megindító, egyszerű emlékezéseket. A senufok nem engedik meg a tímárok, szabók, vagy hímzők kasztjából való szomszédoknak, hogy idejőjjenek, mert az ő őseik nincsenek a szentfák ágain nyugvó árnyékok között. Ezek a kasztok más törzsektől származnak. Viszont azok az emberek, akiknek Sekongo a nevük, itt az első helyet foglalják el, mert századok óta megőrizték családjukban azt a varázserőt, amely a kovácsokat övezi. Mellettük ülnek a griotok, akik dalaikkal, zenéjükkel, táncaikkal és tréfáikkal gyönyörködtetik az élőket és az árnyakat.

A gyülekezet feszülten figyeli a föld öreg papjának, a nagy bölcsnek és prófétának szavait, aki égre emeli szemeit és nyugodt hangon félig beszél, félig pedig csak maga elé révül.

Föl a magasságba, messze köröskörül és mélyen le a földbe ment a nagy Kuluikieri, az isten és teremtő. Minden lépése földet teremtett. Tekintetével megteremtette a csillagokat, gyötrelméből lett a nap, örömeből lett a hold, könnyeiből a tenger, gondolataiból a rovarok, madarak, állatok és emberek. Mikor Kuluikieri mindent befejezett, felvonta alkotása fölé a mennybolt kék szövetét. Elrejtőzött mögötte és nyugalomra tért. Nem látja a világot, amelyet megteremtett, nem hallja a mennydörgés bömbölését és a hullámok üvöltését . . . Nem hallja imádságainkat sem.

Isten gondolataival teremtette meg földünkön minden senufok ősapját és elnevezte Nenki-nek. Nenki felépítette Korokót* és birodalmát kiterjesztette egészen Kong-ig és még tovább. Később más törzsek jöttek s ezekkel vállvetve uralkodóink az állam határait egyre jobban kiterjesztették észak és kelet felé. A királyok között voltak bátor és vakmerő

* Korokot csak a XIV. században alapították. Azonban a monda a hihetetlenül régi kor varázásával fonta körül, ami szükséges volt a királyi dinasztia iránti tisztelet fokozása céljából.

harcosok és a nép bölcs oktatói, akik a népet mezei munkára szorították és megmutatták nekik, hogyan kell begyűjteni a dús aratást. Voltak köztük elefántvadászok és gazdag kereskedők, akik árúikat a szélrózsa minden irányába szétküldték. Akadtak közöttük hatalmas varázslók és csodátévő orvosok és bárdok, akik a senufo-sienemanok* dicsőséges tetteit megénekeltek . . .

Uralkodóink lelkei haláluk után felkeresik állatjaikat (totemjeiket), hogy bennük szállást vegyenek. Ezek az állatok nem hiénák, nem párducok, nem is vaddisznók, hanem a totem-állat mindig oroszlán. Mikor a király életének vége közeledett, kiszabadult lelke más anyatestbe költözött, hogy megint király gyanánt jöjjön a világra.

A királyok között volt Mango-Mamadu, akinek felesége volt a bátor Sortonassi, Almami-Samori leánya . . . El kellett hagynia bennünket, elment messzire, száműzetésbe, a próféta városába, Timbuktuba, ahol a sivatag szele sárga porfellegeket kavart fel . . . Ott Moriba király uralkodott, aki helyre akarta állítani elpusztított országát, de a fehérek elhurcolták . . . Lankeni Sidiki és Ibrahim uralkodtak rajtunk, de ők is elmentek.

Sokáig, egészen hajnali szürkületig susog a vén ember hangja, mindig egyhangún, mint a csobogó hegyipatak vize és nincs visszhangja a fatörzsek oszlopai között és az ágak baldachinja alatt. Mégis olyan hatalmas, hogy a körülötte ülő ifjak szeme felcsillan és szíve hangosan feldobog.

Beléptem ilyen szent liget fái alá és előrementem egészen a közepéig. A puha földön elhalt lépteim nesze, mikor ennek a természetes templomnak a sötétje magába ölelt. Oly mélységes volt a csend, hogy hallottam a tulajdon szívem dobogását, a vérem lüktetését ereimben és bensőmben valami halk suttagást, amelyről nem tudom, hogy mi volt . . .

Tekintetem nagy, lapos kövekre tévedt, amelyeken látszott, hogy késeket köszörültek rajtuk. A köveken fekete vérnyomok száradtak. Az áldozati madarak vére volt ez.

* A senufok sieneman-nak nevezik magukat.

Csak a madaraké . . . ? A földanya, a földistennő ma még más áldozatokat is követel, hogy a vértisztulás által az emberek lelkei összefonódhassanak az istenek lelkével.

A kis kunyhók szalmafedelei mellett sorban álltak a fétisek. Nagyok és kicsinyek, szépek és idétlenek, furcsák és rettenetesek, kőből, agyagból, fából, csontból; és merev szemmel néztek rám, ismerték az igazságot és nem mondták meg. Mereven, kihívón és titokzatosan néztek rám . . . Mellettük tálak voltak, amelyek valamikor kölessel, rizzsel, sóval és italokkal voltak megtöltve. A patkányok és ürge-mókusok régen megették, ami bennük volt, vagy felcsipkedték a madarak. Az italokat pedig felszívta a nap tüzes lehellete.

Gúnyosan tekintettek rám a fétisek szemei és nem árulták el rejtélyüket. Elhagytam az éjsötét templomot és kijöttem megint az izzó levegőre, amely a szavanna szabad fényessége fölött remegett. Szomorúan néztem vissza a tamariszkok, latániák és netek* sűrűjére. A szívem szomorú volt, hogy nem lebbentettem fel a fátyolt a fétisek titkáról, akik mindent láttak és mindent elrejtettek, kőből, agyagból és csontból való merev szemeik mögé . . .

Sokáig álltam ott és a messzeségbe bámultam. Elnéztem a nap aranyos pajzsát, ahogy elkezdett vörösödni: legurult és nyugatra billent. Vér öntötte el és a vér lecsurgott a föld távoli szélére és az érc naptányért egyszerre mintha valami hatalmas kéz belenyomta volna a földbe; most ott égett a földanyának fekete-barázdás mellén. A szétfröccsent vér visszfénye még sokáig ott játszadozott a fekete felhőgomolyok szélein, szétfolyt a fák csúcsain és egyszerre csak eltűnt . . . Most ibolyaszín és kék árnyak suhantak elő a szentliget ágai közül, de mikor az álmos madarak utolsó csicsergése is elhangzott, az árnyak is riadtan visszahúzódtak . . .

Most elérkezett az a pillanat, amikor nincs már nappal és nincs még éjszaka, amikor minden elveszti testszerűségét és laposnak látszik, mint valami fekete lemezből kivágott

* A nete-fa, amely a sumbara nevű édes nedvet választja ki.

tájkép, amelyet fekete szögekkel ráerősítettek a sötét-szürke, átlátszó, ködös, határtalan síkságra. Mindez csak egy pillanatig tartott. Mert gyorsan megjelent az éj hírnöke és sötét szárnyaival összeszedte a még szállingózó fényességet és elhessentette — holnapig. De a fénytelen derengésnek és a testetlen félhománynak ebben a rövid pillanatában egyszerre csak megpillantottam egy bennszülöttnek az alakját. Ment, nem is ment, hanem lopózkodott a templom felé. A kezében óvatosan vitte a kis áldozótálat. Belépett a szűk bejárat lelógó ágain és eltűnt a homályban. Sokáig nem jött vissza, olyan sokáig, hogy nem is vártam meg a visszatérését, hanem elindultam. Az autónk berregett és puffogott és lármájában mintha a senufok énekeit hallottam volna, a griotok kiáltásait és táncait és imádságaik visszhangját . . .

Hátrátámaszkodom az ülésemen és titokzatos képek gomolyognak föl lelkemben. Hosszú menetet látok : csupa fehérruhás embert. Ravatalt visznek, rajta egy ifjú teste. Fehér köpeny takarja. A menet mögött tömeg tolong, a tömeg élén griotok. Halotti énekek csendülnek, zene visszhangját hallom és táncok dobogását . . . A porban, amelyet a tömeg fölvert, fétisek hosszú menete hullámszik, valóságos fétisrajok, papok és vének viszik. A messzi dsungelben, rohanó folyó partján eltemetik az ifjút . . . Áldozatokat mutatnak be — és aztán ott hagyják az anyaföld testében az anyaföld fiát.

A tömeg szétoszlik és komoly arccal visszaindul a telepre. Senki sem várja őket adományokkal, senki sem üdvözli őket a szokásos köszöntésekkel, mert ezek most onnan jönnek, ahol egy halottat visszaadtak az anyaföldnek. Csak egy öreg pap búcsúzik az egyik falusi embertől, ezekkel a sötét szavakkal :

— Fiad egyesült a földdel és így minket is egyesített vele. Dicsőség a te családnak ezért a nagy áldozatért!

Megint úgy rémlik, mintha látnám a szentligetet, a föld templomát. Az áldozókönél papok és varázslók állnak. Látom őket . . . Hallom a ruháik suhogását és ziháló hangos lélegzésüket. Hallom a főpap szavait :

— A föld haragszik. Sáskarajokat küldött a mezőkre. Betegségeket zúdított az emberekre. Mert már hosszú ideje nem itta a föld az ő fiainak véréét! Áldozatot akar . . . Ki kell engesztelnünk, mert haragszik.

A fejek egymáshoz hajolnak, az emberek fürkészve néznek egymás szemébe, időnkint tört suttogás hangzik, amely elvész a fák sötétjében. Mennek, szétoszlanak, különböző irányban, csak a fétisek maradnak a szentligetben, éberen és mozdulatlanul . . . Denevérek sziszegnek, tücskök cirpelnek, patkányok csikorgatják a fogaikat.

A dsungel! Ifjak csapata halad rajta keresztül. Egy csoportban mennek és hallgatják a varázsló szavait. A férfiú, aki a sötétben működik, lelkes hangon beszél :

— Együtt megyünk keresztül földünk egyik részén . . . Látjuk a szép természetet, a régi isten művét, aki már régen és örökre búcsút vett tőlünk . . . Értitek-e az élet értelmét, értitek-e minden cserje értelmét, az erőt, amely ott lakozik a legkisebb fűszálban is, értitek-e a vadállatok életét, a madarak nyelvét? Ha visszamentek a faluba, akkor ősi szokás és hagyomány szerint a törzs érett férfainak sorába fogtok tartozni . . .*

A varázsló sokáig magyarázgat nekik és oktatja őket. Beszél a szerelemről és a nőkről, az életről és a halálról, megmagyarázza, hogyan adják az istenek a halált és a szerelmet, hogyan kormányozzák a szerelmet és a halált, hogyan fonják körül törvények vasgyűrűi a fétisek akarata szerint az ember egész életét és hogyan van megszabva a nők alárendelt helyzete.

De ha leszáll az éjszaka és a halálrafáradt ifjak mély álomba merülnek, a varázsló felébreszt egyet, akin állandóan rajta nyugtatta a tekintetét és a fülébe súgja, hogy milyen szerencsétlenségek szorongatják a törzset ; könnyek bugygyannak az ifjú szeméből és kétségbeesés ül ki az arcára . . .

— Ide hallgass, — suttogja fülébe a varázsló, — áldozd

* A körülmételés előtt vagy után bizonyos törzsek ifjai hosszú vándorlást tesznek az országban. A varázslók, akik kísérik őket, oktatják őket a törzs hagyományaira, a hitre, babonára és kuruzslásra és utasításokat adnak nekik, hogy hogyan kell viselkedniök, mint férfiaknak, apáknak és véneknak.

fel magadat . . . Ajándékozod véredet a földnek áldozatul és testvéreid védelméül. Apád fétisei a törzs isteneivé lesznek és nevednek híre szájról-szájra jár majd . . . Lelked örökre a boldogok hazájában fog tanyázni.

— Félek, — felel a halálraszánt ifjú borzongva és reménytelen fájdalommal. — Úgy félek, úgy szorongok . . .

— Csak menj, menj! — mondja a varázsló — Csak élj tovább, nem lesz semmi bajod!

És tovább vándorol az ifjak csapata, napokon át vándorol a dsungelben és a varázsló vezeti őket. A megrémült ifjút szakadatlanul szemmel tartja, gyümölcsöket ad neki, ha éhes és dúsnedvű füveket, ha a szomjúság gyötri. És az ifjú lesoványodik és irtózatossá válik a fáradtság fogja el; vére a torzába tódul, ájulásba zuhan, átölelik a halál karjai . . .

De a többiek elviszik a szentligetbe. Aztán valamenynyien elmennek és egyedül hagyják a fétisekkel és őseinek árnyaival. Mert csak azok gyógyíthatják meg . . . Éjjel mindenfelől összegyülekeznek a vének és varázslók.

A főpap hallgatódzik, vajjon dobog-e még a szív az ifjú mellében, vajjon gyenge lehellete megremegetteti-e még az olajméceses lángját?

Körülállják. Szenvedélyes, komor imádságok töltik meg a templom félhomályát és elhalnak visszhangtalanul. Akik a papok mögött állnak, lábújjhegyre ágaskodnak s a vállukon és fejükön át báméskodnak . . . A mellüket sűrű verejték lepi be és torkukból rekedten tör fel a lélegzet . . .

Éjfélkor mindennek vége. Friss engesztelőáldozattal teli tálakat raknak a fétisek elé. Az áldozók körül a földnek most sok-sok vért kell felinnia, de zöld lombot hintenek a vörös foltokra. A kövön tűz lobban, a főpap szítja . . . A kő mellett fekszik az ifjú, fehér lepel takarja, ott fekszik mozdulatlanul . . . élettelenül . . .

Mikor a nap felbukkan a világ távoli végén és millió aranyugárral önti el a földet, komor hangok és énekek harsannak; a szomszéd falvak lakói sietve jönnek és kezdődik a temetés . . . Komoly szertartás, csupa komor, nyomasztó titok . . .

Új fétis kerül a régiek mellé a szentligetben, — új

nevet ünnepelnek a griotok dalaikban, a bárdok mondáikban és az emberek beszélgetéseikben . . .

Ezeket a képeket láttam felbukkanni a ligetek kusza sötét sűrűjéből, az autónk mögött felszálló porfellegből, a senufo vének szemeiből, és a faragott áldozótálok szimbolumaiból . . . Hallottam beszélni és imádkozni a néger papokat és imádságaik csengése az áldozókó mellett burjánzó fű halk suttogásától és a néma fétisektől eljutott hozzám, a fák susogó koronái közé ; valamennyiből érthetetlen suttogás, moraj és sziszegés áradt . . . Most, mikor a szűz talaj rögeit egymásután forgatja fel az ekevas a szentligetek körül, most, mikor berregő és bűgő autók zúgnak el mellette, s a fehér betolakodók már törik a fejüket az országot átszelő vasút tervén, amelyet valószínűleg a föld templomán keresztül fognak vezetni, most a bámuló és riadt fétisek hiába vágyakoznak újabb áldozatokra. Talán . . .

De a ligetek árnyai és suttogásai hangosan hirdetik, hogy mindez már régen elmúlt . . .

HUSZADIK FEJEZET.

Elefántnyomon.

A Buke, Sinfra és Daloa közé eső háromszögben meglehetősen magányos szavanna húzódik, amelyet csak szűz erdők sávjai szelnek át. Itt a fehérember fadöntő szekeréje csak azért dolgozik az utakon, hogy hidaknak, csatornáknak és vízlevezető-árokknak való fákat döntsön. Ezen a vidéken két hetet töltöttünk.

Hosszabb ideig maradtunk volna Badikahában, ha nem jött volna értünk jó ismerősünk, Burger gyarmati hivatalnok, a kitűnő vadász és nem vitt volna magával vadászatra Buafle vidékére.

Külömben is közeledett az esős évszak. A szavannán már végigsöpört néhány forgószél (tornado), megremegtette a hatalmas fákat és meleg eső zuhatagaival öntötte el a szomszédos vidéket; az eső csattogó locsogással zúdult le a fekete, mélyen lecsüngő felhőkből. Minden jel arra mutatott, hogy Afrika hetykén felszólít bennünket, hogy távozzunk földjéről. Megértettük a figyelmeztetést és siettünk meglátogatni az Elefántcsont-part többi vidékeit.

Igy jutottunk el Buke-ba, ebbe a népes kis városba, ahol Gustave de Kutali előljárónak csinos háza van. Vasút is volt itt, amely az Óceánhoz visz, volt klub, iskola, kórház, néhány nyaraló, amelyek a hivatalnokok és gyarmatosok tulajdonai, és egy sor kereskedőház. Mindezek az épületek narancs, mangó, citrom, mandarin és ú. n. «láng»-fákkal szegélyezett boulevardokon álltak. A láng-fa virága csodálatosan égő vörös színű. A boulevardokon mutattak nekünk egy különösfajta fát, amelynek érett gyümölcsei úgy robbannak, mint apró bombák és a magvaikat messzire szét-szórják.

Alig léptem be az előljáró házat környező kertbe, máris megtámadtak a hangyák és kegyetlenül összecsíptek. Nagy rovarok voltak, olyan vörösek, mintha véresek lettek volna. Megnéztük a fészküket és kis zsákformájú építményt találtunk, amely ügyesen volt összeállítva néhány mandarinlevélből. Csak úgy hemzsegték benne ezek a gonosz csavarógók. Épp azért, mert olyan rosszindulatúak voltak, mindenestül éteresüvegbe dugtam őket.

A Bukeban töltött három napot sohasem fogom elfelejteni. Megismerkedtünk ott néhány kedves emberrel, akik közé magát az előljárót is odaszámítom. Az apja sokáig francia főkonzul volt Pétervárott és ott a lengyel kolónia számos tagjával megismerkedett. Az előljáró bemutatott bennünket a kedves és művelt Gonfreville-családnak, amely ezen a gyarmaton az egyetlen gyapotszövő-gyár tulajdonosa. Az egyik napon megnéztünk egy belföldi gyapotkiállítást. Ezt a gyapotot Buke vidékén óriási mennyiségben termelik. A gyapotrost három centiméternyire is megnő, ennél fogva minden szövőgyárban fel lehet dolgozni. A bennszülöttek seregestül tódultak össze a kiállítás helyén, kosarakba rakott és bálákba kötött hófehér gyapottal. A kormányzat hivatalnokai és gazdasági felügyelői megvizsgálták az árút és megállapították az árakat.

A belföldi gyapotot részben a Nagy-Bassami kereskedők, részben pedig a Gonfreville szövőgyár vásárolja össze. Ennek az érdeme az is, hogy most az egész kerület háziiparral foglalkozik. A négerék megtisztítják a gyapotot, fonalat készítenek belőle, vörösre, kékre és sárgára festik és a kész árút eladják a szövőgyárnak. Jelenleg Gonfrevillék csak Buke és a szomszéd terület szükségletét tudják ellátni, azonban tervbe vették üzemük megnagyobbítását.

A zömök, erős és egészséges bennszülött nők sötétszínű tarka köpenyeket viselnek, hosszú, göndör hajukon pedig fejkendőt, azonban a köpenyek nem mindig takarják el testüket. Bőrüket növényolajjal dörzsölik be; alsótestük, válluk és mellük forradásokkal van díszítve. Vaszól vagy bronzból való nehéz karpereceket viselnek és ugyanilyen

lábperceket. Az arcuk szimmetrikus körökkel van tetoválva.

A férfiak festői tógákba burkolódnak és ha bizonyos távolságról látja őket az ember, az a benyomása, mintha régi rómaiakat látna, akik városuk fórumára mennek. Csak fekete arcuk és mindkét arcukon három-négy bevágás hirdeti, hogy barbárok, akiknek őseit egykor a hatalmas Róma polgárai elhurcolták és rabszolgákká, gladiátorokká, s amfiteátrumi szolgákká tették. A lakosság nagyobb részét a népes baule törzsbe tartozik. Imitt-amott találkozik az ember a keleti vidékről való meztelen lakosokkal is, az agnikkal, akik rokonságban vannak a bausel és az asanti törzssel.

Mikor a nagy agni-asanti család négereinek testén látam a forradásokat s arcukon a hosszú bevágásokat és nagy köröket, mellükön és hasukon a hullámvonalakat és csillagokat, az a gondolat ötlött fel bennem, hogy valószínűleg ezek is napszimbolumok, annak a kultusznak a nyomai, amelyet a keleti benyomulók honosítottak meg itten. Hogy a dolog felől jobban megbizonyosodjam, határozottabb bizonyítékokat akartam gyűjteni. De a bennszülöttekkel folytatott beszélgetéseim, mint rendesen, most sem vezettek eredményre.

— Régebben így csinálták és hát mi is így csináljuk! — volt az állandó felelet.

Így hát alaposabban megnéztem a baule-k és agni-k különféle tárgyait: vadászsíakjaikat, a varázslók álarcait, az asszonyok ékszereit, a faragott faszékeket és asztalokat, a súlyokat, amelyeket az aranypor mérésére használnak, íjaikat és tegzeiket. Ezeknek a festéseknek és faragásoknak főmotívuma a háromágú láng, amelyet Gpon-Kulibali palotáján is láttam Korokóban, egy hullámvonal, egy alak, amely az egyiptomi naphajóra emlékeztet és egy — horogkereszt (Svastika).

Úgy látszik, itt teljesen meggyőző bizonyítékunk van arra, hogy mind ezek az emblémák a napkultuszból származnak. A régi Indiában a horogkereszt a nap szimboluma volt. Jelvénye volt a napnak mint tűznek, jelvénye magának a tűznek is, vagy Agni istennek, a többi istenek hírnöké-

nek, a házi élet védőjének, a démonok elleni védelmezőnek, aki az emberi lelkeket az örök nyugalom honába vezette. Indiából a horogkereszt eljutott Asszíriába és Babilónba, onnan pedig nyugatra. Így a horogkeresztet, a hullámos napvonalat és a háromágú lángot megtaláljuk Arméniában és az orosz Kaukázusban. Attilával és Dsingiszkán tatár utódaival ez a jelvény nyugatra vándorolt a Tátrába (Kárpátok), ahol a hegyi lakosok házaikon és hegymászóbotjaikon alkalmazzák s végül eljutott a Duna völgyébe.

Az agni négerek istene Gye, a bikafejű szarvasisten. Ez világosan egyiptomi hatásra mutat, ahol Apis szent állatja volt Ra napistennek.

Milyen utakon jutott ide a nap-mítosz? A kelettől függetlenül került vajjon ide, ami topográfiai alapon egészen könnyen lehetséges volna? Vagy Ázsiából és Egyiptomból jött kivándorlók hozták-e ide, azok az emberek, akik északról vándoroltak be, a primitív lakosokat leigázták és egyre messzebb és messzebb nyomultak dél felé, a guineai öböl körül elterülő szűz erdőkbe? Mi indította őket arra, hogy a nap kultuszát a fekete fajoknál is meghonosítsák? Vajjon rabszolgasággal, vagy beházasodással lehet ezt magyarázni?

Ezekre a kérdésekre sem a baule és agni négerek mezeten testein, sem az asszonyok arcára rajzolt körökben, sem a férfiak arcán lévő forradásokban nem találtam meg a feleletet. A mosolygó, szép Kobla Lo bronz karpereceinek horogkeresztje is rejtély maradt előttem.

Kutali lakásától körülbelül 108 km-t tettünk meg Bauleig, ahol Burger már várt bennünket. Kényelembe helyezkedtünk abban a házban, amelyet Félix Pernot előljáró már elkészített számunkra s aztán egy mellékúton továbbmentünk a dsungelbe.

A táj itt keveset változott, gyakrabban akadtunk hosszú faszorokra és sűrű cserjékre, amelyek a számtalan folyó partjain burjánzottak. A folyók mind lefelé folytak, alacsony lejtőn a Bandama folyó felé, amely itt fekete és fehér Bandamára ágazik. A szavanna itt éppen olyan, mint mindenütt máshol az Elefántcsont-parton : hosszú, puha fű, kis ligetek, majomkenyérfa és csoportos legyezőpálmák. A síkságon

mindenféle antilópfajták csordái legelnek. Mindenütt régibb és újabb bivalynyomokat láttunk, elefántoktól kidöntött fákat, a talajban pedig elefántlábak mély, köralakú nyomain. A cserjék tövében vadtyúkók szaladgáltak és eleséget kerestek. Néha elsuhant egy-egy genetta sávós farka, meszszebb pedig gyanakvó, óvatos sakál lopózkodott kísérteties árnyék gyanánt.

A folyókban és folyamokban halak fickándoztak, a köveken teknősbékák sütkéreztek és nagy loccsanással belevetették magukat a vízbe. A Bandama kisebb mellékfolyóinak medrében fehér kvarckavicsok csillogtak. Némelyiken ott voltak azok a zöld foltok, amelyek a szibériai aranykeresők szívét megdobogtatják.

A folyópartokon, a sötét félhomályban nagy fürge százlábúak hullanak le a fákról és ha a legkisebb moccanást észreveszik, harapnak és befröccsentik mérgüket. 16 cm-es fekete skorpiók és kisebb, de még veszélyesebb szürke skorpiók nyujtogatják ki ollóikat a homokból. Az ágak közt leskelődik zsákmányára az alattomos madarász-pók. Ez nemcsak kis madarakat öl meg, hanem nagy zöld galambokat, sőt mint a bennszülöttek mondják, kutyát és macskát is. Naplemente után az utakon nagy kerek, tízfilléres nagyságú skorpió-pókok jelennek meg, bemásznak a házakba és néha fájdalmas csípéseket okoznak. Furcsa félnk teremtések ezek, kemény páncélhéjukkal és két érzékeny szarvacskájukkal, amelyek olyanok, mint a tapogatók. Hozzáértők mondják, hogy a skorpió-pókok rövidlátók, de bátor és kegyetlen ragadozók. Különféle kigyófajták rejtőzködnek a sűrűben, köztük a zöld ananász-kígyó, amely másfél méternél hosszabb és hihetetlenül gyorsan mozog. A nyílt, homokos helyeken mérges viperák leselkednek. A víz felett és a magas fák árnyékában cece-legyek, moszkító és csipős darázsrajok zümmögnek.

Elhaladtunk egy falu mellett, amelyben a négerek nem sokkal a francia megszállás után megöltek egy tisztet. Az őrmestere darabokra vagdaltatta a holttestét és kétszer-sültes dobozokba csomagoltatta. Így vitték vissza a táborba, ahol katonai tiszteletadás mellett temették el. Ez még nem

is olyan régen történt és mennyire megváltozott azóta minden! A lakosság most egészen békés és engedelmes és szorgalmasan dolgozik a földeken és a dsungelben. Egy fehér gyermek kíséret nélkül is bátran keresztülmehetne az egész környéken.

A Baufle-területen való tartózkodásunk alatt minden időnket ezek között az egyszerű, kezdetleges, szeretetre méltó emberek között töltöttük el és vadászgattunk Baufle szomszédságában és Daloa és Sinfra vidékén.

Valóságos vadászparadicsom ez! A kecses antilópok már nem is izgatnak, mert majdnem mindenütt nagyobb vad nyomai ötlenek szemünkbe. Itt vannak a bivalyok kör alakú nyomai; azok a mély lyukak, amelyeket elefántok tapostak a földbe; olyan szélesek, mint a távíró-oszlopok; itt vannak a gödrökkel borított ösvények, amelyeket kikapostak a vízilovak, mikor folyami tanyájukról felkerekednek és elmennek a dsungelbe, hogy ott táplálékot keresenek.

Burger rávezetett bennünket mindezeknek a nagy állatoknak a nyomára és a szívem megdobogott arra a gondolatra, hogy szemtől-szembe állhatok majd a dsungel fejedelmével. Csakugyan láttam is mind azokat az állatokat, amelyek érdekeltek. Csak elefántot nem láttam. Egyetlen egyszer voltam közvetlen közelében ennek az óriásnak, de olyan sűrű cserjén és olyan mocsarakon keresztül kellett a közelébe lopózkodnunk, hogy meghallott bennünket és hihetetlen gyorsasággal elmenekült. A nyomkeresők egész nap járták a nyomát, de ő ide-oda kanyargott és elveszett előlünk a mély erdőben, ahol ebben az évszakban az elefántcsorda rejtőzködött. Itt az elefántok szinte beleolvadtak a dsungel sűrűjébe, hasig belemerültek egy kis tóba, vízzel fecskendezték magukat és tempósan rágták a vörösors hüvelyeit.

Az elefántokat teljesen lehetetlen a dsungelben megközelíteni, mert kitűnő őreik vannak. Az elefántcsorda körül madarak rajzanak, felülnek a hátukra és kicsipkedik kemény bőrükből a kullancsokat és a többi élősdieket. Az elefántok leghívebb barátai a fehér kócsagok és mellettük egy kis szürke madár, amelynek nem tudom a nevét. Hogyha

a dsungel fejedelmének ez a testőrsége meglát vagy meghall egy embert, olyan irtózatos rikoltozásba fog, hogy halottakat tudna vele feltámasztani. Hát még mennyire óvatossá teszi az amúgyis éber elefántot!

Hajszálnyi pontossággal dolgozó német természetudósok e szélességi fokon öt elefántfajtát különböztetnek meg. Ez azonban olyan aprólékos felosztás, hogy külön kutatásra van szükség a megértéséhez. A belföldi vadászok csak két fajtát különböztetnek meg: a nagy sötétszürke és a kis vörhenyes barna elefántot. A vörös elefántot rosszindulatúnak tartják; ezek nemcsak hogy nem menekülnek az ember elől, hanem ők maguk támadják meg az ellenségüket.

Olyan tapasztalt vadászok, mint de Chanaud és Burger biztosítottak róla, hogy az elefántokban határozott kötelességtudás van és egy-egy csordán belül megvan bennük az összetartozandóság érzése. Ha egyikük megsebesül s már sokkal gyengébb, semhogy ellenségei elől menekülni tudna, akkor bögésére elősietnek a többiek, felemelik és elviszik.

Ugyanezt megerősítette előttem egy guro-törzsbeli vadász is. Kitűnő nyomkereső és elefántvadász volt, mint a sisakja is bizonyította, amely varázsamulettekkel és fehér lófarkkal volt díszítve. Sokéves tapasztalatai alatt több olyan esetet figyelt meg, mikor az elefántok megsebesült és tehetetlenül heverő társukat megmentették. Egyszer a következő élménye volt: egy elefánt ment az útján és belebotlott egy kőbe, amely kötéllel össze volt kötve egy fatönkkel, amelybe nehéz vashegy volt beleerősítve. Ez a szerkezet fent csüngött egy fán. (A bennszülöttek szokásos elefántcsapdája.) A fatönk lezúdult és a hosszú, széles vashegy belevágódott az állat nyakába. Az elefánt lerogyott és a dárdaiktól és nyilaktól bizonyosan elesett volna, ha nem jöttek volna csordatársai és el nem cipelték volna a megsebesült állatot.

Az afrikai elefánt nagyon vad állat és csak a legritkább esetekben tűri a szelídítést. Ha megsebesül, de tud még mozogni, akkor dühös vakmerőséggel támadja meg ellenségét. Rettenetesen elordítja magát s felemelt ormánnyal rohan; felmereszti a farkát, amelynek végén sörprűszerű

szőrösömó van. Ha sikerül az ellenségét elérni, megragadja az ormányával és magasra röpíti a levegőbe. Ha az ember lezuhan a földre, az elefánt rágázol és agyarával a földhöz szögezi.

Azonban az elefánt egyúttal igazi vértanú is, mert úgyszólván elevenen falják fel a legkülönfélébb élősdiek. Különösen a nagy szürke kullancsok néha valósággal megőrjítik.

Abban az évszakban, mikor mi a Bandama nyugati partján a szavannán vadásztunk, az elefántok még nem voltak itt. Távolabb, délre voltak még, Libériában, a mocsarak szomszédságában, a járhatatlan erdőkben. Tehát csupán különös szerencsétlenségünk volt, hogy nem találtunk elefántcsapásra. Ha csak egyetlen egy ilyen óriás átment volna a szavanna zöld síkján, menthetetlenül zsákmányul esett volna. Mert két oly pompás nyomkeresőnk volt, mint Burger és kísézője, Konan néger. Az én szememben Konan a nyomkeresők igazi mintaképe. Ez a baule-néger — akinek szeme és füle mindig nyitva volt, aki sohasem fáradt el, mesébeillő lövész volt és az elképzelhető legpompásabb vadásztárs — a szó igazi értelmében csodákat művelt. Olyan utólérhetetlenül tudott lopózkodni, hogy mint valami kísértet, hús lépésre bukkant fel a fűből a halálraremült antilóp előtt. A rémülten menekülő Sing-Sing és Son-antilópokat úgy tudta minden irányba terelni és a vadászok felé hajtani, ahogy akarta.

Konan utánozta a fekete antilóp* hangját és szemem láttára odacsalta hozzánk pusvalóvérsnyire ezt a rendkívül ritka állatot. Tudta utánozni a különféle majomfajták hangját, úgy hogy ezek az állatok azonnal közeledtek és a fák koronájának rejtekéből óvatosan előugrottak. Ölyvek, foglyok, gyöngytyúk egyenesen odaszaladtak a vadászokhoz, ha Konan csalogatta őket. Nem használt ehhez egyebet, csak egy kilyukasztott diót. Tudott ugatni és üvölteni, mint a sakálok, kacagni, mint a hiénák, ordítani, mint a leopárdok vagy tigrisek, sziszegni, mint a dühös cibet-macska —

* Fekete antilop (*Cephalophus niger*); erős szaga van, s ezért a négerek ezt az antilopot бүдөснөк (lofone) nevezik.

szóval, mint a leghatalmasabb varázsló ismerte a hazája dsungelében tanyázó állatok és madarak sokféle titkos nyelvét.

Rettenthetetlen és egyúttal okos és óvatos vadász volt, aki sohasem bocsátkozott esztelen vállalkozásokba. Egy-magában üldözőbe vett oroszlánokat, még olyanokat is, amelyek kimerészkedtek az útra és útjába álltak az autóknak és a szavanna sörénytelen ura* menthetetlenül áldozatul esett Konan golyóinak.

Ismerte az éjjeli rablónak, a leopárdnak minden bűvőhelyét, s ha felfedezte a nyomát, akkor éjjel bizonyosan ennek a rabló macskának a foltos bőrével tért haza.

A menekülő bivalyoknak félelmetes ellenségük volt ez a néger; megfigyelte őket legelés közben, mosolygott, mikor látta szenvedélyes örömeiket, vagy azt, hogy a farkukkal dühösen verdesték a vékonyukat. Ha ilyenkor a bivalyok megszimatozták az embert és menekültek, Konan vállára vetette a puskáját és rohant, szinte a lábai sem érték a földet. Utól tudta érní a bivalyt és annak a futását úgy irányította, hogy egyenesen beleszaladt a lövonalba. Semmiféle vadászkutya, sem kopó, sem agár nem lehetett volna értékesebb segítője a vadásznak.

A nyomról Konan nemcsak azt tudta megállapítani, hogy milyen állat járt arra, milyen mozdulatokat tett, hanem azt is, hogy milyen céllal járt ott. Nem volt még olyan elmosódott nyom sem, amit ne vett volna észre s ha a nyom elveszett a laza kavics és a törmelék között, akkor szimatolni kezdett és pillanatnyi késedelem nélkül ment, mindaddig amíg puhább földben újra meg nem találta a hajszolt vad nyomát.

Ez a néger egyetlenegyszer majdnem otthagya a fogát. Meglőtt egy fiatal csimpánzt és mikor az állat a fáról lekalimpált, Konan azon vette magát észre, hogy a dühös nőstény megtámadta. A támadás oly hirtelen volt, hogy a visszavonulásra sem volt ideje, a nőstény csimpánz máris kiütötte kezéből a puskát és kezdte őt beszorítani a cser-

* A nyugatafrikai oroszlánnak nincs sörénye.

jésbe. És már megragadta a vadász torkát. Jó óráig viaskodtak egymással s előbb a majom, majd az ember került felül. A nőstény csimpánz szétmarcangolta Konan orrát, leharapta a fülét és megtépte a mellét. Mégis az ember lett a győztes, magasabb intelligenciája révén. Tudniillik: mikor Konan érezte, hogy gyengül és egyre több vért veszít, észrevétlenül hátrálni kezdett visszafelé a cserjéhez, ahol a puskája hevert, miközben a harcot egy pillanatra sem hagyta abba. De a nősténymajom is hamarosan észrevette, mi a szándéka ellenfelének és az ellenkező irányba szorította. Ekkor a néger minden erejét összeszedte, kitépte magát ellensége karjaiból, felkapta a puskáját és lőtt: a lövése, mint mindig, most is halálos biztonsággal talált.

Burger is, Konan is szerette Afrika üde természetét, s áthatotta őket ennek a természetnek a szépsége. Konan elnézte a nap utolsó húnzó sugarait, az ég villódzó gyöngyfényét és mozdulatlanul ült, egészen belemerülve a komoly pillanatba, mikor a föld búcsút vesz a lángoló égitesttől és az ember érzi, hogy a fák, a víz, a felhők és az állatok elbágyadnak és alig várják az esti szellő friss fuvallatát és az éjszaka fekete palástjának puha ráncaiban nyugalomra akarják hajtani fejüket. Mint a bronzszobor, úgy ült a néger, s egészen elmerült a szemlélődésben. Visszafojtotta lélegzetét és feszülten figyelte az éjszakába süllyedő dsungel nyugodt melódiáját. Titokzatos imádságokat suttogott házi fétiseihez, de öntudatlanul is hatalmasabb istenek trónusához küldte könyörgéseit és a fekete ember egész vad rajongásával kiáltott fel hozzájuk:

— Oh, földanyánk, ó nap, amely életet adsz, ó halál! Ó, hold, te a földnek férje! Ó menny, ismeretlen hatalom háza!

Konan szerette isteneit és tiszteletükre egész csomó amulettet viselt a mellén: antilópok és őzbakok agancsainak hegyét, amelyeket vörös bőrszíjjal fűzött egymáshoz és varázsfüvekkel és titokzatos jelvényekkel díszített fel. Konan istenei mindig kaptak áldozatot, mert ha tisztelőjük, a bátor vadász megölt egy állatot, vadászamulettjét a friss seb vérébe mártotta és ezt suttogta:

— Ez a kiontott vér a tiétek, ó istenek! Adjátok meg, hogy a dsungelben mindig bőven legyenek állatok és madarak, hogy a földjeim mindig dús aratást hozzanak, hogy az asszonyaim és háziállataim mindig termékenyek legyenek, adjatok szép időt és esőt a maga idején, ahogy ti megszabátok, ó istenek!

Burger, a magas állású, nagyon intelligens francia, a maga módján ugyanezeket az isteneket szerette. Egyike volt azoknak a szerencsés és egyúttal tragikus természetű embereknek, akik nem sokáig bírják ki az emberek nyüzsgő hangyabolyában. Olyan ember volt, aki időnkint feltétlenül szükségét érezte, hogy visszatérjen a kezdetleges életmódra. Ilyenkor a nappal és széllel gyötörtette és csókolgatta testét, mert vízáradás és szennyes mocsár nem volt előtte akadály. Ilyenkor szabadon lélegzett melle a hatalmas mennybolt fekete baldachinja alatt. A hőségtől és hosszú gyaloglástól kimerült erői itt felfrissültek és hirtelen lendülettel újraéledtek. Itt eltűnt az egész világ minden keserű tapasztalatával és élményével, itt nincs más, csak a szavanna és az erdő, amelyet nem szennyeztek be a gyűlölt, utálatos emberi találmányok. Itt az élet csak helyes mozgás, világos gondolkodás és mély érzés. Nincs itt össze-visszkapkodás, nincs kegyetlen törvénytíró küzdelem, amelyet emberi vér és verejték ködében, egymásnak ellentmondó eszmények és célok kábító zürzavarában vívnak.

Nem láttuk könnyek nyomait, nem láttuk a vágyódás semmi jelét barátunk szemében, mikor kint tanyáztunk vele az erdőben és a szavannán. A szemében csak életöröm ragyogott, az ajka tartózkodó mosolyra derült, a hangjának más volt a csengése, hangosan és szabadon lélegzett és Burger egyetlen szava sem árulta el az elégedetlenségnek, a rossz kedvnek vagy a csalódásnak legkisebb nyomát sem. A szavannán egészséges izmú és egészséges lelkű emberré vált. De Burger arca lakásának elegáns bútorai között rögtön el-sápadt, az ajkai eltorzultak, vidám szájára ködfátyol hullt és sötét, erőltetett hangon beszélt.

Nem kérdeztem meg Burgertől ennek a változásnak az okát. Mert vadászatainkon messze magunk mögött hagy-

tunk mindent, ami a népes városok életéhez tartozott. Az ottani élet egészen más, idegen világ. Minek rohanjunk vissza az elbűvölő jelenből, ebből a határtalan fényből, mozgási lehetőségből és szabadságból abba az elbizakodott és alattomos világba, amely szemérmetlen pökhendiséggel «kultúrélet»-nek nevezi magát? Mostani helyzetünkben boldogok voltunk és tartózkodtunk az önleplezésektől és az emlékezésektől.

Burgerrel és Konannal vad bivalyokra vadásztunk. A fekete bivaly Nyugatafrikában nem fordul elő, ellenben megtaláljuk a sötétszürke és a barna bivalyt. A belföldi vadászok azt mondják, hogy a két fajta közt még sohasem tapasztaltak kereszteződést. Sőt mi több, a sötétszürke bivalyok sohasem legelnek együtt barna rokonaikkal.

Jártam mocsaras folyópartokon, amelyeket összetapostak a vad bivalyok. A száz meg száz nyomtól összetaposott és kilyuggatott puha földben néha egészen mély gödröket vettem észre. Ezek voltak azok a helyek, ahol a bivalyok leheveredtek és a parazitákkal és darazsakkal folytatott szakadatlan harcukban beásták magukat a mocsárba.

Ezeken a dúsvízű helyeken nagyon nehéz bivalyt löni. Ezek az állatok tudják, hogy ezek a helyek veszélyesek, mert a dsungelben gyakran oroszlánok, leopárdok, tigrisek, néha kisebb hiénafalkák állnak lesben. Ezért óvatosan közelednek és kémeket küldenek ki, amelyeknek kötelességük az itató környékét előbb alaposan kikémleni. Miután a csorda ivott, vágatva menekül a szavannába, amely egészen nyílt és ahol az ellenséget már messziről észre lehet venni. Itt biztonságban érzik magukat. De éppen itt tudja a hajtó könnyen a vadász puskája elé kergetni őket.

Sajátságos, hogy a csorda legelés közben nem marad egy helyben. Folytonosan lassú ügetésben vannak, hegyezik a fülüket és farkukkal csapkodják a vékonyukat. Ideges mozdulatokkal tépik a füvet és szaggatják a cserjékről a leveleket vagy a fiatal hajtásokat. Ez a folytonos mozgás módot ad az állatnak arra, hogy veszély esetén hirtelen gyors futásba csapjon át.

Fehér kócsagok repkednek körülöttük, lecsapnak a

hosszúszerű fűbe, letelepednek a fák csúcsain és az állatok hátán és fölcsipkedik a parazitákat. Egy bogárgyűjtő rengeteg mennyiségű rovar és egyéb apró élőlényt szedhetne össze a bivaly hátán. Moszkitók csimpaszkodnak bele, mozdatlanul és puffadtan a vértől. Óriási bögölyök fúrják be magukat szívóikkal áldozatuk bőrébe, miközben a bivaly fájdalmában szinte megőrül. A rovarok pedig lassan másznak egyik helyről a másikra; vörös, sárga és fekete foltos nagy kullancsok ezek, keménybőrűek, mint a rákok és kikeresik az állat testének szörstelen helyeit, s ha egyszer megtalálták a hasukat, vagy a fülük mögötti részt, befúrják magukat az eleven húsba, beássák magukat a szarvak tövébe és a koponyacsont alá furakodnak, úgy hogy az állat megvész.

Az ilyesmi különösen gyakran megtörténik öreg bivalybikákkal, amelyeknek túlfejlett, szétterült szarvaik vannak, úgy hogy fejüknek egész felső részét eltakarják. A mártírállat ilyenkor ámokfutóvá lesz, megrohan más bivalyokat, szörnyű sebeket ejt rajtuk, nekirohan a fákra és szikláknak, beléjük döfi hatalmas szarvait és antilópokat, hiénákat és sakálokat hajszol. A betegség egyre jobban elhatalmasodik rajta s végül elhagyja a csordát és magányos vándorra válik, amelyről a vadászok hajmeresztő történeteket mesélnek és ezek a történetek nem mindig csak afféle vadász hazudozások.

Általában azt mondják, hogy az ilyen magányos bivaly mindig megtámadja a vadászt. Én majdnem szentől-szembe álltam két ilyen állattal, egy szürkével és egy barnával és nem mondhatnám, hogy veszedelmesebbek vagy harciasabbak, mint a többiek. A belföldi fajta magányos bivaly, éppúgy, mint a többi, nagyon félénk és óvatos állat. Ha embert lát, rögtön vágatva menekül. Ha súlyosan megsebesül, akkor beveszi magát a sűrűségbe és megvárja a vadász közeledtét, akit aztán leírhatatlan dühvel támad meg.

Találkoztunk egy ilyen szerencsétlen vadásszal Sinfrában. Megsebesített egy bivalyt és üldözte egészen az erdőig, ahol az állat elbújt. Egyszerre csak a megsebesített vad kitört, szarvaival beledöfött a vadász alsótestébe és a le-

vegőbe hajította. Utána a bivaly megint visszavonult az erdőbe. Alig hiszem, hogy ez az ember, akivel találkoztunk, életben marad. A bika szarvas homlokának egyetlen dőfése, mint némely utazók beszélik, a lovast lovastul a levegőbe tudja hajítani és az ilyesmi rendesen szörnyű következményekkel jár.

A meglőtt bivaly rendszerint összeroskad, mintha vége volna. Ilyenkor a vadász bátran odamegy hozzá, ráül, vagy puskatusával végigveregeti. Egyszerre csak a fekete óriás megint eszméletre tér, felugrik és támadni kezd, úgy hogy a megrémült vadászok és hajtók szerteszét szaladnak. Mi az Elefántcsont-parton három bivalyt lőttünk és a mi okos Konan-unk minden egyes alkalommal nagyon óvatosan lövésre készen tartott puskával közeledett az elesett állathoz. Azonban a mi 9·3 és 10·75 mm kaliberű puskáink biztos golyói villámgyorsan elvégezték munkájukat.

Néhány perccel az állat megölése után a sebekből kifolyó vér a gyors felbomlás következtében habzani és forrni kezd. A kullancsok és darazsak rémülten távoznak a hullárról. A vér szaga tarka, könnyelmű pillangókat csalogat oda, amelyek a halálos sebre telepednek és mozgékony szívóikkal szívják a vért, mintha valami piros virág kelyhében ülnének. Ha az ember kénytelen az éjszakát a meglőtt bivaly közelében tölteni, folytonosan hallhatja a hiénák és sakálok lopakodó lépéseit. A könnyű zsákmány néha egy-egy oroszlánt is odacsal. A szürkületben messziről odarepülnek a keselyűk, nyögnek és a nagy sasok visítanak. Csak a legveszedelmesebb ellenségek, a természetek és baktériumok nem csapnak semmi zajt. Alulról kifúrják az állat bőrét és elpusztítják. Mások gyorsan rávetik magukat a hullára és megfosztják a vadászt az ízletes hústól, a finom bivalyszájtól, ami híres előétel, és a nyelvtől, amelyet erős borsos mártásban szoktak főzni. A bivalyvadászat igen kellemes sport, mert semmiben sem különbözik az európai szarvas- és jávorszarvas-vadászattól. A vadász nyomon követi az állatot a síkságon és mihelyt jó célpontot mutat, rálőhet, azonban egy bizonyos helyen kell találnia, hogy a lövés eredményes legyen. A savanna a maga zöldjével és állatgazdagságával szinte hiz-

lalja a vadász szemét és szívét. Mindenféle fák köszöntik a fáradt vadászt frissítő árnyékukkal és a szomjas vadász ihat a mormogó patakok vízből, csakhogy ez nem mindig ajánlatos. Nagyon könnyen megesik, hogy az ember a vízzel együtt lenyel valami férget, vagy baktériumot s olyan súlyosan megbetegszik, hogy azonnal vissza kell térnie Európába — vagy pedig mint légies, láthatatlan kísértet, helyet kap az ősök fáján.

Egészen másféle a víziló-vadászat. A víziló vagy mali a Ma-jelvényű törzseknél tabu számba megy. Már az elefántra löni nem valami könnyű feladat. A vadásznak az állatot az alig észrevehető szem és a folyton nyugtalanul mozgó fül között kell találnia, amely olyan, mint valami nagy lapulevél, vagy pedig fél centiméterrel az első ormányránc fölött, egyenes vonalban a két szem között. Az állat csak akkor döglök meg rögtön, ha ezeken a helyeken éri a lövés. Azonban erre nézve a vélemények nagyon eltérők és minthogy nekem nem volt alkalmam elefántot löni, nem dönthetem el a vitát.

Azonban vízilóvat löni százszor nehezebb. A vízilóvakat a szárazföldön kinyomozni, jó célpontot kapni és halálos lövést leadni, szinte lehetetlen. Éppen ezért a vadászok a folyóban keresik fel őket. Különösen kedvező körülmények között — mint nekem egyszer sikerült, mikor egészen halkán átlopódtam a sűrű, össze-vissza fonódott parti szövevényen — el lehet jutni a folyóig és egészen váratlanul rajta lehet ütni a vízilócsordán, amely valami lejtős parton, vagy kiugró sziklán tanyázik. Rendszerint félig a vízben fekszenek és csak roppant fejüket tartják ki és ráfektetik a szomszédjuk hátára. Így csillognak a napfényben és folyton feszülten figyelnek. A nap őrjöngve, forrón süt, a folyó mozgó felszíne visszaveri, a sugarai csalogatnak és csábítanak, olyanok, mint valami remegő, nagy köd. A szívünk oly hevesen dobog, hogy a puska is remeg kezünkben. Pillanatokra verejtek fátyolozza tekintetünket. Összevissza csípnek a moszkító és cece-legyek. A lábunk belesüpped a mocsárba, vagy pedig hangosan valami kőhöz koppan. A lövés eldördülése után a csorda hirtelen a vízbe ugrik és elkezd úszni,

a parthoz pedig hatalmas hullámok csapódnak. A halálra sebzett állat, amely néha két tonnát is nyom, vagy lebukik a víz alá, mint valami ólomdarab, vagy pedig úszik, mint Neptun harci paripája : a combjait messzire kinyújtja, mint a vágató ló és mögötte vérnyom húzódik.

A vízilovat legtöbbször magában a folyóban kell löni. Már jóideje hallja az ember a prüszkölését. Percenkint kidugja hatalmas homlokát, úgy hogy csak a szemei és orrlyukai bukkannak fel : olyan mint valami óriási béka. A szörnyeteg hangos csattogással fújja ki a vizet tüdejéből és torkából. Néha nagyot ásít és mély, messzehangzó hangon ordít. Rögtön utána megint lebukik, s most a vadásznak várnia kell, míg megint a felszínre jön. Az ember sohasem tudja, hogy közelebb, vagy messzebb bukkan-e fel és hogy lesz-e ideje a szemei közé löni.

A vadász mindig ösztönösen tudja, vajjon golyója a kellő helyet találta-e és ezentúl nincs semmi gondja, csak várnia kell, míg a meglőtt állat fölkerül a víz felszínére. Itt megint az a kérdés, mennyi ideig kell várni, egy órát vagy kettőt, vagy talán egy egész napot? Rendkívül nagyjelentőségű kérdés ez, mert minden pillanat több és több vérbe kerül, amit a moszkitók és a darazsak kiszívnak az emberből. De erre senki sem tud megfelelni, még maga Konan sem. Ez a víziló gyomrának tartalmától függ. Ha a folyó királya ezen a napon még nem vette be kiadós reggelijét, akkor lassan merül fel. Ha ellenben nagyon belakott, akkor hamarosan megjelenik a víz színén, a lábai égnek állnak, hasa pedig felpuffad a feloszlásnak indult tápláléktól.

Néha az is megtörténhetik, hogy az agyonlőtt víziló többé egyáltalában nem kerül a víz színére. Ilyenkor óriási teste ott fekszik lent valahol, elsüllyedt kövek alatt, vagy a vízbedőlt fák ágai között, s a vadász számára örökre elveszett, nagy örömeikre a krokodilusoknak, amelyek lakomát csapnak és mindenestül, szőröstül-bőröstül fölfalják.

A vízilovak éjjel elhagyják a folyót és kimennek legelni. Mély nyomokat lyuggatnak a földbe, hemperegnek a fűben és lerázzák magukról a puhányokat, piócákat és egyéb élősdieket. Ezután az óriás munkához lát. Erre különös eszköze

van, a szája, amelyben nyolc kiálló metszőfog, négy kampos szemfog, zápfogak és széles, érdes nyelv van. Rendkívül tökéletes szerszám! Metszőfogai a villák, amelyekkel az állat egész fűcsomót megragad és kiszakít a földből. Nyelve a szállító eszköz, amely a fűvet a zápfogakhoz juttatja, oldalsó agyarái arra valók, hogy fákat döntsön ki, hogy az inyenc víziló hozzájuthasson a zamatos, fiatal gyökerekhez is.

Ha a vízilovak a folyóba mennek, vagy a folyóból jönnek, fölkeresik azokat a helyeket, amelyek — mint ők jól tudják — só- vagy agyagtartalmúak és itt nyalogatják a földet. Idővel ilyen helyeken mély teknők és mélyedések maradnak utánuk, valóságos «kőbányák», amelyek néha 1.5 m mélyek és 4.5 m szélesek. A bennszülöttek rendszerint ilyen helyeken állnak lesbe és megölik a szörnyetegeket, úgy hogy dárdákat vágnak beléjük, vagy ócska vasdarabokkal töltött puskájukból rájuk lönek. Ha a vízilovat a vízben ölik meg, nem is olyan könnyű óriás testét kicipelni a partra. A négerek, akik olyan éberek, mint a keselyűk, rögtön tudják, vajjon a vadász lövése talált-e. Ha igen, akkor a szomszédos falvak egész lakossága megjelenik, nők és gyermekek és tálakkal, kalabasszákkal és kosarakkal munkához látnak. A bennszülöttek pillanatok alatt megnyúzzák az állatot és szétosztják. Egy szempillantás alatt levagdaldják róla a vastag zsírréteget és széles késeikkel nyílást vágnak a test belsejébe. Aztán belemásznak, mohón isszák a vért, kivágják a legízletesebb falatokat, a májat és a vesét és ott helyben tűzön megsütik. A fehér vadász is megkapja a maga részét: a fejet és az egyik combot. Ezek után a kissé visszataszító előzmények után az európai ember alig hisz a szemeknek, mikor látja, hogy a bennszülöttek nyersen rágják le a húsdarabokat a csontokról, az asszonyok pedig a húst és a zsírt kosarakban elviszik, miközben tetőtől talpig vér és zsír szennyezi őket. E közben fent a felhők alatt keselyűk nyögnek, amelyek szintén ki akarják venni részüket a lakomából, míg mások már letelepedtek a közeli fákra és türelmetlenül várják az emberek távozását.

Ennek a békés, jóindulatú óriásnak a vadászatát csak

az teszi jogosulttá, hogy nagyon nehéz löni. Az állat oly jóindulatú, hogy egész csordának sem jut soha eszébe megtámadni egy csónakot. És a hímek csak akkor támadnak ellenségeikre, ha a vadász megtámadja a nőtényt, amely vízilókölykét a hátán viszi; ilyenkor megpróbálják agyaraikkal szétroncsolni, vagy felfordítani a csónakot.

Ez természetesen egyre ritkábban fordul elő, mert sajnos a vízilovak a nyugatafrikai folyókban egyre gyérebben akadnak. Alkalmilag sikerül még felhajtani egy-egy kis csorda közönséges vízilovat (*Hippopotamus amphibius*), de a család másik képviselője, a sötétszínű kis víziló,* a libériai víziló már majdnem teljesen ki van irtva. Nagyritkán talán látni még Északlibéria és Alsóguinea mély, hozzáférhetetlen folyamágaiban, de ezek nyilván már utolsó példányai ennek a ritka állatnak.

Mi azokon a messzeterjedő szavannákon és erdőkön vadásztunk, amelyek a guro törzs birtokai. A gurok még nemrégiben is kannibálok voltak. Kétségtelenül még ma is tartják ezt a szokást, azonban csak titokban gyakorolják a sötét erdők mélyén, ahol, mielőtt a francia kormányzat felállította volna őrállomásait, véres áldozatokat mutattak be a hatalmas istenségnek, Gye-nek és a földnek tiszteletére. Ott az oltároknál, amelyek a férfi és a női istenségeknek voltak szentelve, embereket öltek és mutattak be áldozatul.

Időnkint a papok és varázslók arra kényszerítik a bátor és jámbor guro vadászokat, hogy a föld szellemeivel egyesüljenek. Ilyenkor aztán emberek estek áldozatul a papok késeinek és folyt a vér a haragvó istenek oltáraitól. De más okok is közreműködtek ennek a véres szokásnak a meghonosításában. A gurok, akik kitűnő és fáradhatatlan vadászok, meg tudják ítélni a hús finomságát is. Azt mondják, hogy az emberhúsnak van a legeslegjobb íze.

Az európaiak, akik ezt elmondták nekünk, ellenséges gyűlölettel beszéltek a fekete kannibálokról. Minthogy én

* Ennek a vízilónak átlagos súlya 350—450 kgr. A libériai víziló néhány példánya látható a hamburgi és londoni állatkertben.

huzamosabb időt töltöttem a guroknál és alaposan megismertem ezeket a bátor és becsületes embereket, kötelességemnek tartom pár szót szólni a védelmükre. Ezt már akkor feltettem magamban, amikor még ott jártam Sinfra közelében, az erdő dsungeljében, elefántcsapást követtem nyomon és hosszú, fárasztó menetelés után lepihentem és megfigyeltem a hajtók apró, formás testét. Méltóságteljesen és nyugodtan álltak előttem és szúrós szemeik és fehér fogaik ragyogtak. Egyszerre csak észrevettem, hogy a fogaik egészen furcsák. Jobban odanézttem és akkor láttam, hogy egyes gurok a metszőfogaikat háromszögalakúra csiszolták. A guroknak háromszögalakú fogaik mellett a hajviseletük is furcsa volt: hosszú hajtincs a koponya közepén, s kétoldalt is egy-egy. Ezek a hajtincsek alaposan be voltak olajozva és mereven fölfelé álltak, mint három szarv.

— Miért van itt a bennszülötteknek ilyen foguk és ilyen hajuk? — kérdeztem Konantól.

— Ezek vadászharcosok — felelte a nyomkereső, leereszkedő mosollyal, mert a maga baule-törzsét jóval magasabbrendűnek tartotta ezeknél az apró embereknél.

Ekkor úgy rémlett nekem, hogy elmúlt századok kódén át föl ismerem azt az utat, amelyen a gurok a kannibaliz-mushoz jutottak, mint kultuszuk szerves részéhez és felismertem, hogy hogyan jöttek rá, hogy az emberhús a legízletesebb táplálék.

A fekete világrész őslakói egyre jobban és jobban pusztulnak. Egyre hatalmasabb áradatban hömpölyög rájuk a legkülönbélebb színű bevándorlók tengere és már csak nagyon kevés törzs van, amelyek megőrizték ereikben a föld egykori fiainak tiszta véréét. Ezek közé tartoznak a guineai yola és бага törzsek és az elefántcsontparti gurok.

Nem tudjuk, mikor kezdték ellepni ezek a bátor és fáradhatatlan kis emberek Afrikát egészen a Nigerig; gyaníthatólag még északra is tovább terjeszkedhettek egészen Algir határáig, egészen a Tell hegységig. Az Atlantidák, az ázsiai bevándorlók, az egyiptomi kivándorlók és a berberék ismételten súlyos csapásokat mértek rájuk, úgy hogy a föld fiainak törzsei mindig mélyebben visszavonultak az

ország szívébe és elhagyták telepeiket, őseik sírjait és a csatákban elhullott testvéreik temetetlen holttesteit.

De néha megtörtént, hogy ezek a kistermetű harcosok a betolakodók hordáit a szélrózsa minden irányába szét-szórták, a csatateret ellenségeik hulláival borították és számos foglyot ejtettek. Mekkora gyűlölettel vetette magát ilyenkor ez a meghajszolt nép ellenségei hulláira! Mekkora gyűlölettel állt bosszút rajtuk és szennyezte be őket vad dühvel a rájuk mért örök vándorlás átka miatt, szülőföldje elvesztése miatt, az élethez való jogai elrablása miatt! Ilyenkor fogaikkal átharapták a sebesültek torkát, itták a vérüket, kitépték szívüket és májukat a mellükből és az elesetteket darabokra vagdalták.

A foglyokat átadták a győzelmes főnököknek, de ezek a nomádélet nehéz körülményei, az ellenség elől való gyors menekülés kényszerűsége és a folytonos harcok miatt nem tarthatták őket életben. Így hát a főnökök a foglyaikat felosztották ama harcosok között, akik példaadó harci bátorsággal kitűntek. Ezek aztán felhurcolták a foglyokat valami magaslat csúcsára, ahonnan jobban és messzebb el lehetett látni északra, elpusztult telepeik helyére, őseik sírjaihoz és leöldösték foglyul esett ellenségeiket.

Miután agyonverték őket, elvesztett hazájuk irányába fordultak és felkiáltottak:

— Bosszúból hamvaitok meggyalázásáért, ti közeli és távoli apáink, bosszúból az elűzésért szülőföldünkről, amelyet tulajdon kezetekkel műveltetek és verejtéketekkel áztattatok, bosszúból szenvedésünkért és nyomorunkért: im itten kiontjuk közös ellenségeink vérért!

Mikor a gyűlölet és a kétségbeesés elérte a csúcspontját, akkor a föld fiai kitépték a foglyok szívét, a fogaikkal rágták és mély hangon kiáltottak:

— Véres könnyekkel siratjuk apáink elvesztett földjét! Bár ellenségeink vére csillapítaná szívünk kínjait, ó istenek!

Akkor aztán megmutatták a tömegnek a betolakodók fejait, megrázták őket és hatásos szavakkal így beszéltek:

— Nézzétek ellenségeteket, a párdúc nép fiát, a hiénatörzs unokáját, aki Ehi és Mulari fiát, Kassus és Ruhama

fiát, Csubel és Falaba fiát megölte. Vegyétek őt és álljatok bosszút testvéreiteknek, a bátor harcosoknak véréért!

A dühöngő tömeg rávetette magát a hullákra. Kőbaltáival verte, dárdákkal és késekkel szurkálta. Akkor aztán az elesett gurók kétségbeesett anyái és védtelen özvegyei átfurakodtak a tömegen: széttépték a vérborította halottfakó testeket, fogaikkal harapdálták és rágták és vad dühükben felfalták a kitépelt húsdarabokat.

Századok múltak el, de a föld fiai egyre tovább és tovább vonultak vissza. Megjelentek az új bevándorlók az országban, amelyet Ammo és Gye elátkozott és mint az ék, belefúródtak északról, keletről és nyugatról az őslakosok népe közé, s napégette vidékekre hajtották őket, a vadonba, ahol az izzó homok nyugtalan hullámai tornyosultak. Éhség és szomjúság rítt le a kistermetű harcosok szemeiről és minden ellenséges hulla, minden fogoly csak hús volt a szemükben, hús, hogy éhségüket, vér, hogy szomjúságukat csillapítsák.

Mégis, az éhségcsillapításnak kiváltsága csak a legbátrabb harcosokat illette meg, az egész törzs védelmezőit, azokat a férfiakat, akik nem ijedtek meg a haláltól. Ezek ezt a megtisztelő nevet kapták: «oroszlán» és oroszlánmivoltuk jeléül háromszögűre csiszolták a fogaikat, mint ennek a ragadozónak a hegyes karmai. Mások egyenesen fölfelé igazították a hajukat. Mikor éhség és nyomorúság kétségbeesésbe és örültségbe hajtotta a csüggedő törzseket, a vének és a főnökök azt a szokást honosították meg, hogy a törzs leggyengébb tagjait áldozatul hozták. A vérük az isteneké volt, testük pedig éhező törzsrokonaiké. A vének és a leghatalmasabb főnökök megtiltották a holtak és elesettek eltemetését és megparancsolták, hogy testük a harcosoknak, nőknek és gyermekeknek szolgáljon táplálékkul.

Ez a kényszerűségből fakadt szokás volt az eredete a kannibalizmusnak és a nekrofagiának ezeknél a szorongatott és kétségbeesett törzseknél, amelyeket túlságosan elbizakodott és túlságosan hatalmas betolakodók hajszoltak, s amelyek századokon át vándoroltak már, míg végre a hozzáférhetetlen erdőkben megtalálták az ellenállás lehetőségét.

— Ugyan kérem, hiszen a XX. században élünk! — mondhatná valaki. — Mit ér akkor kereszténység, civilizáció, törvényesség, ha ezek a fekete barbárok ma is kannibálok még, mint valamikor régen? Az ilyesmi megengedhetetlen dolog! Hiszen ez a leggyalázatosabb bűn!

Nem egyszer hallottam ezeket az izgatott hangon odadobott ellenvetéseket.

A kezdetleges, naív és tudatlan lelkű ember nem tud szabadulni a hagyomány bilincseiből. Ennek a bilincsnek a vasa nem rozsdásodik meg és nem mállik szét hamarább, mint a civilizált népek bármely más szigorú törvénye vagy erkölcsisége, amit az emberi nem tekintélyes többségének a tisztelete kovácsolt össze.

Mi négerekről, fétisimádókról, Ammo és Gye imádóiról beszélünk, de hát hogyan is van a dolog Attila, Dsingiszkán és Batu mongoljaival? Hogyan is van a dolog Kína és a régi Japán konfuciánus és buddhista harcosaival, a régi németekkel, britanokkal, skandinávokkal és szlávokkal? Nem mutattak-e be ők is emberáldozatokat? Nem vágták-e le elfogott ellenfeleik fülét? Hát a régi frankok, németek, szlávok és a hatalmas vikingek királyai nem ittak-e emberi koponyából készült serlegekből? Hát a harci kürtjeik, az emberi csontokból készült sípjaik? A civilizált fehér fajok megfélemeztek ezekről a dolgokról, pedig még hosszú ideig divatban voltak náluk, mikor az afrikai törzsek már régen visszavonultak északról a guineai öböl partján elterülő erdőkbe. Mert ez a visszavonulás évszázadokkal a nomád hükszoszok, az egyiptomi pásztorkirályok elűzése előtt történt, a huszonhetedik dinasztia idejében.

A büszke, civilizált fehér fajok gondoljanak csak arra, hogy milyen sokáig virágoztak ezek a régi kultuszok az ő társadalmukban. Angliában és Írországból eltűntek a druidák, mikor a kereszténység elterjedt az országban. De a druidák vallása mindig újra meg újra felütötte fejét és hosszú harcot vívott a Názáreti tanítványaival. És mit szóljunk Julianus Apostata-hoz és a görög-római pogányságba való visszasüllyedéshez?

Szívesen megfélemezünk róla, hogy háborúk, betegsé-

gek, éhínségek idején, valamint hajótöröttek és foglyok között, akik a francia gályákról és az orosz börtönökből menekültek, aranykeresők közt, akik a pusztaságban és a hegységekben eltévednek, nem ritkák a kannibalizmus jelenségei. Oroszországban az ortodox egyház rengeteg temploma mellett ma is él még a tiszta pogányság, hiába a papok, tanítók és orvosok minden fáradozása. Az emberek nyilvánosan imádkoznak a templomokban és ha aztán hazatérnek, szívből imádkoznak a csuvasz, mordvin és cseremiszbálványok előtt, vagy valami ősrégi szent tölgyfa előtt, amely Pierun-nak, az ősi szláv istennek van szentelve.

Felhozhatják ellenem, hogy ez Oroszországban történik, ebben a kiszámíthatatlan országban, ahol lehetséges és lehetetlen, valóság és valótlan, a legmagasabb tudás és a legfinomabb ízlés éppúgy, mint a legsötétebb kuruzslás és babona egy anyának a gyermekei. Tehát más példákat fogok felhozni. Olyan dolgokra fogok utalni, amiket tartózkodás és meggondolás nélkül gyakorolnak másutt is. A fehérek annyira félnek a tizenháromas számtól, hogy sok európai szállónak nincs is ilyen számú szobája. Ebben a számban a középkori asztrológusok valami rettenetes dolgot láttak és a horoszkópjaikban semmi áron sem alkalmazták. Az európaiak Belzebub nevévelátkozódnak, de elfelejtik, hogy ez nem más, mint a babilóni és föniciai Baal-Zebub, a mérges legyek ura, Assur-Banipal és a Sargoniták istene. Jövendőmondóktól kérnek tanácsot, éppúgy, mint az asszíriai Ninive lakói, mint a Góbi-sivatag északi részének pásztorai, a Himalája harcosai és a Behring-tenger vadászai! Ősrégi szokásaik vannak és aratás idején zajos ünnepet tartanak, féktelenül ünneplik a farsangot, de nem lapoznak visszafelé a történelem könyvében és nem tudják, hogy Demeter és Persephone tisztelői a mezei ünnepeiken ugyanezt tették és hogy ugyanezekben az évszakokban meztelen bacchansnők felvirágozott hajjal s bortól és jókedvtől mámorosan lejtették táncaikat. Félnak a magányos, odvas fáktól, gyilkosok sírjaitól, temetőktől és elhagyott kovácműhelyektől, de nem tudják, hogy az ilyen helyeket az arabok, tuaregek és négerkék is kerülik, akik minden-

esetre még tudják, hogy ilyen helyeken az ősök árnyai és a gonosz szellemek, a dsinneek tanyáznak. Hiszik, hogy a lópatkó szerencsét hoz, de elfelejtették az okát, t. i. azt a hatást, amely vele jár, minthogy kovácsnak, Haddadnak, afféle varázslónak a készítménye. Ha az egészségükről beszélnek, valami fát érintenek és ugyanezt teszi fekete testvérünk is, csak ez még tudja, hogy ősének, védőszellemének a lelke lakik a fában. Beszélnek megtestesülésről és lélek-vándorlásról s okkultistáik még a lélek alakjáról is mondanak egyet-mást. Azonban a brahminok és India buddhistái és a föld papjai a mossiknál, senufoknál, asantiknál és gurok-nál ugyanezt a nyelvet beszélik.

És hát az európaiak oly sokkal jobbak-e a kannibálok-nál, mikor a törvényeik, a tudományuk és a vallásuk megengedi nekik, hogy a beteg, kimerült testbe társadalmuk egészséges tagjainak erős csontjait és bőrét átültessék és a meggyengült erekbe vérét átömlesszék? Az európaiak bankokat alapítottak, hogy lecsapolják az ország zsírját, áldozatul hozzák szegényebb testvéreik testét és vérét, gyáraik és bányáik mérges gőzeivel megfosztják őket öntudatuktól és ellenállóképességüktől és gépeik dübörgésével és zakatolásával szétmarcangolják őket. Hát rosszabbak a néger varázslók? Hát az európaiak kannibalizmusa és véráldozata nem irtózatossabb-e, hiszen nemcsak a testet pusztítja el, hanem egészen érthetetlen aljassággal az emberi lelket is elemészt minden életörömet.

Nem, nem szabad megvetni a fekete kannibálokat, sajnálni kell őket! A mi dolgunk melléjük állani és meggyőzni őket, hogy elmúltak az idők, amikor az istenek vért kívántak és hogy most az emberek testvéreknek nevezik egymást. Csak akkor fognak majd az állat- és embervérrel öntözött kőoltárok és a fából faragott fétisek a múzeumokba vándorolni. Akkor majd a fehérek és feketék egyforma döbbenettel, egyforma irtózáttal fogják nézni ezeket, mintha vízözönelőtti szörnyetegek előtt állnának. De egyelőre, egyelőre még a gurók és más négerék imitt-amott gyakorolják a kannibalizmust, rendszerint varázslóik nyomása alatt. De ha ízlik is nekik az emberhús, azon nem szabad túl-

ságosan csodálkoznunk, mert tragikus történelmük végtelen hosszú ideje alatt elegendő alkalmuk volt rá, hogy megbecsüljék ennek a húsnak az ízét. A bennszülöttek egyáltalán nem is titkolják, hogy ízlik nekik. Pár év előtt, mikor még nem jutottak el az autók a gyarmatnak ebbe a részébe, az egyik helyi tisztviselőnek rettentően kövér felesége volt. Ha az asszony kilovagolt a környékre, a négerek csettintettek a nyelvükkel, rázták a fejüket és ezt dörmögtek:

— Mennyi hús lovagol itten, mennyi hús!

Képzületükben már élvezték ennek a roppant hústömegnek ízét. És nemcsak a hegyesfogú és ördögszarvú férfiak nyilatkoztak így, hanem az asszonyok is, vének és fiatalok és még a legártatlanabb kacér nők is, akik sávokat és karikákat mázolnak az arcukra, hogy megszépítsék magukat.

Ezek a néger nők különben is furcsa teremtések.

A néger ugyan a természet félnék gyermeke, a hagyományok és elfogultságok rabszolgája, de mégis csak ember. Ezt azonban a nőkről nem lehet így állítani. A nők fejlődésükben százszorosan visszamaradtak, hiányzik belőlük a legközönségesebb emberi ösztönök egész sora.

A néger nőnek egyáltalán fogalma sincs arról, hogy mit jelent a házastársi hűség. Csak annyit tud, hogy férjét nem szabad megcsalnia, mert különben annak joga van a válást követelni, a lányt pedig szülei talán nem vennék vissza házukba. Esetleg meg is ölik, mint ahogy a mossi törzs nakompsáinál szokás. Ezenfelül a varázsló erénypróbára kötelezheti őt és megitathatja a Teli mérgével, vagy pedig maró cseppeket csöpögtethet a szemébe, úgy hogy elveszti a szemvilágát és élete hátralévő napjait betegen töltheti el. De ha a néger nőt semmi ilyen veszedelem nem fenyegeti, akkor nagyon könnyelműen viselkedik és mivel mindennél jobban szereti a tarka szövetet és drágaköveket és nagyon jól ismeri a pénz értékét is, bizonyos, hogy a néger nők és néger leányok erénye valahol mélyen benn veszett a dsungelben.

A néger nők védelmére hangsúlyoznom kell, hogy a

bennszülöttek társadalmában nem megy valami különösen nagy bűntény számba a hűtlenség. Még a szokásjoguk sem szab büntetést a hűtlenségre, hanem csak azt követeli, hogy a feleség fizessen kárpótlást a megcsalt férjnek. Elmondták nekem, hogy a gyarmat egyik keleti tartományában él egy főnök, akinek minden faluban több felesége van és nagyszerű üzletet csinál velük, mert minden hűtlenségükért pénzt zsarol ki tőlük. Ez az állapot aligha alkalmas arra, hogy emelje ezeknek az egészen kezdetleges lelki életű nőknek az erkölcsiségét. A léha erkölcsök, amelyekre bizonyos törzsek asszonyai közt akadunk, valamint a házasságtörésre kiszabott büntetések bámulatos enyhésége, kétségtelenül valamely egykori anarchikus-kommunistikus társadalmi rend maradványának tekintendők, amelyben nyíltan vallották, hogy az asszony közös tulajdon.

A néger nők és férfiak házasságát egyáltalán nem a vonzalom hozza létre. Eleinte természetes, tisztán állati vonzalom uralkodik a házasságban, később azonban egyszerű, hideg számítássá fejlődik. A néger anyák sem sokkal jobbak, nem szeretik a gyerekeiket és nem úgy gondolják őket, mint szívüknek drága teremtetéseket, hanem csak úgy, mint jövődöbeli munkaerőket, akik majd segítenek gyarapítani a család jólétét.

A kormányzók és a gyarmati hivatalnokok egész csomó tényrt hoztak fel erre bizonyítéku. Gyakran látták, hogy egy anya a legnagyobb nyugalommal tovább beszélgetett, mikor odahozták elé a fia fejét, akit az öregek tanácsa halálra ítélt. Néger anyák sohasem sírnak gyermekeik temetésén. Ezt elintézik helyettük a fizetett sirató asszonyok. Ismernek olyan eseteket, amelyekben, miután a válást kimondták s a néger asszony visszaadta férjének a hozományt és az ajándékokat, azt követeli, hogy a gyerekeket adják át neki, holott a törvény szerint a férjet illetik meg. Vannak szabott árak, s egy háromhónapos gyermekért az apa az asszonytól rendszerint két vasfazekat követel. Az alkudozás sokáig tart, az asszony néha abba is hagyja, miközben a gyereket odalöki volt férjének és odakiáltja :

— Bánom is én, tartsd meg!

Több kerületben is elmesélték nekem a következő történetet: Egy hétéves gyerek a szomszédjától több yamgyökeret lopott s végül is tetten kapták. A dühös néger megkötözte a fiút és kicipelte az erdőbe, ahol lassú tűzön pörkölni kezdte. A gyerek rettenetes ordítására összeszaladt az egész falu, a szerencsétlen áldozat szüleivel együtt.

— Fizess nekem tíz centime-ot az ellopott yamért, akkor elengedlek! — mondta a paraszt.

Csakhogy senki sem akadt, aki rászánta volna ezt az összeget és így a néger napokon keresztül folytatta a gyerek kínzását, míg a szerencsétlen meg nem halt.

Mikor a francia hatóságok tudomást szereztek a gyerek erőszakos haláláról, vizsgálatot rendeltek el. Azonban a tettést nem sikerült felfedezni, mert a falu lakosai egytől-egyet hallgattak és nem árulták el. A megrémült gonosztevő t. i. huszonöt frankot ígért a meggyilkolt fiú szüleinek, ha nem tanúskodnak ellene. Az eredménytelen kihallgatást megszüntették, a gyilkos azonban nem teljesítette ígéretét. Most aztán a becsapott szülők bepanaszolták az előljárónál, hogy nem akarja megfizetni nekik a megígért összeget és így az egész ügy kiderült.

Ezek a tények talán még szörnyűbbek, mint az emberévés, mert ezeket nem lehet mással magyarázni, csak a néger anyák és asszonyok hihetetlenül alacsony szellemi és lelki színvonalával. Ha a társadalomban ilyen nők vannak, lehet-e gyors szellemi fellendülésükről ábrándozni? Hiszen éppen ezek azok az anyák, akiknek kezébe le van téve az ifjú nemzedék gondozása és ők azok, akik a babonás szokásokat, elfogultságokat és elveket elültetik a gyermekek lelkébe. És éppen ezért roppant nagy befolyásuk van törzsük szellemi állapotára.

A gyarmati hatóságoknak figyelmet kellene fordítaniok a néger nők felvilágosítására, mert a néger nők, mint minden hagyomány előharcosai, akadályai a fekete faj felemelkedésének, amely pedig általában képes volna nemcsak az anyagi kultúrához való alkalmazkodásra, hanem olyan lelki-erők kifejtésére is, amelyek még szunnyadoznak primitív agyvelejében.

Az a néger, akit megsértének vagy bántalmaznak, néha nagyon furcsa módon áll bosszút. Elkövet valami tolvajlást és aztán kijelenti a törvényszék előtt, hogy annak az embernek a nevében lopott, aki őt megsértette. Erre az öregek tanácsa felmenti és a törvény intézkedéseket tesz, hogy a sértőt fogják perbe, mint tolvajt. Még sajtáságosabb és komorabb formája a bosszúnak az, mikor a megsértett néger tanúk előtt azt mondja ellenségének:

— Te vagy a gyilkosom!

És nyomban utána öngyilkosságot követ el, mire a törvényszék az ellenségét gyilkosság miatt megbünteti.

Könnyű elképzelni, milyen felelőséges a gyarmati tisztviselő hivatala. Teljes értelmetlenség volna a négerek felett európai törvények szerint bírászkodni, hiszen ezek a törvények a bennszülöttek számára egyszerűen érthetetlenek és csak megzavarják őket. Csak mikor a fekete törzsek lelki élete fölött elgondolkodtam, csak akkor láttam be, milyen bölcsen járnak el egyes előljárók, akik sohasem veszik ki könyvszekrényükből a francia törvénykönyvet, hanem a maguk módján és a maguk külön törvénye szerint szolgáltatnak igazságot. A törvényeket rendszerint a falusi főnökök szegik meg, akik nem kezdik el idejében a kakaó, banán és gyapot ültetését, nem intézik el az ujoncozást, vagy elmulasztják az adók behajtását.

A börtön a néger szemében nem büntetés, hiszen szakadatlan munkára és harcra van kényszerítve az életért. A börtönben van ennivalója és ruhája és nem kell dolgoznia. Ezzel szemben a hosszú fogság családja pusztulását vonja maga után és csak gyűlöletet és elkeseredést kelt a fehérek ellen.

Elmondták nekem, hogy Burger egyenesen szellemes, ártatlan és hatásos büntetéseket szabott ki kerületének főnökeire. Így pl. két-három napra egy ketrecbe zárta őket a tyúkjaival. A többi négerek eljöttek megnézni a bámuló tyúkok, kacsák és libák társaságában üldögélő foglyokat és egymásután ravasz mosollyal elsompolyogtak. Vagy a makacs főnököt egy órára odakötözte egy fához, amelyen rab-ságba jutott majom ült. A főnök barátai és ismerősei a ha-

sukat fogták neveltükben, mikor látták, hogy a majom mennyire igyekezett hivatlan szomszédjának a haját meg-rángatni, vagy száraz ágakkal piszkálni a bordáit. Egyszer Burger kénytelen volt alaposan megleckéztetni egy különösen makacskodó főnököt, akire folytonos engedetlensége miatt hosszú börtön várt volna. Elhívatta a főnököt és megparancsolta a katonáknak, hogy friss faágakból font ruhába öltöztessék. Mikor a kómikus maskara készen volt s a főnök ott állt levélnadrágban és levélkabátban és illatos zöld kalapban, Burger egészen komolyan megparancsolta neki, hogy járja végig szomszédai kunyhóit és számlálja meg minden udvarban a kecskéket. A főnök kénytelen volt teljesíteni a parancsot és a hangosan kacagó falusiak ordítása, kiáltozása és fütyülése közt hamarosan ott járt a falu utcáján. Hogy a csúfságot betetőzzék, a kecskék is résztvettek az eseményekben, mivelhogy nagyon szeretik a friss lombot. Először leették róla a nadrágot, aztán felágaskodtak a vállára és leszaggatták róla ruhájának legízletesebb részeit. Ez után a megcsúfoltatás után a főnök egyike lett az előljáró legbuzgóbb munkatársainak.

Ilyenek voltak barátaim, a gurok: kedvesek, jóindulatúak és vendégszeretők. Társaságukban messze vidékeik fölkerestem termékeny szavannáiknak, lőttem bivalyokat és antilópokat, buzgón, bár sajnos eredménytelenül, hajszo-ltam az elefántot, s nyitott szemmel, alaposan megfigyeltem az állatok, madarak és emberek életét. Megpróbáltam meg-érteni lelküket, gondolataikat és örömeiket és magyarázatot kerestem mindazokra a csodálatos jelenségekre, amelyek titokzatos sorsukból fakadó komor és reménytelen kultu-szukban adódnak.

A gurokkal ültem kint a Bandama partjain és meg-figyeltem a folyton ficánkoló halakat és Konan tolmácsolá-sával hallgattam történeteiket a zsibbasztó rájáról, amely elkábítja az embert és titokzatos félelmet kelt a bennszü-löttekben. Meséltek a szörnyű tüskés kapitányhalról, amely olyan nagyra nő, mint egy felnőtt férfi és a krokodilusokról, amelyek a vízben vadakra lesnek. A gurok elmondták, hogy ezek a vérszomjas hullők antilópokat és vaddisznókat is

megesznek és néha oly szentelenek, hogy fűrészszegű szájukkal az ivó elefántok ormányát is elkapják. A bennszülöttek gyakran hallják az óriás állat dühös és fájdalmas ordítását, ha legérzékenyebb részén megsebesül és mikor az elefántcsapáson haladnak, mindig találnak vérnyomokat.

A gurok megmutatták nekem azokat a kerek gödröket, amelyeket a zöld légyfúr a talajba. Ez rosszindulatú remete és meg meri támadni a legnagyobb pókokat, sőt a mérges, foltos gyíkokat is és aztán hazacipeli zsákmányát a tanyájára. Kísérőim jóvoltából láttam az óvatos és félénk kék guinea-tyúk (Gutera Cristata) egy csapatát is; a színük ultramarinkék, elől a nyakukon vörös folt, a fejükön fekete főkötő.

Folyóik partjairól és smaragdzöld szavannáikról elkísértek a gurók az őserdőbe is. Sinfrából olyan úton mentünk, amelyet Burger kétoldalt «lángfák»-kal szegélyezett; ezek a fák már elég magasak és teli vannak virággal. A virágaik olyanok, mint apró égő lángok. De nemsokára véget ért a festői út és sötét, fedett folyosóba jutottunk: hatalmas fák roppant falai közé, amelyeket alul fehér és vörös virágokban pompázó sűrű cserje tölt ki; a cserjés teli volt gyümölcessel s át- meg átszöttek a liánok és a tüskés növények. Körülbelül ötven méter magasságban összeértek a fák üde ágai és fényes zöld koronái és tetőt alkottak. Lent, ahol út volt vágva a sűrűségben, a félhomályt csend ülte meg, amelyet csak időnkint tört meg a majmok kaffogása és a papagályok rikoltozása. Imitt-amott az út eltért a dsungeltől és helyette felbukkantak a gurók alacsony és hosszú kunyhói, a mandióka-, kukorica- és yam-földek, vagy kiterjedelmű kakaó- és banánültetvények. De az erdő nem adja meg magát s tovább küzködik, a harcosok csoportjait küldi ki a mezőkre, fiatal fákat, amelyek bámulatos gyorsasággal nőnek.

Még a néger is csak bizonyos ismert helyeken tudnak járnivalót találni a trópusi erdőkben. Imitt-amott sötét mellékutakat vettünk észre, amelyek belevesztek a dsungelbe. Elefántnyomok voltak. Követtük a nyomokat és behatol-

tunk az átvághatatlan félhomályos erdők legbelsejébe. A homorú, lyukakkal megszaggatott utakon rengeteg volt a kiálló gyökér, mintha megannyi csapda lett volna, lappangó szörnyetegek számára. Az egymást keresztül-kasul szelő mélyedések és vájatok között megmutatták a nyomkeresők a bivalyok és leopárdok csapásait, az óriáskígyó cikk-cakkos útját és azokat a kis lyukakat, amelyek a fekete antilóp patáitól származnak, s más lyukakat is, amelyek mint valami ismeretlen írás hieroglifái, ott maradtak számunkra a dsungel könyvében.

— Nézd csak, — kiáltott fel Konan — itt nemrégiben egy Khotoe járt, egy nagy pangolin. Még itt kell lennie a közelben . . .

Kerestük az állatot a faágak közt, ahol napközben lógni szokott és karmaival megkapaszkodik, mint valami barna dúdor a vastag ágakon. Mikor a fákat átvizsgáltuk, megtámadtak bennünket a vándorló manyan-hangyák hordái. Ezek az apró, kegyetlen szörnyetegek vándorútjukban elfoglalták a fekete hangyák egyik dombját és fölfaltak valami kis állatot, amelynek csak a fehérleő csontjai maradtak meg. Mikor összeakadtak velünk, rögtön több szakasz harcost küldtek ellenünk. A most következő harcban jó csomó vért vesztettem és csúfos vereséget szenvedtem, mert csak futással tudtam megmenekülni a fekete hadsereg elől, amely végeláthatatlan kígyózó szalagban vonult a tisztáson keresztül.

Burger megmutatta nekem, hogy ennek a hadseregnek a mérnökei milyen munkát végeztek a hátvédben: megmutatta a nagy csomó elszórt száraz levelet, a járhatatlannak bizonyult akadályok alatt fúrt földalatti folyosókat. Pár lépéssel odébb találoztunk a manyan-hangyáktól elpusztított hangyaboly menekültjeivel. A kis fekete teremtések megindultak a nagyvilágba, hogy biztosabb tanyát keressenek. Sikerült nekik régi vagyonukból egyetmást megmenteni, mert kis csomagokban vitték magukkal a fejletlen lárvákat, meg néhány fadarabkát.

A dsungel félhomályában nehezen lélezkzik a tüdő. A szűk hely és a forróság, a soha ki nem száradó vizek és kis

mocsarak párolgása, a zizegő füvek, ágak és levelek, a nagy fehér százlábúak átható szaga és a bivalyok izzadsága, a virágok erős illata, ami valahonnan egészen közlelről csapja meg az embert : elkábít és elszédít. Ide soha egyetlen lélekzetre való friss levegő sem jut be.

Az utazót szakadatlanul csípi a moszkitók és darazsak és időnként kullancsok, hangyák és pókok vetik le magukat szemtelenül. Szúrós liánok és az ágak finom tövisei, mint acéltűk belekapaszzkodnak a ruhába és bőrbe. Halálos hallgatás köröskörül. Még a fekete és vörös majmok is nesztelesen surrannak a fák koronáin és a sas fenn ül a mahagónifa száraz csúcsán és nem hallatja szokott fenyegető rikoltását. A kidöntött fák korhadó kérgén mérges tarka gombák nőnek. Mindenütt ismeretlen gyümölcsök és bogyók csüngnek, kígyók tekergődznek a mocsarakban és elbújnak előlünk. Valami csapkod a csendes, komor vízen. A mocsarakat dús nedvű káka burjánozza körül, amely üdén nő embermagasságnyinál nagyobbra és tele van fröcskendezve karmazsinvörös foltokkal.

Az elefántok nyomai ebbe a sötét dsungelbe vezettek bennünket, amely füledt melegével és mérges szagaival kimondhatatlanul nyomasztón hat az emberre. Lehetetlen volt az elefántokra lőnünk, de nem is bántam meg. Mert legalább megismerkedtem a dsungellel, az üde életerő titokzatos, irtózatos, sokszázados harcával és minden holtnak hirtelen elmúlásával, a növényi tenyészet, a hatalmas állatok és az igénytelen rovarok soha nem végződő apokaliptikus harcával. És hallottam a menekülő elefántok hangját, a nyomukban járó madarak rikkantásait, a letaposott nád ropogását, a víz és a mocsár csattogását, amelyen az óriás állatok roppant lábai cuppogtak, azoké az óriás állatoké, amelyek földünk vízözön előtti korszakának utolsó mohikánjai.

Éppen kellő időben értünk vissza Baufleba, mert pár nap múlva indulnia kellett hajónknak. A vendégszerető Pernot fényes búcsúlakomát adott tiszteletünkre, amely a következő különös fogásokból állt :

Előétel: Bivalyszáj.

Bivalyleves.

Sült kapitányhal.

Sonantilóp-comb.

Amerikai vaddisznópecsenye.

Zöldbab.

Saját termésű kakaó-krém.

Banán, ananász, mango és narancs.

Saját termésű kávé.

Természettudósok csodálkozva fogják itt olvasni az «amerikai vaddisznó» szót, hiszen ez az állat Afrikában nem is fordul elő. Csakugyan nem is amerikai vaddisznó volt, de a francia gyarmatosok így neveznek egy kis állatot, amelyet a tudomány még nem illesztett be a rendszerbe. Afrika vad sziklás vidékein egész csorda kicsiny sötétbarna állat fordul elő, amelyek körülbelül akkorák, mint a mi nagy házi nyulaink. Pallas, Oken, Cuvier és Peters egészen ellentétes véleményt mondtak ennek az állatnak a családjára vonatkozólag, s azt hiszem, a kérdés még mindig nincs megoldva. Ez az állat a sziklaborz (*Hyrax Abyssinius*), amelynek húsát az ínyencek rendkívül sokra tartják. A sziklaborz húsa olyan, mint az ázsiai marmota, ha hamuban sütik. A sziklaborz előfordul egész Nyugatafrikában és Brehm szerint ezek az állatok, amelyeket a biblia Saphen néven említ, tulajdonképpen kis házinyulak; a hebraisták így fordították le ezt a szót. Sziklaborzok előfordulnak Szíriában és Palesztinában is. A sziklaborz gyámoltalan, félnék teremtés, amely a legcsekélyebb ok miatt is elbújik sziklaodújába. Éppen ezért ez a félnék apró állat olyan veszedelmes állatoknak a szomszédságában és társaságában él, mint a ragadozó mungók és a nagy agama-gyíkok. Találtam sziklaborzot a Bamako és Bobo-Diulassa melletti sziklákon és magam is mondhatom, hogy a húsa nagyon ízletes.

Másnap reggeli után elbúcsúztunk Pernot-tól és Burger-től, aki különösen a szívemhez nőtt és reméljük, hogy a mi bauflei látogatásunk nekik is kellemes emlékük maradt.

Forró kívánságom, hogy még egyszer találkozzam Bur-

gerrel és Konannal, hogy megint elefántvadászatra mehessek velük, csodálhassam velük a természet csodáit, hallgathassam a szavanna és a dsungel titokzatos beszédét és némán követhessem komoly, izgalmas és ragyogó gondolataink nyugodt áradását . . .

Fiatal koromban arra tanítottak, hogy ábrándjaimat szavakba foglaljam és ezért . . .

«Viszontlátásra Burger! Isten Veled, Konan és vigyázz, hogy avatatlan, meggondolatlan, gonosz vadászok, akik csak nagy zsákmányra áhítoznak, ne irtsanak ki minden elefántot a Baufle, Daola és Sinfra közötti szavannán és minden vízilovat a Bandamában. Viszontlátásra drága, kedves barátaim!»

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Fekete és fehér varázslók.

Vonatunk az Óceán felé rohant. A zöld szavannák eltűntek. A magas és komor trópusi erdők megszakítás nélkül kísérték bennünket a vasútvonal két oldalán : hatvan méter magas roppant mahagónifák és Iroko-, Tiama-, Aka-, Upas-, Badi-, Dabema-, Emien-Lo-, Mekore-, Pri- és Samafák, vegyesen kisebb fajtákkal és sűrű cserjéssel. Égbenyúló csúcsaikról dúslombú, virágzó liánok és kúszónövények csüngtek le. Az erdő félhomályából imitt-amott kis folyók, vagy a keskenyvágányú erdei iparvasút vágányai csillantak ki. Időnkint tisztásokat láttunk, amelyeken hatalmas lombos ágak, kiálló facsonkok és mindenféle fajta sűrű cserjék voltak. Némelyik tisztáson kunyhók és füstölgő gőzgépek álltak, amelyek fűrészmalmokat hajtottak, köröskörül pedig nagy sereg szorgalmas néger és fehérsisakos európai dolgozott.

Olyan helyeken, ahol egy évvel előbb az erdőt kivágták, máris nőttek fiatal gyöngye fák, tollformájú lombozattal. A leveleik úgy nyíltak, mint az ernyők. Ez a híres esernyőfa volt (Mussanga Smithi), amely letarolt területen bámulatos gyorsasággal nő. Nem régen még erdészemberek a mussangát élősdinövénynek tartották, amely a többi értékes fajta fáknak árt. De a közelebbi szakértők hamarosan más véleményre tértek. Ma már tudják, hogy a fiatal mahagóni, tiama és iroko fák az esernyőfa árnyékában nőnek és erősödnek, míg ellenkező esetben a nap tüzeiben tönkremennének. A mussanga tehát védőtetőt tart az értékes fák fölé, amelyek a gyarmat kincsei. Tizenkét évi élet után elhal az esernyőfa és testével trágyázza a földet, s még halálában is táplálja az erdő fiatal arisztokratáit és átengedi a teret

nekik, most, mikor már megerősödtek és felvehetik a létért való küzdelmet.

Technikai vizsgálódás kiderítette, hogy az esernyőfát értékesíteni lehet papírgyártásra.

A pompás erdőkben teljesen vad erdei törzsek apró, egészen ismeretlen telepei bújnak meg; ezek a beti- és siensi törzsek, az utóbbiak gurókkal keveredve, kannibálok, akik emberhúst és állathúst egyformán esznek. Egészen primitív törzsek és a tagjai abból a táplálékból élnek, amit az erdő nyújt nekik: gyökerekből, vadgyümölcsből, dióból és pálmaborból. A hús itt nagy ritkaság, mert a bennszülötteknek csak ritkán sikerül mérgezett nyilaikkal elefántot vagy vízi-lovat elejteniök. A betik és siensik a dsungel homályában és fojtó szagában születnek és halnak meg. Életük fogytáig bizalmatlanok, vadak és kegyetlenek. Nem ismernek el semmiféle felsőbbséget és nincs szervezett társadalmuk. Állatias, sőt néha egyenesen gonosztevő varázslóknak van rájuk a legnagyobb befolyásuk.

Az afrikai földrésznek ezeket a legkezdetlegesebb és legrégebb fiait sorsuk a betolakodók elől kihajtotta az erdőbe, a messzi dsungel homályába és azóta vad és komor fejükbe nem világított be tisztább fény. Hallottam, hogy csak egyetlen erdei istent ismernek és e mellett fétiseket mint varázstárgyakat, amelyek a jó és rossz szellemeket és az ősök árnyait odacsalogatják.

A beti-törzs ezenkívül élő istent is tisztel. Ez az Ahua, vagy a kis fekete medve, amely nyilván Afrikának csak ebben a részében fordul elő. Az is meglehet, hogy az Ahua nem is medve, hanem csak nagyobbfajta állat, amelyet a franciák lemur-félének tartanak. Ez a lemur apró sötétbarna állat, amely alakra hasonlít a kis medvéhez. Nagy kerek szemei vannak és egészen bámulatos mancsai, amelyek pompásan alkalmasak arra, hogy megkapaszkodjanak a faágakon. Annak a lemurnak, amelyet Pacquet előljáró mutatott nekünk Tiegussuban, mind a két első lábán négy újja volt, kemény, erős karmokkal az első és a második újj között, a hátsó lábain pedig négy újja és egy bibircsókja; ez volt a fejletlen ötödik újj. A lemuroknak az a képessége,

hogy a legkülönbélebb testtartásban is tudnak mászni — vízszintes ágakon hasukkal fölfelé, aztán pedig függőlegesen fejjel lefelé, egészen bámulatos volt. A botomon sétálgatott, mintha a legkellemesebb sétány volna, s mikor a botot megfordítottam, azonnal megváltoztatta teste irányát és leereszkedett, miközben dühösen rámmordult, éles fogait kivesorította és sziszegő hangot adott.

Nem tudtam megállapítani, hogy ez az állat melyik családba tartozik. Meglehet, hogy a lemur név helyi, népszerű név, mint ahogy a sziklaborzot amerikai vaddisznónak, a leopárdot párducnak, a krokodilt kajmánnak és a szarvasvarjút tukánnak nevezik. Csak dr. Ch. Maclaud említi a lemur-féléket és írja le két al-fajukat. Azonban a leírásából nem tudtam megnyugtatóan megállapítani, hogy az a példány, amelyet Tiegussuban láttam, ehhez a családhoz tartozik-e. Az Ahuá-ra vonatkozó megállapításaimat a gyarmat kormányzója is megerősítette.

Miközben szüntelenül láttuk az Elefántcsont-part hatalmas erdőseit, megérkeztünk Abidjeanba, ahol a vasút hirtelen fordulatot vesz és közeledik a nagy, tengerszerű Ebrie-laguna partjához. A poggyászsunkat átraktuk motorcsónakba és elküldtük Nagy-Bassamba, hogy ottan Európa felé behajózzák. Mi magunk autón még elmentünk Bingerville-be, ahová az Elefántcsont-part kormányzója, Maurice Lapalud meghívott bennünket.

Este indultunk. Erős autólámpáink rávetették fénycsóvájukat a trópusi erdőben kanyargó festői útra. A fák hatalmas törzsei mintha valami titokzatos, pompás istenházának az oszlopcsarnokai lettek volna, amelynek boltozatos mennyezete beleveszett a komor sötétségbe. A fatörzsek oly sűrűn álltak egymás mellett, hogy a hold és a csillagok fénye nem tudott áthatolni dúslombú koronáikon. Időnkint állatokat láttunk az úton, mungókat, nyulakat, mókusokat és mindenféle apró rágesálókat. Éjjeli madarak és denevérek csapódtak oda mellükkel és szárnyukkal az autólámpák vastag üvegéhez, minthogy vigyázatlanul kergették a fénycsóvában kóválygó rovarokat. Egyórai utazás után széles, friss fűsávon mentünk keresztül és pompás

palota elé hajtottunk, amely fehér csillogásban vált ki a sötét pálmák háttéréből.

A szeretetreméltó Lapalud jóvoltából utolsó afrikai napjainkat oly kellemesen töltöttük, hogy ez csodálatos befejezése volt egész utazásunknak. Igyekeztünk annyit látni, amennyit csak lehetett, s a hatóságok, amelyeknek semmi titkolnivalójuk sem volt előttünk, megkönnyítették dolgunkat és minden tekintetben segítségünkre voltak.

Bingerville-ben, a kormányzó és az összes gyarmati hivatalok székhelyén, csak hivatalnokok laknak. A városban van templom, postahivatal, iskola és kis műhelyek, ahol az Ebrie-lagunán közlekedő gőzhajókat javítják. Az Elefántesont-part három városa, Abidjean, Bingerville és Nagy-Bassam együttesen igen fontos feladatokat töltenek be. Bingerville a gyarmat kormányzó értelme és akarata, Abidjean az egyik keze, amely az egész partvidék kincseit összegyűjti, Nagy-Bassam a másik keze, amely ezeket a kincseket Franciaországnak és az egész világnak közvetíti.

Ennek a második kéznek azonban veszedelmes ellensége is van, amely hatalmas csapásokkal igyekszik tehetlenné tenni. A dagály áradásaira gondolok: a soha nem nyugvó hatalmas hullámokra, amelyek a guineai öböl ropant mélységeiben keletkeznek, s a part felé hömpölyögnek, ahol a sziklák hirtelen akadály gyanánt eléjük merednek. A hullámok megtörnek ezen a váratlan gáton, óriási víztömegeket kavarnak fel és irtózatos erővel odasodorják a homokot és a köveket. Mielőtt még meglett volna a móló, amely messze benyúlik a tengerbe, az utazókat nagy bárkákon és a bennszülöttek kanoein vitték ki a partra. A dagály gyakran elragadta, ide-oda dobálta és forgatta őket az örvényekben és odacsapta a sziklához, felfordította a csónakot és elnyelte a benne ülőket. A városka temetőjében egész csomó sír tanúskodik a tarajos, dühöngő hullámok hatalma és boszúvágya mellett, amelyek ennek a világrésznek a partját más országok jövevényei ellen védelmezik.

Az első móló a tenger hatalmas rohamától rombadőlt és a maradványait láttuk Nagy-Bassamban: úgy álltak ki az örvénylő, zúgó, habos Óceánból, mint valami csont-

váz csontjai. Az új móló, amelyet ügyesen terveztek, s hatalmasan megépítettek, ellenáll a hullámok dühének; de ha a dagály a «kilencedik» hullámmal odahömpölyög, akkor megremeg a vasváz és a roppant hullámtörő acélcölöpei nyögnek és recsegnek.

Az új hullámtörő ott végződik, ahol a hullámok nyugodtan és szélesen hömpölyögnek, mielőtt a sziklákat elérnék, vagy pedig megtörnek a védőgáton, a víz felszíne alatt, dühös, sörényes, szakállas, fehér kísértetek gyanánt. Ott nem vicsorítják fogaikat, hanem elbújnak a móló vasa és fája között, ott nem ragadhatnak meg és nem törhetnek pozdorjává semmiféle áldozatot számtalan karjukkal. Az utasokat most emelődarúkkal teszik át kis gőzcsónakokba, amelyek a nyílt tengeren horgonyzó hajókhoz viszik őket. Az árúkat kötélén vontatott csónakokon viszik. Az épületfát kötelekre vagy láncokra erősítik, beledobják a tengerbe és így vontatja őket a gőzös. A nyílt tengeren való rakodás nagyon drága és nem nagyon jövedelmező üzlet. De hiába mindez a nehézség, Nagy-Bassam mégis zsúfolva van kivitelre szánt árúk tömegével és egyáltalán nem tudja lebonyolítani a szállítást. Ez Lapaludöt arra indította, hogy nagyszabású kikötőt tervezzen, amelynek megépítése hosszú időt fog igénybe venni. Abidjeant, amely a 12 m. mély Ebrie-lagúna partján fekszik, rövidesen 400 méter hosszú csatorna fogja összekötni a tengerrel és eképpen olyan kikötővé alakul, amelybe közvetlenül befuthatnak a guineai öbölből a hajók.

A csatorna befejezése után a kormányzó székhelyét Abidjeanba fogják helyezni, míg Bingerville a gyakorlati tudományos kísérletek középpontja lesz. Itt majd földműves-iskolát építenek, amelynek a mostani kormányzósági parkban gazdag faállománya lesz: olajpalmák, kakaó- és kávé-ültetvények. Biológiai kísérleti állomásokat is fognak építeni, amelyeknek élére kitűnő szakembert fognak meghívni, aki most nagy sikerrel dolgozik azon a problémán, hogy az olajpálma olajhozamát fokozza. Kísérleteinek vezetőgondolata az, hogy az olajtartalmú mag belső húsos rétegét, amelyben nincs olaj, minél jobban visszafejlessze.

A parti kikötők fejlődésének legközelebbi foka az lesz, hogy a keleti Abi-lagúnát összekötik az Ebrie-lagúnával. Ezt is csatorna útján valósítják meg. Akkor a gyarmatnak belső tengere lesz, amelyen kis gőzhajók fognak közlekedni; ezek a gyarmat legtávolabbi keleti részéből a szállítmányokat Kis-Bassamba viszik majd, amelybe tengeri gőzhajók könnyen bejuthatnak.

Ennek a tervnek megvalósítása után a szomszédos, festői, forgalmas és jelenleg gazdag kisváros: Nagy-Bassam elveszti jelentőségét, nem lesz többé a gyarmat főkikötője és idővel valószínűleg teljesen megszűnik.

Mikor a kormányzó kíséretében Abidjeant megtekinttem, meggyőződtem róla, hogy a városnak szánt jelentékeny gazdasági szerepet csakugyan helyesen választották meg. A jól megépített terjedelmes Abidjean város mély lagúna partján fekszik és itt a gőzösök a part bármely részén kiköthetnek. A parton máris több épület áll, amelyeket árúraktáraknak lehet használni, míg maga a part tökéletesen megfelel a jó kikötő minden követelményének. Jelenleg gőzkomp szeli át a lagúnát, amely mindenféle gépeket szállít a tulsó partra, ahonnan út vezet Nagy-Bassamba.

Abidjeanban megtekintettük a bennszülöttek francia iskoláját és a kórházat: mintaszerű, kitűnő a berendezése, mint ahogy a külön e célra kiküldött népszövetségi bizottság látogatása alkalmával megállapította. A tiszta levegő, a sok fa és virág, a rengeteg jól fizetett ápoló és a kifogástalan berendezés becsületére válik a kormányzatnak és az orvosoknak. Minthogy a bennszülöttek lépten-nyomon látják a fehér orvosok gyógyításának eredményeit, egyre szívesebben mennek a kórházba. 1924-ben Abidjean, Nagy-Bassam és Buke kórházait 171,828 beteg kereste fel és ez magas százalékszámot jelent, minthogy a gyarmaton 1143 európai és 1.670,000 bennszülött él. A kórházaknak különösen himlővel, a Sierra Leonéból behurcolt sárgalázssal, tüdőbetegségekkel, agyhártyagyulladással, bélpoklossággal, elefantiazissal, tuberkulózissal, szifilisszel, maláriával és vérhassal van dolguk. A kolerát és a pestist teljesen legyőzték.

De a mi földünk igazán kicsiny. Mikor a vagadugui

kórházat meglátogattuk, találkoztam ott dr. Chardin-nal, aki egyik barátomnak, Diakon moszkvai professzornak valamikor asszisztense volt. Abidjeanban pedig találkoztam dr. Uftyuzaninov-val, akinek öccse tanítványom volt a tomszk-i politechnikumon, ahol valamikor előadásokat tartottam. Az orosz forradalom az embereket szerteszt szórta a világon.

Dr. Uftyuzaninov a feleségével és fiával lakik itt. Ezen az idegen talajon nem igen érzi magát otthonosan; úgy érzi magát, mint az északi nyírfa a kókuszpálma mellett. Valamennyien nagyon meg voltak hatva, hogy találkozhattak velem, hiszen régebbi időkből jó ismerőseim voltak.

Mikor láttam ezeket az embereket, akik a hideg Szibériából szakadtak ide, arra a rettenetes tragédiára kellett gondolnom, amely őket egyénileg és egyúttal hazájukat is sujtotta; ezért a legmélyebb részvétellel fordultam feléjük. Nagyon örültem, hogy a kormányzónak kitűnő véleménye volt dr. Uftyuzaninov képességei felől.

Kompon átkeltünk a lagúnán és kitűnő karban tartott úton Nagy-Bassanba hajtottunk, hogy megnézzük a kikötőt és elintézzük az Európába visszautazás formalitásait. Európába a «Csad» gőzhajón fogunk utazni.

Sokáig ott álltunk a hullámtörőn és egészen beburkolt a friss tengeri levegő. Elnéztük a tajtékozó hullámok dühét, amint végigfröcsköltek a mólón és dühös ordítással rázták a sziklatalajt a víz felülete alatt és a hatalmas homokzátonyokat, amelyeket az Óceán hordott oda. A századok folyamán a dagály nagy homokdombokat halmozott fel, amelyeken Nagy- és Kis-Bassam épült. És ezek a dombok egyes részeket elvágtak az öböltől és megalkották az Ebrie-, Abi-, Lahu- és Fresko-lagúnákat. Idővel a lagúnába torkolló folyók a sósvizet édesvízzé változtatták úgy, hogy most teknős-békák is tanyáznak benne, nem is szólván a közönséges parti, folyami halakról. A lagúnákat széles homoksávok választják el egymástól, amelyeken mangrove és raffiapálmák nőnek. Nagy-Bassam csinos nyaralóit mind kert veszi körül s ezek franciák, angolok és amerikaiak tulajdonai, akik mahagónit, gyapotot és kakaót szállítanak és az erdőket

kitermelik. Ananász, banán-, kávé- és kakaó-ültetvényesek is laknak itt. Különösen a kakaó hajt roppant hasznot.

A kakakó-ültetvényesek közt van egy néger is, aki valamikor az egyik falu főnöke volt és akit ismételten megbüntettek, mert semmi áron sem akart kakaótermeléssel foglalkozni. De mikor látta, hogy tulajdonképpen miről is van szó, évről-évre nagyobbította ültetvényeit és most a vagyona napról-napra óriásibb.

Visszatértünk Bingervillebe. Falvak és magányos farmok, oszlopos kis paloták, furesadiszű tetői és oromzatai mellett haladtunk el. Aztán megint megtettünk kompon két kilométert az egyik lagúnán. A Dél-csillaga szikrázott az égen és csodálatos tisztasággal vált ki a lagúna mozdulatlan fekete tükréből. Elragadtatva bámultuk a gyönyörű tükrözést. Néha el is felejtettem a kitűnő autótutat, a száguldó kocsit és a kompot. Ilyenkor köröskörül az erdő beszélt, a csöndes lagúna, az ezer csillaggal behintett mérhetetlen ég, beszélt a vad dsungelről, ahonnan időnkint mindenféle állatok ugrottak ki és menekültek a fehér sugárkéve elöl, amelyet autólámpáink elénk terítettek.

De a kormányzó visszarántott a valóságba. Elmagyarázta nekem a gyarmata további fejlődésére vonatkozó tervét. Jelenleg a már meglévő vasútvonal folytatásán és befejezésén dolgozik, amely Abidjeanból Nagy- és Kis-Bassam kikötőjébe és Bukeból Bobo-Diulassába, Vagaduguba és Sikassóba fog vezetni. A következő lépés lesz vasútvonal vezetése Buketól a libériai határig, hogy a nyugati tartományok erdeinek kincseit kiaknázzák és a sassandrai használható kikötőt Daloával összekössék. Onnan két vasútvonalat terveznek, Buken és Kankanon át Guinea határáig. Ott az Elefántcsont-parttal határos vidékeken rengeteg a kola, gyapot és kakaó, míg a földrajzi feltételek lehetővé teszik különféle ültetvényeknek, még a kinfa-kultúrának a berendezését is. Végül a harmadik vonal az angol Aranyparttal szomszédos keleti tartományokat fogja összekötni a fő közlekedési érrel, amely a gyarmatot dél-északi irányban átvágja.

Miközben a kormányzót hallgattam, bámulnom kellett

az előadott terv célszerűségén és gyakorlati értékén. Szemeim előtt kibontakozott az egész gyarmat térképe, amelyet keresztül-kasul vasúti sínek, autóutak szelnek át és folyamcsatornák, rajtuk alacsony gőzhajók, amelyek a kereskedelmi vállalkozók és gyarmatosok árúit szállítják.

Szemeim előtt az egész gyarmat szabálytalan alakú, kisebb nagyobb darabokból összerakott mozaikká változott, ahol nem volt már hely sem vad törzsek, sem elefántok, oroszlánok, vízilovak és leopárdok számára. Láttam, hogy a régi szokások, mondák, történetek és kultuszok szétfoszlanak, mint a reggeli köd, vagy mint a harmat a fölkelő nap sugaraitól ; eltűnt a varázslatos romantika a senufok, agnik, asantik, betik és a többi kihalófélben lévő törzsek országából, akiket valamikor a szörnyű bevándorlók a dsungel útvesztőibe és sűrűségeibe kergettek.

Lapalud vasutakat fog építeni Liberia és Guinea határáig, Felső-Volta, Szudán és az Aranypart felé ; össze fogja kötni őket acélhidakkal s el fogja pusztítani a romantikát, mintha maláriabaktériumok tenyésztete volna, amelyet az évszázados álló mocsarakban a rajtuk keresztülvezetett friss folyóvíz megsemmisít.

És a romantikával együtt, amely a bennszülöttek egész életének hátterét alkotja, eltűnik a fehérek munkájának ragyogó jellemvonása is : a hősiesség.

Nemsokára eltűnnek az erdei emberek, azok a furcsa alakok, akik — mint őseik, a vad barlangi emberek — elhagyják falujukat, udvarukat és tanyájukat és elbújnak a hozzáférhetetlen dsungelben. Ott gyökerekből, vad mézből és gyümölcsökből élnek és fogaikkal és körmeikkel küzködnek a csimpánzokkal és leopárdokkal. Szörnyű alakok : egész testüket benötte a szőr és megkeményedett agyag takarja ; így bukkannak fel néha a vadászok előtt, akik ismeretlen birodalmuk határai közé bemerészkednek.

Ha Lapalud terve megvalósul, ilyesmi többé nem fog történni. A kormányzó talán örül, hogy terjeszti a civilizációt, de bizonyosan fájdalom zsong a lelke mélyén. Mert az erdei emberekkel, a kannibálokkal, az elefántokkal és az oroszlánokkal együtt a mult emlékeivé lesznek az élesezű

kormányzóknak és az erősakarátú és vasegészségű előljáróknak azok a képviselői is, akiket utazásaimon annyiszor megcsodáltam. A kormányzók és előljárók új hivatalnok-típusa fog megjelenni a gyarmatokon. Nem tudom, vajjon ez a változás jó lesz-e vagy rossz, de ha bekövetkezik, többé sohasem utazom Afrikába... Hivatalnokot éppen eleget ismerek Európában is, majdnem annyit, mint moszkítókat Afrikában... Ezek nem alkalmas emberek arra, hogy a szívnek, a léleknek, a képzelőerőnek ösztönzést adjanak...

Nem! Ha Lapalud azt kívánja, hogy gyarmatát még egyszer meglátogassam és szépségét, kincseit és elemi erejű életritmusát leírjam, akkor halassza el kissé tervének a megvalósítását. Ez a terv nagyvonalú és pompásan átgondolt, az akaratnak benne izzó tüze remek, de számomra, aki író vagyok, világjáró és romantikus álmodozó, csak tragikus lehet ennek a tervnek az eredménye. Lépten-nyomon egykori erdei óriások sírjaira fogok bukkanni, minden megmaradt mahagónifáról évszázadok óta halott, régi fehér hősök, fekete varázslók és királyok árnyai fognak szomorún rám tekinteni és a négerek között, akik utcai ruhában, kalapban és lakkcipőben kényeskednek, hiába fogom keresni a betiket és asantikát, régi hagyományaikkal és romantikus szokásaikkal. Sőt a hatalmas, de megfoghatatlan Gye is felbukkan tekintetem előtt, mint valami nagy kérdőjel: — a szemeiben könnyek csillognak.

Irtózatossá lesz ez a pillanat!...

A kormányzók, kerületi előljárók, mérnökök, gazdasági felügyelők és orvosok tudtukon kívül maguk is nagy fehér varázslók. Fegyvertelenül, csak a tudományuk, akaraterejük és gyakorlati bölcsességük segítségével küzdenek a kannibálok ellen, sőt maga Gye ellen és Gri-Gri fétisekből álló hadserege ellen is. Az ellenség már régen visszavonult a fehér varázsló hatalma elől és ekkor az európai varázslók elhatározták, hogy leigázzák a gyarmat természeti kincseit és lakosságának lelkét.

Munkára kényszerítik a bennszülötteket, megtanítják földművelésre és arra a művészetre, hogy hogyan halmozzák

fel és aknázzák ki a kincseket és a vagyont. Egyre mélyebben és mélyebben nyomulnak a dsungel szívébe és istenhátamögötti vidékeket összekötnek a kikötőkkel, a kikötőket Franciaországgal és az egész világgal. Pár év múlva a dsungel fölött repülőgépek fognak berregni, amelyek csak egy nappal előbb indultak Marseilleből, gyorsvonat fog szárguldani a szavannákon és a mahagónierdőkön keresztül és két nap alatt megfutja az utat a guineai öböl és Dakar között és a párizsi ember hét nap alatt elérheti majd az Elefántcsont-part kikötőjét. A napban izzó roppant szudáni homokterületeken, Felső-Volta földjén keresztül, amely az égető nap forróságától megrepedezik, a fehér varázslók csatornákat fognak vágni és az embereket majd arra kényszerítik, hogy a sárgásbarna, napégette dsungelt elfelejték és enyhíteni fogják a nap elviselhetetlen forróságát, amely minden akaratot és erőt tönkretesz. Szilárd utakat fognak építeni ott, ahol most természet-építmények emelkednek és földi mogyorót, gyapotot és agávét termesztenek majd ott, ahol most csak vadfüvek bozótja burjánzik. Övék lesz a végső győzelem és ők majd lepecsételik az erdei törzsek szenvedéseinek szomorú könyvét és azokét, akik őket a dsungelbe hajtották, azokét, akik a Ma hettita istenség képe alatt, s az egyiptomi kígyó és az egyiptomi madár szimboliumai alatt harcoltak.

A négerek azt mondják, hogy a fehér ember ellenállhatatlan, mert őt támogatja a szél, a víz, a tűz. Ez a három elem az autóban testesült meg. Mert az autóban ott sziporkázik a villamos szikra, tehát a tűz, a kerék abroncsaiba levegőt szivattyúznak, amely néha mint az orkán tör ki, a hűtőjét vízzel töltik meg, amely mint gőz száll ki belőle. Ki győzhetne le ekkora hatalmat? A papok és varázslók ráolvasásai nem használnak semmit, a mérgezett nyilak és a teli-fa kérgéből készült mérges italok nem vethetnek neki gátat.

De ha majd a feketék meggyőződnek róla, hogy a fehér jövevények parancsolnak a legerősebb repülő madárszörnyeteg szárnyainak, hogy kicsikarták Jahve, Ammo, Baal, Tesub és Pierun kezéből a villámot, hogy kifürkészték a

hatalmas istenek féltékenyen őrzött titkait, hogy a levegőben és víz alatt átszelik az Óceánt, hogy kilométernyi messzeségben be tudnak hatolni a jó Tenga istennő földjének belsejébe, hogy legyőzik a teret és a véres háború istenét új találmányok zsarnokságával megbénítják: akkor némán megadják magukat a sápadt arcú hatalmas varázsló akarátának s megtanulják tőle a büszkeséget és a prometeuszi erőt, amely a szabadság egyetlen szülőanyja.

A civilizációs alkímia laboratóriumaiban fűgén főztek és kalapáltak minden gyarmaton, amelyet meglátogattam és évről-évre új és nagyobb számú csapatai jönnek a fekete szökevényeknek a fehér mesterekhez és beavatottakhoz — gondolatokkal és ábrándokkal fátyolos pupilláik mögött, amelyek úgy fénylenek, mint fekete achátok.

Azok a kísérletek, hogy nemzetközi, mesterséges embereket, homunkulusokat gyártsanak a fekete nép véréből és húsból és kivonatokat a fehér faj tudományából, erkölcséből és törvényéből, — ezek a kémiai kísérletek, amelyeket az idealizmus olvasztótégelyében végeztek — sem az Egyesült-Államokban, sem Libériában nem vezettek kézzelfogható eredményekre. A retorta-ember tökéletlen alkotás: a lelke fekete pogány, hiába keresztény kifelé; mindig naív, nagy gyermek marad, még ha nagy kortyokat ivott is az újkori tudomány korsójából. Olyan teremtés marad, amelynek csak legfelső rétege tartozik a civilizált társadalomba; vékony réteg ez, amely a legdurvább és legfeleslegesebb művelődési elemekből áll.

Nagyon jól tudom, hogy a homunkulus, ez a laboratóriumi alkotás, fel van ruházva a modern, félművelt ember minden sajátságával. Éppen ezért sem a fekete homunkulust, sem a félművelt európaiat nem szabad e miatt megronni, mert mind a kettő csak igen erőteljes kémiai folyamat eredménye. Ha azonban a jövőben a természetes fejlődésre bízunk őket, akkor hamarosan napvilágra kerülnek alapulajdonságaik: a civilizált négerben az egykori pogánynak és rabszolgának fekete vére, a félművelt európaiban a zűrzavaros lélek, amely egymással összegabalyodott, különféle alkotórészekből van összetéve.

Előbb a szociális egyenlőség feltételei mellett kifejlődött emberek egész nemzedékeinek kell elmúlniuk és csak akkor érvényesülhetnek a haladás ösztökéi, az a remény, hogy majd alapvető erkölcsi és lelki egyenlőségre és barátságos viszonyba fognak jutni a magasabb társadalmi rétegekkel. Ezek a remények lehetetlenné teszik majd a faj- és osztálygyűlölet kitöréseit, amelyek csak akkor mutatkoznak, ha a homunkulus alaptulajdonságai az élet felszínére kerülnek. Azonban mesterséges teremtmény sohasem lehet civilizált társadalom tagjává, mint ahogy Libéria sem kapott helyet máig sem a modern államok sorában, hiába hangoztatja ez a néger köztársaság a maga nagyhangú jelszavait.

A négernek művelésének munkáját természetes klimatikus és népi feltételek mellett kell megkezdeni, mert csak ebből nyerhet lendítő erőt és csak erre lehet működésének terveit felépíteni. Ennek a tevékenységnek a fekete világ-rész minden zugában másnak és másnak kell lennie.

Másfelől a négereknek a kultúra elsajátításának folyamatában két célravezető út áll rendelkezésükre. Az egyik azt követeli, hogy kezdetleges társadalmuk korlátain felülemelkedjenek, a másik pedig, hogy a kultúrnépek mintájára képezzék magukat. Ez a második lehetőség súlyos felelősséget ró minden fehér népnek a vállaira, amely a fekete törzsek szellemi fejlődését és erkölcsi fokát emelni akarja.

Egyelőre azonban, sajnós, megfigyelhetjük, hogy a fehérek nem mindig és nem mindenütt vannak tudatában ennek a felelősségnek. Nem egyszer hallottam a különböző világrészek színes fajaitól, hogy Krisztusnak a szeretetről adott tanítása csak ürügy olyan jogok megtartására, amelyeket csupán a nyers erő jogcímén bitorolnak. Egy rendkívül okos néger, akivel pár évvel ezelőtt New-Yorkban megismerkedtem, gyűlölködő és megvető hangon kijelentette, hogy a fehér faj nem civilizációt, hanem szifilizációt hozott a gyarmatokba.

A civilizáció alkímistái faképnél hagyták a laboratóriumi olvasztótégelyt és a benne megkezdett folyamat most az egyes közösségek mindenkori feltételei szerint fejlődik

tovább. De ezek a feltételek a homunkulus számára mindig idegenek és ellenségesek.

Nem tudom, honnan ered egy másik, éppen ilyen szerencsétlen elképzelés: egy sajtószerű szomorú lénynek, a korlátolt fehér gonosztevő és a fekete nő kereszteződésének a megteremtése; a fekete nőé, aki fekete mint az éjszaka és nem tudja, mi a szerelem. Ezek a lények a mulattok, örökké folyó dráma színészei, akik megvetik a szerzőt és gyűlölik a rendezőt.

Már sokat beszéltem ebben a könyvemben a mulattokról és még csak azt akarom hozzátenni, hogy egészen bizonyosan nem ők fogják elterjeszteni a kultúrát félvér rokonai között, s nem ők azok, akik erősítik a fehér varázslók sorait. A fehér varázslók okosan és óvatosan készítik a csata-teret a fekete törzsek nemes versenyére, arra az időre, mikor azoknak már elegendő belső ösztönzésük lesz, hogy a fehér fajjal a feltétlen egyenlőség jogáért kultúrharcba bocsátkozzanak.

Mikor arra a roppant munkára gondoltam, amelyet a mellettem ülő kormányzó végzett, mikor iskolákat és kórházakat épített és a vad törzseket közelebb hozta a ragyogó civilizáció és kultúra legbelső magjához, egyszerre csak láttam, hogy a dsungel fekete sánca, mint valami féltékeny bástya, nagy titkot rejteget a beavatatlan ember tekintete előtt. Képzetelem szemeivel, amelyek elmúlt idők sötétségein áthatolnak és lebuknak a tengerek és a mennyei magasságok végtelenségeibe, amelyek megértik a megoldhatatlan talányok titkos rejtélyeit, az emberi lelkek útvesztőit és az égi erők lényegét: tekintetemet a néma fekete várra irányítottam. Egyszerre csak a lombsátor magas oszlopai és sűrű baldachinja engedelmesen kétfelé hajolt, megnyílt és a dsungel legbelseje feltárult előttem.

Világosan láttam a dsungelben a vad és komor betik és brikolok elszórt telepeit, akik sohasem hagyják el erdeiket. Láttam a törzs egykori vezetőinek és főpapjainak szellemeit, a távoli ősök árnyait, akik a Földközi-tengertől nemzedékről-nemzedékre ezeknek az erdőknek átvághatatlan sűrűjébe vándoroltak. És láttam a mahagónifából és a

mérges telifa kérgéből faragott, vérrel befecskendezett fétisek seregeit.

Az egyik erdei tisztás árnyékában, amely távol van a nyüzsgő telepektől, öt férfi és egy nő elmosódó alakjai bukantak fel szemeim előtt. A legöregebb kegyetlen és büszke arcával felpillantott a ragyogó Dél-csillagára és komor hangon megszólalt:

— Megparancsoltam nektek, hogy váljatok embervérré szomjazó párducokká . . .

Hallgattak és lesütötték a szemüket.

— Hajlandók vagytok-e?

Türelmetlenül szisszent ki belőle ez a rövid kérdés.

— Hadd beszéljen Agnebia! Ő tudja! — felelte az egyik ülő beti.

— Jól beszél Mahibre! — felelte Agnebia. — Én mindent előkészítettem, amint parancsoltad, Boa Niandre. Mert te vagy a mi főnökünk, a varázslók főnöke!

Elővett egy falevélbe csavart golyót, amely földből, csontból és párduc beleiből kiszedett megemésztett táplálékból volt gyúrva.

— Abban a pillanatban, mikor a testeteket ezzel a fétissel bekenitek, olyanok leszünk, mint a párducok és a mi szemeink azokat az embereket, akiket Boa Niandre megnevez előttünk, antilópokká változtatják, akiknek aztán átharapjuk a torkukat, amint vezérünk parancsolja, — mondta Agnebia és komolyan nézett a többiek szemébe.

Egy pillanat múlva a férfiak bekenték magukat a puha, bűzös kenőccsel.

— Hát te? — sziszegte Agnebia és rámeredt a nőre.

— Hagyd békén, — szólt rá Boa Niandre fenyegetően — Pali Lobre tudja, mi a dolga . . .

A kenekedéssel elkészültek. Mindenki elhallgatott.

Végül megszólalt Boa Niandre:

— Meg kell ölnünk Niusako Guberot, a falunk főnökét, mert nem engedte, hogy én legyek a főnök, aki az első vagyok köztetek. Meg kell ölnünk Boa Ipot, Boa Yfot, Niandre Boa fiát és Bli Serit. Meg kell ölnünk Uamia, Duama, Geza, Noihti és Baida asszonyokat és Yaba és Mokei fiatal

leányokat. Az öregeket azért fogjuk megölni, mert kigúnyoltak engem és titeket, az én társaimat. A fiatalokat pedig — a fiatalokat azért, mert édes a húsup! Ez a hús új erőt ad majd nekünk, amint apáink tanították, amit azonban a betik elfelejtettek, mióta félnek az átkozott fehér bevándorlók bosszújától... De ha megtesszük, újra feléled a régi szokás, amely egyesít bennünket az istenekkel és törzsünk harcosainak dicsősége századokon át fog ragyogni.

— Te parancsoltad, te, urunk! — kiáltották a párducvarázslók és fenni kezdték késeiket.

— Menjetek! — parancsolta Boa Niandre. — Ha végrehajtottátok, akkor majd találkozunk a Ladauba vezető ösvényen.

Látom, amint a szörnyű gazemberek körülfogják Babairut, Gimeiot és Ladaut; látom, amint a Boa Niandretől megnevezett emberek vére a földre csorog, látom, amint a varázslók ott ülnek egy tisztáson a tűznél, rejtve az emberek szemei előtt; a vén Pali Lobre, a szörnyű boszorkány üst fölé hajol. Készíti az ételt, — az étel emberhús. Egész testem megborzong, mert látom, amint az emberpárducok mohón felfalják áldozataik szívét és testét; látom, amint eldobják az öregemberek lábait és emészthetetlen, szívós karjait és kezeit. Vad, borzalmas jókedvben kacagtak és mikor jóllaktak, pálmabort ittak rá és rekedt hangon énekeltek a felfalt emberek halotti torán — a maguk halotti torán...

A ködben felcsillan Sassandra. Izgatott bennszülött tömeg áll az előljáró előtt és panasolja, hogy Boa Niandre és öt más varázsló két év alatt a falu tizenegy lakóját és hét asszonyát meggyilkolta és megette.

A dsungel homályában feltűnik előttem a törvényszék. A bírák — a francia előljáró és három néger — meghallgatják a tanúkat és a vádlottak vallomásait. Nem tagadnak semmit, nem titkolnak semmit.

— Azért öltem, mert Boa Niandre parancsolta, hogy párduc legyek, Agnebia pedig varázskenyőcsöt adott. Öltem és ettem. Az édes hús ízlett. Most szánom-bánom, — felelik a varázslók és gyilkosok.

— Öltöm és ettem áldozataim húsából . . . Kiválasztottam azokat az embereket, akiken bosszút akartam állni, vagy akiknek édes volt a húsup — vallja a varázslók vezére.

Csak a vén Pali Lobre vall másképpen :

— Én nem gyilkoltam . . . Én csak elkészítettem azoknak az embereknek a húsup, akiket Boa Niandre és az emberei megöltek . . . Én nem bánom meg, amit tettem, mert megettem az édes húsup és engedelmeskedtem Boa Niandre parancsának, aki a szeretóm.

Hosszas hallgatás borul a teremre. A bírák mérlegelik magukban a varázslók ügyét.

— Mi a véleményetek, bírótársak, ezeknek az embereknek a tetteiről? — kérdezi az előljáró.

Elsőnek az őszhajú Zie válaszol :

— Boa Niandre nem is igazi varázsló . . . Gonosz ember és úgy kell megbüntetni, mint a gyilkost. A többieket is . . .

Utána a komoly és okos Dagba szólal fel :

— Ha ezek az emberek varázslók volnának, akkor «sötét»-ben hajtották volna végre a tettüket, a fétisek oltárai előtt és nem bánnák meg, amit elkövettek. Csakhogy gonosztevők és mint gonosztevők felett kell ítélnünk.

A jegyző, Mori Keita biccent a fejével és megjegyzi :

— A bírák a jogszokás szerint beszélnek, amely a betik között érvényben van. Helyesen ítélnék . . .

És a fák oszlopai egyre jobban és jobban szétnyílnak. Kis ligetet látok, Subra mellett ; cölöpöket látok — Boa Niandret, Pali Lobret és a négy varázslót odakötözik a cölöpökhöz. Fekete katonák szakasza vonul fel előttük . . . A szakasz megáll.

Puskacsövek csillannak a napfényben . . . Füst . . . Sörtűz ropog . . .

Rémülten megremegnek a fák közeli és távoli oszlopai és egészen összesímulnak az út szélén és olyanok, mintha megmeredtek volna : mozdulatlan fal, amely eltakarja az istenek és emberek bűneit . . .

Felbukkannak előttünk a kormányzói palota kivilágított ablakai, ordonáncok szaladnak a kocsi felé, az őrség fegyverrel tiszteleg. Vacsora . . . Virágokkal borított asz-

tal . . . Fehér trópusi ruhák, vakító fehérség köröskörül . . . Pompás ételek . . . Borok . . . Kristályedényben jég . . . Mennyire egészen más ez, mint a sötét dsungel és az erdei törzsek élete, Tenig, a fétisek és az ősök árnyai tiszteletére elkövetett titkos gazzetteik és mind a többi, komor visszaszító, irtózatoss bűn!

Másnap reggel megint felbukkan szemeim előtt a dsungel és élete . . . Napfelkelte volt . . . A lagúnapart mentén haladtunk . . . A letarolt dsungel árnyékában kakaó- és kávéültetvények és banánfák rejtőzködtek, telistele éretlen, zöld gyümölcsök csomóival, s ananászággyakkal, dohánnyal és főzelékkal beültetett kertekkel. Az ültetvények tulajdonosainak és felügyelőinek apró házai ott lapultak a narancs- és mangófa sötét baldachinja alatt. Az élősövény mögött megbújta a virágok tarka kelyhei és gyenge, húsos, illatos szárú cserjék burjánzóttak mindenütt.

A szűk árnyas út egyszerre csak nyíláshoz vitt. Ez a magas, hirtelen ereszkedő part lejtője volt. A sötétvörös sziklák hullámosan végződtek, mint valami régen megolvadt fém megmeredt folyama, amely lehömpölygött a parton; ez a part valamikor fákkal és bokrok sűrű bozótjával volt benőve. Közben-közben egymásután tünedeztek fel tarka, virágos foltok. De nem tudták eltakarni az egykori harcok sebeit és forradásait.

Ezek a megrepedt, kirágott és csorba, csatornákkal, üregekkel és mély szakadékokkal megszaggatott sziklák valamikor büszkén emelték kőmellüket és ellenálltak az Óceán dühösen csapkodó hullámainak, amelyek sziszegő tájtékjukkal zúgva és örvénylőn felcsaptak egészen a sziklák csúcsáig, s bömbölve és ordítva vágódtak a magas part áttörhetetlen páncéljára. A vörös sziklák, ha mellükre tekintenek, amely teli van régi sebek forradásaival, még emlékeznek azokra az időkre. Felsőhajtának a fák suttogásában, mert sóvárognak a harcra az Óceánnal, a harc túlradó gyönyörűségére. És emlékeznek arra az időre, mikor a hullámok visszahúzódtak áttörhetetlen, gyémántkemény sziklamellükről és homoktorlasszal elsáncolták magukat és

lagúna alakjában visszahagyták a harcban elhullott hullámokat.

A tenger végső erőfeszítésével ott vonaglik még az öreg sziklák lábainál, hogy még egyszer rájuk zúdítsa harcosainak csapatait, de már nincs meg a vizeknek az erejük, hogy elérjék a fűrész, sziklás lejtő legalacsonyabb pontját is és így csak alázatosan nyaldossák a sivatag homokját.

A lagúna tükre szelíd és nem fodrozza egyetlen barázda sem. Visszaveri az arany naptányér fényét és a hold életelen sápadt vonásait. A kis felhők seregei égi pályájukon lassan húznak el a lagúna felett és a fenyegető fellegek feltornyosulnak és hirdetik a tornádó közeledtét. Az ég sötét-kékje tükröződik benne, vagy a húnó nap bíbora. Csak ritkán ficákol egy-egy játszadó hal, valahol a mélyen benyuló öblökben. A szivárványtarka királyhalász csókolgatja a vizet mellével és egy-egy sikoltó sirály úgy hull le, mint fehér virág. Zöld kis sziget mögött törékeny csónak bukkan fel és a benne ülő fekete halász kidobja köralakú hálóját, mint valami bronz diszkoszt, úgy hogy vízcseppek szállnak fel, mint drágakövek és szertefröccsennek és szikráznak a napfényben.

Itt halottas némaság uralkodik, amelyet csak a sirályok panaszos hangjai s a fekete sas és a hárpia-sas kiáltásai törnek meg. Mint a dsungelben mindenütt, az élet folyama itt is úgyszólván a három nagy forgalmas és népes város falai alatt a maga külön medrében halad. Sok szigeten és kiugró földnyelven bivalyhordák és antilópok legelnek és a sűrűségben a foltos ragadozó, a leopárd leselkedik rájuk.

Imitt-amott füstoszlopok szállnak a fák zöld koronái és a pálmák toll-baldachinjai fölé. Ott a rengeteg törzs házi-tűzhelyének tüze ég. A tűz körül pereg le a bennszülöttek élete, évszázados hitükkel, amely apáról fiúra száll, hagyományokkal, amelyek régebbiek mint a piramisok és törvényekkel, amely nem mindig érthető és amelyet soha és sehol sem jegyeztek fel. Ide még senki sem hatolt be, mert ezek a kicsi, gyérvényzetű szigetecskék úgyszólván hozzáférhetetlenek, épp úgy, mint a dsungel, amely a lagúna és a tenger közé eső alacsony, szűk homoksávot ellepi. Ezeknek

a homokzátonyoknak déli lejtőjén a tenger dörömböl és megpróbálja áttörni őket hullámaival. Hiábavaló fáradozás, tehetetlen düh!

Amott délfelé, a fekete faj pusztuló kikötőiben más hullámok nyomulnak előre — a fehér népek hullámai. A hatalmuk mérhetetlen. Már széles öblöt vágtak a szárazföldre, falakat döntöttek le és az egész országot rohanó hegyi patakokkal árasztották el, amelyek minden gátnak fittyet hánynak. A lagúna még nem ismeri a fehér hullámok hatalmát; nyugodt és csöndes, halálosan csöndes és álmodzik rég elmúlt időkről, harcról és győzelemről és nagy szenvedésről — álmodja utolsó álmát, mert már az ő vége is közeleg...

Másnap reggel szomorúan szorítottuk meg Lapalud erős kezét és a nagy «Csad» gőzhajóval elindultunk Európa felé.

Elhaladtunk az Elefántcsont-part, Libéria, Sierra Leone sziklái mellett... A távolban feltűnik a zöld Loss-sziget és a festői Konakry... Megint a határtalan Óceán... Sirályok... Delfinek... A zajos Dakar — a hatalmas Cap Verdi, amely szüntelen harcban áll a hullámokkal, — a mauretániai part ködös sárgás-vörös dűnái — halászbárkák távoli lobogó vitorlái — a Szahara jólismert lehellete...

És egyszerre csak hirtelen rég elfelejtett hideg széláram csap meg — mögöttünk van a trópusi Ráktérítő — levesszük sisakjainkat, kijutottunk a nap rabszolgaságából... A tekintet áthatol a mozgalmas emlékek ködén és visszatér oda, ahol a Délkeresztje, amely ragyogva lebeg a dsungel felett, óráról-órára egyre jobban sápad és halványodik.

*

A fekete világrész — a sajátságos, kifürkészhetetlen, talányos fekete világrész — mögöttünk volt.

Ezer és millió évek óta ontja már a lángoló nap őrjítő sugarainak tüzesőjét erre a földre. Aranyos tüzes sugarainak áradatában születtek a népek, a halak, a kígyók és a madarak és az erdő dsungelje. Különféle ismert és ismeret-

len utakon vándoroltak a napégette síkságokra és a komor erdőkbe gyözők és legyözöttek, megtámadottak és támadók! Különféle istenségek és különféle papok kormányozták ennek a népnek az életét, de valamennyien alávetették magukat a nap hatalmának és elismerték rettenetes, könyörtelen istenüknek. Ez az isten irtózatot hekatombákat követel. Oltárain feláldozták a népek és törzsek erejüket, életörömüket, akaratukat és törhetetlen szellemüket, amely dicsőséges harcokra született. Rabszolgái lettek a napnak. A nap tüzes bilincsekbe verte őket, millió tüzes ostorral korbácsolta hátukat és lángpallosával lesujtott rájuk... Hosszú századokra és egész korszakokra...

Ezek a rabszolgák alázatosan, szabadság nélkül, gondolat nélkül éltek napról-napra és boldogságnak tartották a halált. A rabszorgalék nem talált magában elegendő erőt, hogy ellentálljon a tengerentúlról jött fehérek gonoszságainak, akik kegyetlenségeket és törvénytelenégeket követtek el az országban, s a fekete nőknek és férjeiknek karjait és lábait vasbilincsbe verték s elhurcolták őket messzire, távoli ismeretlen országokba, új nyomorúságba, szegyenbe és halálba. Hatalmasak voltak a nap bilincsei és kiégették az emberi lélek minden megmoccanását, mert a rabszorgák száműzetésben haltak meg, zúgolódás nélkül és kétségbeesésükben egyetlen könnyet sem ejtettek és egyetlen gyűlölködő szó sem hagyta el ajkukat...

És a nap egymásután küldte mérges sugarait, amelyek belopódzkodtak a fehér bevándorlók szívébe és lelkébe, kiégették belőle minden szánalmat, minden szeretetet, megmérgezték benne és kiirtották belőle az emlékezést Krisztus szavaira és Krisztus szolgáit és tanítványait gyilkosokká és hóhérokká változtatták...

És megint múltak a szegyen és a gyötrelém századai, míg végre eljött a nap, amikor a szegyenkezés és az igazságra sóvárgás tüze lobbant a fehérek lelkében. A régebbi hóhérok most odajöttek a nap fekete rabszorgáihoz, akik bilincseikben keserű kínokat szenvedtek és hatalmas hangon odakiáltották nekik:

— A fölemelkedést hozzuk nektek, a szabadság utáni

sóvárgást és ezt az új életet adó szót : fölszabadulás! Fel! Rázzátok le bilincseiteket!

És a fekete nép számára felragyogott a szabadság az idegen országban.

Később azt követelték, hogy szabadítsák fel őket tulajdon szülőföldjükön is. De a nap elfojtotta a fölemelkedés kiáltását és elhervasztotta a szabadság utáni sóvárgást, mint ahogy elhervasztja a dsungel fűvét. Mérges forróságával a napisten örültséget terjesztett a fekete népek között és arra csábította őket, hogy a tulajdon életük ellen kezét emeljenek . . .

És megint megjelentek a fehérek. Igazságtalanság, gazság, kizsákmányolás és zsarnokság jött velük, amit a nap mérge fakasztott. És megint csak az érett öntudat és a hatalmas akarat győzött. Az északi jövevények kinyujtották az étellel folytatott harcban megkeményedett kezeiket és gyámoltalan, egyszerű, primitív fekete testvéreik lelkéről leoldozták a nap bilincseit. Most kemény, köves úton vezetik őket győzelemre a nap ellen. Óriási termést csikarnak ki a földből, kiirtják a betegségeket, amelyeket a gonosz szellemek terjesztenek, termékenységre kényszerítik a napégette pusztaságot, összekötnek egymással távoli és ellenséges törzseket és a fekete népeket a tudás dús asztalához hívják, s megosztják velük álmaikat és boldogságukat. A rabszolgák lassú léptekkel jönnek, vánszorgva, bizalmatlanul és közömbösen, mert csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudnak kibontakozni a nap bilincseiből.

A nyughatatlan szellemű fehér ember néha maga is elbukik a nap bunkócsapásai alatt, zihálva az ellenséges, idegen föld fülledt levegőjében.

De ha már érzi is, hogy ereiben betegen folydogál a megmérgezett vér, s észreveszi, hogy halálra gyötrött szíve lankad, akaratának utolsó erejével mégis odakiáltja a fekete földnek és feketei fiai derengő lelkének ezeket a szenvedélyes szavakat :

— Jőjjetek hozzám mindnyájan — akik túléltetek a mondai Lemuriát, ti pásztorkirályok, ti vörösbőrű és a kígyó jele alatt élő népek és ti az erdők sötétjének kísértetei.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELSŐ KÖTET.

Fejezet	Oldal
I. Méreg	3
II. Az Atlanti-Oceánon	24
III. Afrika küszöbén.....	28
IV. Harc a négerek függetlenségéért	48
V. A száműzöttek szigete	55
VI. Nem Isten — Ördög	66
VII. A Föld fiai és a pásztorkirályok	74
VIII. Egy kis európai levegő — és vissza a dsungelbe.....	95
IX. A méregpróba	100
X. Krisztus az ellenség földjén	115
XI. A vörös talány	124
XII. A Futa-Dsallon hegységben	132
XIII. A Nigeren	159

MÁSODIK KÖTET.

XIV. A technika küzdőtere	3
XV. Az ipar virágzó új világa.....	45
XVI. XXXII. Moro-Naba	60
XVII. A fehér hullám	76
XVIII. Bizalmatlan emberek között	90
XIX. A csoda	115
XX. Elefántnyom.....	142
XXI. Fekete és fehér varázslók	176

OSSENDOWSKI

Oroszországról

**Állatok, emberek és istenek
Ázsiai titkok, ázsiai emberek
Véres napok, cári rabok
A sötét Kelet árnyéka**

Afrikáról

A Szahara lelke

Regények

**Kinai rejtelmek
A nap rabszolgái**

Ossendowski az ifjúságnak

Egy esimpánzkisasszony naplója

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

